

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**TİMURTÂŞÎ'NİN EL-VÜSÛL İLÂ KAVÂİDİ'L-USÛL ADLI
ESERİNİN FIKIH İLMİNDEKİ YERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Ayşe SEZER

**Enstitü Anabilim Dalı: Temel İslam Bilimleri
Enstitü Bilim Dalı : İslam Hukuku**

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Osman GÜMAN

MAYIS – 2019

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TİMURTÂŞÎ'NİN EL-VÜSÛL İLÂ KAVÂİDİ'L-USÛL ADLI
ESERİNİN FIKIH İLMİNDEKİ YERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Ayşe SEZER

Enstitü Anabilim Dalı : Temel İslam Bilimleri
Enstitü Bilim Dalı : İslam Hukuku

“Bu tez 30/05/2019 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Oybirliği / Oyçokluğu ile kabul edilmiştir.”

JÜRİ ÜYESİ	KANAATI	İMZA
Doç. Dr. Osman GÜMAN	BAŞARILI	
Doç. Dr. Süleyman KAYA	BAŞARILI	
Dr. Öğr. Üyesi Merve ÖZAYKAL	BAŞARILI	

SAKARYA
ÜNİVERSİTESİ

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ SAVUNULABİLİRLİK VE ORJİNALLİK BEYAN FORMU

Sayfa : 1/1

Öğrencinin

Adı Soyadı	:	Ayşe SEZER
Öğrenci Numarası	:	Y166008013
Enstitü Anabilim Dalı	:	Temel İslam Bilimleri
Enstitü Bilim Dalı	:	İslam Hukuku
Programı	:	☒ YÜKSEK LİSANS ☐ DOKTORA
Tezin Başlığı	:	Timurtâşî'nin el-Vüsûl İlâ Kavâidi'l-usûl Adlı Eserinin Fıkıh İlmindeki Yeri
Benzerlik Oranı	:	%19

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Enstitüsü Lisansüstü Tez Çalışması Benzerlik Raporu Uygulama Esaslarını inceledim. Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının benzerlik oranının herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi beyan ederim.

01/05/2019
Öğrenci İmza

Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Tez Çalışması Benzerlik Raporu Uygulama Esaslarını inceledim. Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen öğrenciye ait tez çalışması ile ilgili gerekli düzenleme tarafımda yapılmış olup, yeniden değerlendirilmek üzere sbtezler@sakarya.edu.tr adresine yüklenmiştir.

Bilgilerinize arz ederim.

01/05/2019
Öğrenci İmza

Uygundur

Danışman
Unvanı / Adı-Soyadı: Doç. Dr. Osman GÜMAN

Tarih:30/04/2019

İmza:

KABUL EDİLMİŞTİR

REDDEDİLMİŞTİR

EYK Tarih ve No:

Enstitü Birim Sorumlusu Onayı

ÖNSÖZ

Çalışmamızda Timurtâşî'nin *el-Vüsûl ilâ kavâidi'l-usûl* adlı eseri ve eserin konusunu oluşturan tahrîcü'l-furu literatürü tanıtılmıştır. Eserin genel özellikleri ile müellifin sistematîği analize tabi tutulmuş ve eserin kaynakları tanıtılmıştır. Böylece Timurtâşî'nin eseri özelinde tahrîcü'l-furu literatürü incelenmiş ve eserin literatürdeki yeri tespit edilmeye çalışılmıştır.

Öncelikle tez konusunun belirlenmesinde isteklerimi göz önünde bulundurup bana tavsiye veren ilk danışmanım Prof. Dr. Hacı Mehmet GÜNAY'a teşekkür ederim. Bu tezin nihai şeklini almasında büyük bir fedakarlıkla vaktini ayıran, çalışmamı sahiplenerek titizlikle takip eden, öneri ve eleştirileriyle beni destekleyen kıymetli danışmanım Doç. Dr. Osman GÜMAN'a teşekkürü borç bilirim. Tavsiyeleriyle tezime katkıda bulunan jüri üyeleri Doç. Dr. Süleyman KAYA ve Dr. Öğr. Üyesi Merve ÖZAYKAL hocalarıma teşekkür ederim. Ayrıca çalışmam boyunca yanımda olan ve beni her daim destekleyen kıymetli dostum Fadime DEĞİRMENCİ'ye, yazma sürecimde katkılarını esirgemeyen Arş. Gör. Esra BAŞAK, Kübra BALCI ve Fatma ÇAKAN'a özellikle eğitim hayatım boyunca yanımda olan aileme en içten şükranlarımı sunarım.

Ayşe SEZER

Ümraniye, 2019

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	ii
KISALTMALAR	iv
GİRİŞ	1
1- Çalışmanın Amacı, Önemi, Yöntemi Ve Kaynakları.....	1
2. Timurtâşî'nin Hayatı Ve Eserleri	4
1. BÖLÜM: TAHRÎCÜ'L-FÜRÛ' LİTERATÜRÜ VE EL-VÛSÛL'ÜN TAHRÎCÜ'L-FÜRÛ LİTERATÜRÜNDEKİ YERİ.....	8
1.1. Tahrîcü'l-fürû ile İlgili İstılahlar	8
1.1.1. Tahrîcü'l-fürû'	8
1.1.2. Kavâid.....	12
1.1.3. Furûk.....	16
1.1.4. Eşbâh ve Nezâir	18
1.2. Tahrîcü'l-fürû' Literatürü.....	20
1.2.1. Debûsî ve <i>Te'sisü'n-nazar</i> Adlı Eseri.....	20
1.2.2. Zencânî ve <i>Tahrîcü'l-fürû' ale'l-usûl</i> Adlı Eseri.....	24
1.2.3. İsnevî ve <i>et-Temhîd</i> Adlı Eseri	27
1.2.4. Tilimsânî ve <i>Miftâhü'l-vüsûl</i> Adlı Eseri	30
1.2.5. İbn Lahhâm ve <i>el-Kavâid ve'l-fevâidi'l-usûliyye</i> Adlı Eseri	32
1.2.6. Timurtâşî ve <i>el-Vüsûl ilâ Kavâidi'l-usûl</i> Adlı Eseri	34
1.2.7. Diğer Eserler	34
2. BÖLÜM: TİMURTÂŞÎ'NİN EL-VÛSÛL İLÂ KAVÂİDİ'L-USÛL ADLI ESERİ 36	
2.1. Eserin İsmi, Aidiyeti ve Telif Amacı	36
2.2. Eserin Genel Konuları.....	37
2.2.1. Konuların Fihristi.....	37
2.2.2. Konuların Değerlendirilmesi	40
2.3. Eserin Sistematiği	46
2.4. Eserde Takip Edilen Yöntem.....	51
2.4.1. Kaidelerde Takip Edilen Yöntem	52
2.4.2. Fer'î Meselelerde Takip Edilen Yöntem	55
2.5. Dil ve Üslup Özellikleri	57

2.6. Eserin Tahrîcî'l-fürü Olması.....	58
2.7. <i>el-Vüsûl'ün</i> Tahrîcî'l-fürû Eserleri Arasındaki Yeri	60
2.8. Kaynak Gösterme Yöntemi	64
2.9. <i>el-Vüsûl'de</i> Kullanılan Kaynaklar	67
2.9.1. Fıkıh Usûlü Kaynakları.....	67
2.9.2. Fıkha Dâir Kaynaklar.....	71
2.9.3. Kavâid Türü Kaynaklar	81
2.9.4. Fetva, Vâkıât ve Nevâzil Türü Eserler.....	81
2.9.5. Arap Dil ve Edebiyatına Dair Eserler	85
2.9.6. Diğer Kaynaklar.....	87
2.10. <i>el-Vüsûl'de</i> İsnevî Vasıtasıyla Kullanılan Kaynaklar	88
2.11. <i>el-Vüsûl'de</i> Zikredilen İstilahlar ve İsimler	93
2.11.1. <i>el-Vüsûl'de</i> Zikredilen Alimler İçin Kullanılan Bazı Kavramlar	93
2.11.2. <i>el-Vüsûl'de</i> Zikredilen Alimlerin İsimleri	97
SONUÇ.....	100
KAYNAKÇA	103
ÖZGEÇMİŞ.....	117

KISALTMALAR

b.	: İbn, bin (ođul)
bkz.	: Bakınız
bs.	: Baskı
b.y.	: Basım yeri yok
c.	: Cilt
Ktp	: Kütüphanesi
nşr.	: Neşreden
sy.	: Sayı
thk.	: Tahkik eden
ts.	: Tarihsiz
v.	: Vefat tarihi
vb.	: Ve benzeri
v. dđr.	: Ve diđerleri
vr.	: Varak
y.y.	: Yayıncı bilinmiyor

Sakarya Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Özeti

Yüksek Lisans	✓	Doktora	
Tezin Başlığı: Timurtâşî'nin el-Vüsûl ilâ Kavâidi'l-usûl Adlı Eserinin Fıkıh İlmindeki Yeri			
Tezin Yazarı: Ayşe SEZER		Danışman: Doç. Dr. Osman GÜMAN	
Kabul Tarihi: 30.05.2019		Sayfa Sayısı: vi (ön kısım)+117(tez)	
Anabilim Dalı: Temel İslam Bilimleri		Bilim Dalı: İslam Hukuku	
<p>Tahrîcû'l-furu literatürü belli bir zaman diliminde bir defada ortaya çıkmış değildir. Aksine uzun bir zaman diliminde ve kavâid ilminin belli evrelerden geçmesinin ardından bir ihtiyaca binaen ortaya çıkmıştır. Şâfiîlerin temsilciliğini üstlendiği tahrîcû'l-furu' edebiyatı, Zencânî elinde sistematik bir yapı kazanmıştır. XVI. yüzyılda Gazze'de yaşamış Hanefî fakih olan Timurtâşî de <i>el-Vüsûl ilâ kavâidi'l-usûl</i> adlı eseri ile usûl-furu' ilişkisini anlamlandıran tahrîcû'l-furu' literatürüne katkıda bulunmuştur.</p> <p>Tezimizin konusu olan Timurtâşî'nin <i>el-Vüsûl ilâ kavâidi'l-usûl</i> adlı eseri, XVI. yüzyıl eserleri arasındadır. Zencânî ile başlayan bu süreç yaklaşık dört yüz yılı aşkın bir süreye yayılmıştır. Bu süre zarfında Şâfiî mezhebi başta olmak üzere Maliki ve Hanbeli literatürünün de tahrîcû'l-furu'ya ilişkin eserleri oluşmuştur. Timurtâşî'ye kadar geçen dönemde tahrîcû'l-furu'ya dair eserler olgunlaşmış ve birikimler mezcedilip mezheplerin karakteristik yapılarına uygun eserler ortaya çıkmıştır.</p> <p>Timurtâşî bazı farklılıklarla beraber tertip, sistematik ve muhteva bakımından İsnevî'den faydalanmış ve <i>el-Vüsûl</i>'ü İsnevî'nin <i>et-Temhîd</i>'ini esas alarak oluşturmuştur. Timurtâşî'nin bir Şâfiî olan İsnevî'yi takip etmesi mezhebi tavır ve metodolojisi bakımından birtakım farklılıklara sebep olmuştur.</p> <p>Bu çalışmada tahrîcû'l-furu literatürünün başlıca eserlerine yer verilip sistematik ve içerik bakımından birtakım farklılıklara işaret edilmiştir. Böylece <i>el-Vüsûl</i>'ün literatürdeki konumu ve eserler arasındaki etkileşimi ortaya koymuş olduk. <i>el-Vüsûl</i>'ü konuları, sistematigi ve kaynakları itibariyle bir tahlile tabi tuttuk. Çalışmamızın amacı her iki eserin mukayesesi olmamakla birlikte, İsnevî'den ne derece etkilenip etkilenmediğini ortaya koymak bakımından <i>et-Temhîd</i> sıkça müracat ettiğimiz kaynaklar arasında yer almıştır.</p>			
Anahtar Kelimeler: Fıkıh, Usûl, Timurtâşî, Tahrîcû'l-furû ale'l-usûl, <i>el-Vüsûl</i> .			

Sakarya University
Institute of Social Sciences Abstract of Thesis

Master Degree	☒	Ph.D.	☐
Title of Thesis: The Position of The Work of Timurtashi Which Named Al-Wusul ila qawaid al-usul in The Science of Fiqh			
Author of Thesis: Ayşe SEZER		Supervisor: Doç. Dr. Osman GÜMAN	
Accepted Date: 30.05.2019		Nu. of Pages: vi (pre text) +117 (m.p.)	
Department: The Basic Islamic Science		Subfield: Islamic Law	
<p>The literature of tahrir al-furu did not come out in a certain time at once. On the contrary, it came out in a long period that based on a requirement and after the passing through from certain stages of the science of qawaid. The literature of tahrir al-furu which is undertaken by Shafis, won a systematic structure in Zencani's hands. The Hanafi faqih Timurtashi who lived in Gaza in 16th century, attributed to the literature of tahrir al-furu which explains the relationship between usul and furu, too.</p> <p>The work of Timurtashi which name is <i>Al-Wusul ala qawaid al-usul</i> that is our topic of our thesis is among the works of sixteenth century. This process which began with Zenjani spreads over four hundred years approximately. In this process the school of Shafi was foremost however the literature of Malikis and Hanbalies had also works which associated with tahrir al-furu. Until the age of Timurtashi, works which are related to tahrir al-furu matured and those are suitable works for the characteristic structure of schools that occurred by mixing knowledges.</p> <p>Timurtashi, along with some differences, took advantage of Isnevî in terms of arrangement, systematic and content, and formed <i>al-Wusûl</i> based on <i>at-Temhîd</i> of Isnevî. The fact that the following of a Shafi scholar who is Isnevi, caused some differences in terms of denominational attitudes and methodology for Timurtashi.</p> <p>In this study, some of the major works of the literature of tahrir al-furu were presented and some differences were signed in terms of systematic and content. Thus, we have demonstrated the interaction between the position of al-Wusûl in the literature and works. We analyzed <i>al-Wusûl</i> in terms of its topics, systematics and sources. Although the aim of our study is not a comparison between two works, <i>at-Temhîd</i> is among the sources that we frequently refer to, it in order to determine to what extent affected from Isnevî.</p>			
Keywords: Fiqh, Methodology, Timurtashi, Tahrir al-furu ale'l-usûl, <i>Al-Wusûl</i> .			

GİRİŞ

1- Çalışmanın Amacı, Önemi, Yöntemi ve Kaynakları

Çalışmanın Amacı

Mezheplerin teşekkülü ile beraber herhangi bir mezhebe bağlı olma ve bağlı olduğu mezhebe uygun faaliyet gösterme biçimi yaygınlık kazanmıştır. Fıkıhın uygulama sahasının genişlemesi farklı fikirlerin de katkısıyla metinlerin çeşitlenmesine sebep olmuştur. Hicrî IV. (m. IX.) yüzyılın başlarında ortaya çıkan şerh türü çalışmalar bunun bir göstergesidir. Şerh türü çalışmaları fikhî bilginin ders halkalarına taşınmasını amaçlayan muhtasar türdeki eserler takip etmiştir.

İlk dönemden itibaren ihtilafları konu alan çalışmalara rastlanmaktadır. Fıkıh düşüncesinin yerleşmesini takiben hilafiyât literatürü oluşmaya başlamıştır. İhtiyacın da etkisiyle mezhebî gayelerden neş'et eden usul ve fûru eksenli çalışmaların da seyri değişmiştir. Mevcut birikimin olgunlaşması kavâid, furûk, eşbâh-nezâir ve tahrîcû'l-fûru gibi edebî türlerin de ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Belli merhalalardan geçen kavâid ve furûk ilmine ait türler, eşbâh-nezâir ve tahrîcû'l-fürû gibi alt edebi türlerin konusu olmuştur. Fıkıh ve fıkıh usulü alanında gelişim gösteren kavâid ilmi, içerdiği fikhî kâide ve dâbitlar ve furûk ilmiyle beraber eşbâh ve nezâir türü eserlerin içinde varlığını devam ettirmiştir.

Aynı zaman diliminde ortaya çıkan usûl ve fûru' ilişkisini konu edinen tahrîcû'l-fûru ise eşbâh ve nezâir ilmiyle beraber kavâid ilminin bir parçasını oluştururlar. Debûsî'nin (v.430/1039) *Te'sîsü'n-nazar* adlı eseriyle temelleri atılan bu yeni literatürün ilk örneğinin Zencânî'nin (v.656/1258) *Tahrîcû'l-fûru ale'l usûl* eseri olduğu kabul edilir.

Timurtâşî hicrî onuncu asırda yaşamış farklı alanlarda eserler veren kıymetli bir fakihtir. Çalışmamızın konusunu oluşturan Timurtâşî'nin *el-Vüsûl ilâ kavâidi'l-usûl* adlı eseri ise tahrîcû'l-fûru ale'l-usûl türü eserler arasında Hanefileri temsil etmesi yönüyle önemlidir. Çalışmamızın ana mihverini oluşturan bu eseri tanıtmak, eserin metodunu görmek ve fıkıh ilminde bir edebi tür olan tahrîcû'l-fûru' çalışmaları arasındaki yerini tespit etmek tezimizin başlıca amacıdır.

Çalışmanın Önemi

Müellif döneminde bulunan kıymetli şahsiyetlerden ders almış, farklı alanlarda kendini yetiştirmiş çok yönlü bir fakihdir. Fıkıh alanında verdiği eserler kendisinden sonra gelen nesil tarafından rağbet görmüştür. İlmî birikimi ve şahsiyeti ile döneminde otorite sahibidir. Daha çok füru-ı fıkıh alanında yazdığı *Tenvîru'l-ebâr* adlı eseriyle tanınır. Müellif birçok alanda eser vermiş mümtaz bir şahsiyet olmasına rağmen diğer alanlara dair eserleri yeterince ilgi görmemiştir. Timurtâşî'nin *el-Vüsûl ilâ kavâidi'l-usûl* adlı eseri ise Timurtâşî öncülüğünde Hanefî mezhebinin tahrîcü'l-füru edebiyatına yaptığı katkıyı yakından görmek bakımından önemlidir.

Çalışmanın Yöntemi

el-Vüsûl ilâ kavâid'l-usûl, tahrîcü'l-füru ale'l-usûl literatürü içinde yer alan usûl-füru ilişkisini Hanefî mezhebi temelinde inceleyen ve usûl metoduyla yazılan bir eserdir. Eserin bu özelliğinden hareketle çalışmada kaynak tarama yöntemi kullanılmış; ulaşılabildiğimiz kaynaklar çerçevesinde müellifin hayatı ve tahrîcü'l-füru ale'l-usûl edebiyatına dair bilgi verilmiş ve eser yöntem ve içerik olarak tanıtılmıştır.

Giriş bölümünde Timurtâşî'nin hayatı ve eserleri ile ilgili bir makale çalışması¹ yapmamız sebebiyle biyografisini özet vermekle yetindik.

İlk bölümde *el-Vüsûl*'ün tahrîcü'l-füru ale'l-usûl edebiyatı türünde yazılan bir eser olduğu göz önünde bulundurularak tahrîcü'l-füru' edebiyatı ile ilişkili ilimlere yer verilmiş ve bu türe ait eserlerinin genel bir tanıtımı yapılmıştır. Böylece eserin konusuna vukufiyet ve literatürde yerinin tespiti amaçlanmıştır.

İkinci ve son bölümde ise eserin muhtevasına, özelliklerine ve kaynaklarına yer verilmiştir. Şekil olarak incelenmesi müellifin üslubu ve eserin fıkıh literatüründe kategorize edilmesini sağlamıştır. Muhteva tahlili ise bize *el-Vüsûl*'ü tahrîcü'l-füru literatüründe olan eserlerle karşılaştırma imkânı vermiştir.

Çalışmanın Kaynakları

Bu eserin müstakil olarak incelendiği bir çalışmaya rastlayamadık. Bununla birlikte tahrîcü'l-füru' edebiyatını konu edinen bazı araştırmalarda eserin özelliklerine dair ipuçları bulunmaktadır.

¹ Timurtâşî'nin hayatı ve eserleri ile ilgili bir makale çalışmamız olması sebebiyle biyografisine dair özet bilgilerle yetinilmiştir. Osman Güman - Ayşe Sezer, "Osmanlı Hukuk Tarihinde Öncü Bir İsim: Timurtâşî Üzerine Biyografik Bir İnceleme", *Bilimname* 2019/37 (30 Nisan 2019): 857-887.

Temel kaynağımız Timurtâşî'nin *el-Vüsûl ilâ kavâidi'l-usûl* adlı eseridir. Bunun dışında tahrîcî'l-füru literatürüne ait olduğu kabul edilen Debûsî'nin *Te'sîsü'n-nazar*, Zencânî'nin *Tahrîcü'l-füru ale'l-usûl*, Tilimsânî'nin (v.771/1370) *Miftâhu'l-vüsûl*, İsnevî'nin (v.772/1370) *et-Temhîd*, İbn Lahhâm'ın (v.803/1401) *el-Kavâid ve'l-fevâidi'l-usûliyye* adlı eserlerine de müracaat edilmiştir. Çalışmanın kapsamı açısından tahrîcî'l-füru' alanına dahil olan meşhur altı eserle iktifa edilmiştir.

Başvurduğumuz kaynaklar arasında Bâ Hüseyin'in *Tahrîc 'inde'l-fukahâ ve'l-usûliyyin* adlı çalışması de temel bir yere sahiptir. Tahrîc konusunu işleyen bu çalışmada söz konusu eserlerden bir kısmı zikredilir. Bâ Hüseyin'in eserine yakın bir tarzı olan Ebû Firâs Osman b. Muhammed Ahdar Şûşan'ın *Tahrîcü'l-füru ale'l-usûl: dirase, tarihiyye ve menheciyye ve tatbikiyye* ve Faysal b. Said Telîlânî'nin *İlmu tahrîci'l-füru ale'l-usûl nazariyyeten ve tatbikan* adlı çalışmalarına da yer yer başvurduk. Ayrıca Muhammed Bekr İsmail Habîb'in "İlmu Tahrîcî'l-füru ale'l-usûl" adlı makalesi içeriğin oluşturulmasında etkili olan çalışmalardandır. Batıda yapılan çalışmalar arasında bulunan ve temel konusunu tahrîcî'l-füru ale'l-usûl'ün oluşturduğu Harward Üniversitesinde Ahmad Atif Ahmad'ın *Structural Interrelations of Theory and Practise in Islamic Law, A Study of Six Works of Medieval Islamic Jurisprudence* isimli doktora çalışması da tezimizde başvuru kaynaklarımız arasında yer almaktadır.

Türkçe çalışmalardan özellikle Osman Güman'ın *Nahiv-Fıkah Usûlü İlişkisi (el-İsnevî Örneği)* ve Necmettin Kızılkaya'nın *Hanefî Mezhebinde Kavâid İlmi ve Gelişimi* isimli doktora çalışmaları ile Davut İltaş'ın "Zencânî'nin *Tahrîcü'l-füru ale'l-usûl* İsimli Eseri Üzerine Bir Değerlendirme" ve Dr. Öğr. Üyesi Nail Okuyucu'nun "Tahrîcî'l-füru ale'l-usûl edebiyatı" adlı makaleleri başvuru kaynaklarımız arasında bulunmaktadır.

Timurtâşî'nin çalışmamızın konusu olan eseri *el-Vüsûl*'ün tespit edebildiğimiz üç tahkikli neşri bulunmaktadır. Bunlardan birincisi 2000 yılında Lübnan'da *el-Vüsûl ilâ kavâidi'l-usûl* adıyla Muhammed Şerif Mustafa Ahmed Süleyman tarafından ikincisi; 2004-2005 yıllarında Dimaşk Üniversitesi'nde *Dirâsetu ve tahkiku kitabi'l-Vüsûl ilâ kavâidi'l-usûl fi tahrîci'l-fürû' ale'l-usûl* adıyla Gassan Dîbâk tarafından tahkik edilerek neşredilmiştir. Gassan Dîbâk'ın master çalışması olarak yaptığı bu tahkikte meseleler ayrıca fıkah kitaplarının başlıklarına göre tasnif edilmiş, bir de meseledeki yeri gösterilmek üzere sayfa numarası verilmiştir. Üçüncüsü ise 2009'da doktora çalışması olarak Fâtımâ Rezzân el-Lokmânî el-Harbî tarafından *el-Vüsûl ilâ kavâidi'l-usûl* ismiyle yapılan tahkik

çalışmasıdır. Bu son tahkikin neşrinin yapıp yapılmadığı hakkında bir bilgiye ulaşamadık.

2. Timurtâşî'nin Hayatı ve Eserleri

Biyografisi

Timurtâşî'nin hayatıyla ilgili biyografi eserleri ile müellifin eserlerinin tahkikli neşirlerinin giriş kısımlarında bulunan bilgiler² Muhıbbî'nin (1111/1699) *Hulâsâtü'l-eser*'inde bulunan bilgilerden müteşekkildir. Timurtâşî olarak tanınan müellifin tam adı Ebu Salih³ Şeyhülislâm⁴ Şemseddîn⁵ (Şihâbüddîn)⁶ Muhammed İbn Abdullah İbn Ahmed İbn Muhammed İbn (Muhammed İbn)⁷ - İbrâhim (İbn Halîl İbn Timurtâş)⁸ el-Umerî el-Gazzî et-Timurtâşî'dir.⁹ Hicrî 939 yılında (m.1532/1533) Filistin'in Gazze şehrinde doğdu. Aslen Harezm'de Timurtaş/Tumurtaş köyündendir. Doğduğu şehre nispetle el-Gazzî ve asıl vatanına nispetle et-Timurtâşî nispesini almıştır. İlk eğitimini Gazze'de Şâfî müftüsü Şemseddîn İbnü'l-Meşrikî el-Gazzî'den (960/1553)¹⁰ almış olup ardından

² Şemseddîn Muhammed b. Abdullah b. Ahmed el-Gazzî Timurtâşî, *Fetâva't-Timurtâşî*, thk. Abdullah Mahmud Ebu Hassan (Ammân: Dâru'l-feth, 2014), 1:19-46; Şemseddîn Muhammed b. Abdullah b. Ahmed el-Gazzî Timurtâşî, *Muînü'l-müftî alâ cevâbi'l-müsteftâ*, thk. Mahmud Şemseddin Emir el-Huzâî (Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2009), 9-10; Şemseddîn Muhammed b. Abdullah b. Ahmed el-Gazzî Timurtâşî, *Müs'ifetü'l-hükkâm ale'l-ahkâm*. (Ammân: Darü'l-Feth, 2007), 21-31; Salih b. Abdülkerim b. Ali Zeyd, *Buğyetü't-tamâm fî tahkiki ve dirâseti müs'ifetü'l-hükkâm ale'l-ahkâm* (Riyad: Mektebetü'l-Maârif, 1996), 1:13-48; Şemseddîn Muhammed b. Abdullah b. Ahmed el-Gazzî Timurtâşî, *el-Vüsûl ilâ kavâidi'l-usûl*, thk. Muhammed Şerif Mustafa Ahmed Süleyman (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000), 79-90; Gassan Dibak, *Dirase ve tahkiku Kitâbi'l-Vüsûl ilâ kavâidi'l-usûl fî tahriri'l-fürû' ale'l-usul*. (Câmiatu Dimaşk, 2004), 42-55; Ebu'l-Meâlî Muhammed el-Gazzî, *Dîvânü'l-İslâm*, thk. Seyyid Kesrevî Hasan (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990), 2:24; İbn Âbidîn, *Reddu'l-muhtâr ale'd-dürri'l-muhtâr şerhi tenviri'l-epsâr* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1992), 1:19; Tahtâvî, *Hâşiyetü't-Tahtâvî ale'd-dürri'l-muhtâr* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994), 1:50-52; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-ârifin esmâü'l-müellifin ve âsârü'l-musannifin* (Tahran: Mektebetü'l-İslamiyye, 1947), 2:262; Muhammed Emin b. Abdullah ed-Dimaşkî Muhıbbî, *Hulâsâtü'l-eser fî â'yâni'l-karni'l-hâdî aşer* (Beyrut: Dâru Sâdır, ts.), 4:18-20; Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin* (Beyrut: Mektebetü'l-müsennâ, 1957), 10:196-197; Ahmet Özel, "Timurtâşî, Muhammed b. Abdullah" (Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi, 2012), 41: 41:188-189; Ahmet Özel, *Hanefî fıkıh alimleri* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2013), 282-284.

³ Timurtâşî, *Müs'ifetü'l-hükkâm ale'l-ahkâm*, 21.

⁴ Bu lakap *Hulasatü'l-eser*'deki torunu Muhammed b. Salih'in tercümesinden alınmıştır. Bkz. Timurtâşî, *Müs'ifetü'l-hükkâm ale'l-ahkâm*, 21.

⁵ Müellif Şemsüddin lakabıyla meşhur olmuş, birçok terâcim kitabına ismi bu şekilde geçmiştir. Fakat Şihâbüddîn daha doğrudur. Bkz. Zeyd, *Buğyetü't-tamâm*, 1:13.

⁶ Özel, "Timurtâşî", 41: 188.

⁷ Ahmed b. Muhammed b. İsmail el-Hanefî Tahtavi, *Hâşiyetü't-Tahtâvî ale'd-Dürri'l-muhtâr şerhu Tenviri'l-epsâr*, thk. Ahmed Ferîd el-Mezîdî (Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2017), 213.

⁸ İbn Âbidîn, *Reddu'l-muhtâr*, 1: 19.

⁹ Harezm'in bir köyü olan Timurtaş'a nisbetle Timurtâşî denir. İbn Âbidîn ise en yakın dedesine nisbet edildiği bilgisini verir. Bkz. İbn Âbidîn, *Reddu'l-muhtâr*, 1:19; Zeyd, *Buğyetü't-tamâm*, 1:13.

¹⁰ Özel, "Timurtâşî", 41: 188.

Kahire, Mısır ve Şam'da bulunmuştur.¹¹ İbn Nuceym (970/1563), Şeyh Emînüddîn İbn Abdi'l-âl, eş-Şems Muhammed el-Meşriki¹² ve Kınalızade Ali Efendi¹³ gibi dönemin önemli isimlerinden ders almıştır. Müellifin vefat tarihi ile ilgili veriler ihtilaflıdır.¹⁴ *Mu'înü'l-müftî*'nin muhakkiki el-Hazzâî, müellif hattı İrlanda Chester Beatty Kütüphanesi'nde (nr. 3352/1 ve 3352/2) bulunan *Mevahibü'l-mennân*'ın ferağ kaydındaki 1006 tarihinin, öğrencileri tarafından 1007 (m. 1599 (?)) olarak tashih edildiği göz önüne alındığında müellif en erken 1007 (1599) yılında vefat ettiği söylenebilir.

İki oğlu Salih (1055/1645) ve Mahfûz et-Timurtâşî (1035/1625), Ahmed ve Muhammed b. Ammâr, Abdünnebî el-Halîlî ve Kudüs müftüsü Abdulgaffâr el-Acemî ise kendisinden ders almış olan alimlerin en meşhurlarıdır.¹⁵

Müs'îfetü'l-Hukkâm'da Şeyhülislâm lakabıyla anılıyor olmakla beraber resmi bir görev alıp almadığı konusunda kaynaklarda kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Bununla beraber İbn Âbidîn (v.1252/1836) bu vasfın kadılık veya fetvâ makamında olanlara verildiğini ifade etmiştir.¹⁶ Timurtâşî yargılama usulüne dair olan *Müs'îfetü'l-hukkâm* adlı eserinin mukaddimesinde kendisinin kadılık görevi yapmadığını söylemiştir.¹⁷ Bu eserde zikredilen bilgilerden yola çıkarak en azından eserin tamamladığı tarihi olan 970 (1563) Zilhicce ayının sonuna¹⁸ kadar kadılık görevi yapmadığı anlaşılır. Müellifin kendi eserlerinde müftî olduğuna işaret eden birtakım bilgiler bulunmaktadır. Örneğin 985 (m.1577) yılında bitirdiği¹⁹ *Mu'înü'l-müftî alâ cevabi'l-müstefî* adlı eserinin müftülerin çokça karşılaştığı fıkıh ve kelim meselelerine dair yazılmış olması²⁰ ve kitabın mukaddimesinde kitabını müftülere yardımcı olması amacıyla yazdığını belirtmesi²¹

¹¹ Zeyd, *Buğyetü't-tamâm*, 1:25-27; Muhibbî, *Hulâsâtü'l-eser*, 4:19.

¹² Timurtâşî, *el-Fetâva*, 1:40.

¹³ Özel, *Hanefî fıkıh alimleri*, 282.

¹⁴ Muhibbî'nin *Hulâsâtü'l-eser* adlı eserinde verdiği bilgiye göre 1004 yılı Recep ayı sonunda 65 yaşında, müellifin telifi *Tuhfetü'l-akrân* ve şerhi *Mevâhibü'l-Mennân*'ı ferağ kaydını dikkate alındığında 1006 ve el-Hazzâî'nin müellif eliyle yazılan nüshanın İrlanda Chester Beatty Kütüphanesi'nde (nr. 3352/1 ve 3352/2) bulunan *Mevahibü'l-mennân*'ın ferağ kaydındaki 1006 tarihinin, öğrencileri tarafından 1007 olarak tashih edildiği bilgisi olmak üzere üç farklı tarih verilmektedir. Bkz. Muhibbî, *Hulâsâtü'l-eser*, 4:20; Zeyd, *Buğyetü't-tamâm*, 15-17; Timurtâşî, *Mu'înü'l-müftî*, 10; Timurtâşî, *el-Fetâva*, 1: 46.

¹⁵ Zeyd, *Buğyetü't-tamâm*, 1:30-31; Timurtâşî, *el-Fetâva*, 1.41-43.

¹⁶ İbn Âbidîn, *Reddu'l-muhtâr*, 1:18.

¹⁷ Timurtâşî kadılıkla ilgili hükümleri içeren bu defterin kendisine bu işle meşgul olmadığı halde verildiğini söylüyor. Timurtâşî, *Müs'îfetü'l-hukkâm ale'l-ahkâm.*, 66; Şeyma Özdemir, *16. Yüzyılın Sonlarında Osmanlı İmparatorluğu'nda Parasal İstikrarsızlık ve Şemseddin Timurtâşî'nin Nükûd Risalesi* (Yüksek Lisans, Marmara Üniversitesi, 2017), 42-43.

¹⁸ Timurtâşî, *Müs'îfetü'l-hukkâm ale'l-ahkâm.*, 244.

¹⁹ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zünûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn* (Bağdat: Mektebü'l-müsennâ, 1941), 2:1746.

²⁰ Özel, *Hanefî fıkıh alimleri*, 283.

²¹ Timurtâşî, *Mu'înü'l-müftî*, 17.

müftülük göreviyle edindiği tecrübelerin bir sonucu olduğu izlenimini verir. Fetâvâ'nın giriş kısmında ise zikredilen “gençliğinin en güzel döneminde Gazze’de fetvâyla sınıandığı” şeklinde gelen cümleden muhakkik Abdullah Mahmud Ebû Hassan Timurtâşî'nin Gazze’de müftülük yaptığı çıkarımını yapmıştır.²² Bu eserde Timurtâşî kendisine yöneltilen bir soruya verdiği yanıtta kendisini Gazze müftüsü²³ olarak nitelemiştir. Osman Mustafa Tabbâ'nın *İthâfî'l-eizze fî târîhi Gazze* adlı eserinde Mısır’dan memleketi Gazze’ye döndükten sonra insanların fetva almak için ona geldiği şeklinde verdiği bilgiler²⁴ müellifin Gazze müftisi olduğunu belgelemektedir.

İlmî Kişiliği ve Eserleri

Gazze’de bulunduğu yıllarda ilim ve fetvayla meşgul olan²⁵ müellif için kaynaklar “fakîh, usûl, kelâm²⁶ ve dil âlimi²⁷” ifadelerini kullanmışlardır. el-Gazzî *Dîvânü'l-İslâm*’da Timurtâşî için “el-imâmü'l-âlimü'l-habru'l-fakîh”²⁸ ifadelerini kullanmıştır. İnsanlara fetva, tedris ve te’lifleriyle faydalı olan²⁹ Timurtâşî, Muhibbî tarafından “döneminde fukahânın lideri, seçkin ve büyük bir imam, yolu güzel, saygın, güçlü bir hafızaya sahip, bilge, söz ve te’lifi çok, fetva ve ders veren, ulemanın saygı gösterdiği, pek çok ilim ve marifetin öncüsü” olarak nitelendirilmiştir.³⁰

Müellif hem ataları hem de torunları itibarıyla köklü bir ilim ailesine mensuptur. Dedeleri Gazze Ulu Camii’nde birer hatip olan Timurtaşı’dan, oğulları Salih ve Mahfûz et-Timurtâşî, torunu Muhammed b. Salih et-Timurtâşî ve daha pek çok kişi ilim tahsil etmiş, Gazze ve yakın bölgelerde müftülük yapmışlardır. Mustafa et-Tabbâ'nın bazı alimlerin Timurtâşî'nin nesebini Ömer el-Hattâb’a dayandırdığına dair ifadeleri de dikkate alındığında Timurtaşı'nın köklü bir aileden geldiği anlaşılmaktadır.³¹

Altmışlı yaşların sonlarına kadar yaşayan müellif akâid, fıkıh, usûl, dil ve edebiyat gibi farklı alanlarda eserler vermiş velûd bir alimdir. Öne çıkan bazı eserleri şunlardır:

²² Timurtâşî, *el-Fetâva*, 1: 25,83.

²³ Müellif sorulan bir soru için şer’i cevap veremem fakat nazım olarak cevaplarım demiş ve cevaben kendisinin Gazze Müftüsü olduğunu da ifade eden bir şiir okumuştur. Bkz. Timurtâşî, *el-Fetâva*, 2:570.

²⁴ Mustafa Osman et-Tabbâ, *İthâfî'l-eizze fî târîhi Gazze* (Gazze: Mektebetü'l-Yazıcı, 1999), 88.

²⁵ Timurtâşî, *el-Fetâva*, 1: 38.

²⁶ Kehhâle, *Mu’cemü'l-müellifîn*, 10: 197.

²⁷ Timurtâşî, *Müs’ifetü'l-hükkâm ale'l-ahkâm.*, 30.

²⁸ el-Gazzî, *Dîvânü'l-İslâm*, 2:24.

²⁹ Timurtâşî, *el-Fetâva*, 1: 26.

³⁰ İbn Âbidîn, *Reddu'l-muhtâr*, 1:19; Muhibbî, *Hulâsâtü'l-eser*, 4:19; Zeyd, *Buğyetü't-tamâm*, 1: 29.

³¹ Ailenin el-Umerî nisbesini el-Camiu'l-kebiru'l-Umerî camisinde imam-hatiplik yapan dedelerinden almış olması da güçlü bir ihtimaldir. et-Tabbâ, *İthâfî'l-eizze*, 4: 87-88.

1. **Tenvîru'l-*absâr* ve Câmîu'l-bihâr**: Muteber fıkıh kitaplarından derleme olan eseri ilk olarak kendisi *Minahü'l-gaffâr şerhu Tenvîri'l-*absâr** ismiyle iki cilt halinde şerh etmiştir. Kazâ ve fetvâ işiyle uğraşanlara yardımcı olması amacıyla yazdığı eserini hicrî 995 (1519) yılı Muharrem ayında tamamlamıştır. *Tenvîru'l-*absâr** üzerine birçok şerh ve haşiye yazılmış olup Muhammed Alâuddîn el-Haskefi'nin (v.1088/1677) *ed-Dürrü'l-muhtâr şerhu Tenvîru'l-*absâr** adlı şerhi ile onun üzerine yazılan İbn Âbidîn'in (v.1252/1836) *Reddü'l-muhtâr ale'd-Dürri'l-muhtâr* ve Ahmed Tahtâvi'nin (v.1231/1816) *Hâşiye ale'd-Dürri'l-muhtâr* adlı haşiyeler en önemlileridir.³²
2. **Muînü'l-muftî alâ cevâbi'l-müsteftâ**: Müftülerin en çok karşılaştıkları meselelere yardımcı olma amacıyla yazılan eser hicri 985 yılında tamamlanmıştır. Oğlu Salih b. Abdullah et-Timurtâşî (v.1055/1645) tarafından *Şerhu Muîni'l-muftî alâ cevâbi'l-müsteftâ* adıyla şerh edilen eser üzerine birçok çalışma yapılmıştır.³³
3. **Müs'ifetü'l-hükkâm ale'l-ahkâm**: Timurtaşî, kadılar ve hakimleri meşgul eden fikhî meseleleri içeren bu eserini 970 (1563) yılında, Zilhicce ayının sonlarında tamamlamıştır.³⁴
4. **Fetâvâ't-Timurtâşî (el-Fetâvâ)**: Fetvâ meselelerini *el-Hidâye* metnine ve fıkıh bâblarına göre düzenlediği eserin üslûbu soru-cevap şeklindedir. Çeşitli meselelerle ilgili olan eserde Hanefî mezhep kaynaklarından çokça nakiller yapar.³⁵
5. **Îânetü'l-hakîr şerhu Zâdi'-fakîr**: Kemaleddîn İbnü'l-Hümâm'ın (v.861/1457) Hanefî fikhına dair namazın hükümleri ve şartlarını içeren *Zâdü'l-fakîr* adlı eserinin şerhi olup 987 (1579 [?]) yılında tamamlanmıştır.³⁶
6. **Bezlü'l-mechûd fî tahrîri es'ileti tağayyüri'n-nukûd**: Müellifin, döneminde para ve iktisat sisteminin getirdiği problemlere verilen fetvalarda birlik olması amacıyla yazdığı bir risaledir.³⁷

³² Zuhaylî, *Merci'u'l-*ulûmi'l-İslâmiyye** (Dımaşk: Dâru'l-Ma'rife, ts.), 493-494; Hayrettin Zirikli, *el-A'lâm: K'amûsu terâcimi li-eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ*, 6.bs. (Beyrut: Dâru'l-ilm li'l-Melâyîn, 1992), 6:239-240; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, 1: 501; Özel, *Hanefî fıkıh alimleri*, 282.

³³ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, 2: 1746; Timurtâşî, *Muînü'l-muftî*, 17; Özel, *Hanefî fıkıh alimleri*, 283.

³⁴ Timurtâşî, *Müs'ifetü'l-hükkâm ale'l-ahkâm.*, 244.

³⁵ Timurtâşî, *el-Fetâva*, 1: 51, 59.

³⁶ İbnü'l-Hümâm, *Zâdü'l-fakîr*, thk. Said Bektaş (Medine, Beyrut: Dâru's-sirâc, Dâru'l-beşâiri'l-islamiyye, 2013), 57; Ravza Cihan, *İbnü'l-Hümâm'ın Fethu'l-Kadir Adlı Eserinin Metot ve Muhteva Açısından İncelenmesi (Kitabü'n-Nikah Örneği)* (Yüksek Lisans, Sakarya Üniversitesi, 2010), 15.

³⁷ Şemseddîn Muhammed b. Abdullah b. Ahmed el-Gazzî Timurtâşî, *Risâletü Bezlü'l-mechûd fî tahrîri es'ileti tağayyüri'n-nukûd*, thk. Hüsâmu'ddîn b. Musa Affâne, ts., 72-74.

1. BÖLÜM: TAHRİCÜ'L-FÜRÛ' LİTERATÜRÜ VE EL-VÛSÛL'ÜN TAHRİCÜ'L-FÜRÛ LİTERATÜRÜNDEKİ YERİ

1.1. Tahrîcü'l-fürû ile İlgili İstılahlar

Tahrîcü'l-furu' ale'l-usûl ilmi, mahiyet itibariyle birçok farklı ilimden faydalanmıştır. Usûl-furu' irtibatını sağlamaya yönelik faaliyet gösteren ve farklı bir tür olarak değerlendirilen tahrîcü'l-furu' ale'l-usûl, özellikle kavâid ve kavâidle yakından ilgili ilimlerle etkileşim içindedir. Bu sebeple çalışmamızın bu kısmında tahrîcü'l-furu' ale'l-usûl ile ilgili bilinmesi gereken; tahrîcü'l-furu', kavâid, furûk, eşbah ve nezâir kavramlarına yer verilmiştir.

1.1.1. Tahrîcü'l-fürû'

Sözlükte çıkmasını sağlama, çekip çıkarma gibi anlamlara gelen tahrîc fıkıh istılahında; bağlı olduğu müctehidin delil olarak dayandığı naslara, kaidelere, asıllara dayanarak şer'î bilgi elde etme sürecini ifade eder.³⁸ Tahrîci yapan kişi (muharric) daha önce mezhep imamının hüküm vermediği yeni bir mesele hakkında onun bu meseleye benzeyen başka bir görüşünü göz önünde bulundurup bundan hareketle meseleyi çözümler.³⁹ Muharriccin yaptığı bu akıl yürütme işlemi fikhî kıyası andırmaktadır.⁴⁰

Tahrîc müstakil bir ilim dalı olmayıp ictihadın fer'ini oluşturur. Bu sebeple tahrîcle ilgili konular müctehidin amellerinden olup ictihat başlığı altında bulunmaktadır.⁴¹ İctihaddan farklı olarak tahrîci yapan fakih, nasların yanı sıra mezhep birikimini de göz önünde bulundurarak yeni hükümler ihdas eder.⁴²

³⁸ Tuncay Başoğlu, "Tahrîc" (Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi, 2010), 39: 420; Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2013), 537.

³⁹ Yakub b. Abdülvehhâb Bâ Hüseyin, *et-Tahrîcu inde'l-fukaha ve'l-usûliyyîn: (dirase nazariyye tatbikiyye te'siliyye)* (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1994), 11-12; Ahmet Yaman, "Yeni Bir Kitap Dolayısıyla 'Tahrîcü'l-Furû' Kavramı Üzerine", *Diyanet İlmî Dergi* XXXII/4 (1996): 58.

⁴⁰ Kaya; Cüveynî'nin hakkında müctehidin görüş beyan etmediği meseleleri iki gruba ayırdığı, bunların ilkinde ilhâk dediği ikinciyi ise fikhî kıyas olarak adlandırdığını söylemiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Eyyüp Said Kaya, *Mezheplerin teşekkülünden sonra fikhî istidlâl* (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2001), 71-73.

⁴¹ Bâ Hüseyin, *et-Tahrîcu inde'l-fukaha ve'l-usûliyyîn*, 49.

⁴² Kaya, *Mezheplerin teşekkülünden sonra fikhî istidlâl*, 35-36; Nail Okuyucu, "Tahrîcü'l-Furû Ale'l-Usûl Edebiyatı", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü Dergisi)*, 38 (Ocak 2010): 123-124; Mehmet Selim Aslan, "Günümüz Fıkıh Problemlerinin Çözümünde Tahrîc Yöntemi ve İşlevselliği = Tahrîj Method and It's Functionality in Solving Today's Jurisprudential Problems", *İslâmî Araştırmalar (Dergi)* XXV/2 (2014): 109.

Mezhep içi istidlalin unsurlarından biri olarak da kabul edilen Ashâb-ı tahrîci⁴³ İbn Kemal Paşa *Tabakâtü'l-fukahâ*'sında fakihleri tasnif ederken dördüncü tabaka olarak zikretmiştir. Müctehit imamlardan veya talebelerinden iki manaya gelebilen bir sözü fîruda benzerlerine dayanarak açıklama yönüyle tahrîc ehlinin ictihat ehlinde farklı faaliyet gösterdiğine dikkat çekmektedir.⁴⁴

Tahrîce dayanak olan görüş tespit edilirken mezhep içerisindeki en az iki farklı görüş arasından tercih etmek suretiyle yapılır. Bu anlamda ortaya çıkan yeni görüş başka bir görüşe tercih edilmiş olan racih görüşüdür. Bu yüzden tahrîcin mezhep birikimi içinde bir hiyerarşik düzen içerdiği söylenebilir. Tahrîcin mezhepte boşluk bulunan ve hakkında hüküm olmayan meselelerde kullanıldığı kabul edilmektedir. İlk tabakadan itibaren hakkında hüküm verilmiş meseleler oldukça sınırlıdır. Ayrıca imamın görüşünün bulunduğu meselede dahi tahrîc mümkün ve vakidir. Bu durumda imamın mesele hakkında tercih edilmeyen görüşü yerine hakkında hüküm olmayan fakat tercih edilen bir görüşüne göre hüküm verilebilir.⁴⁵

Hiçbir olayın çözümsüz kalmaması gerektiği ve mevcut metinlerin ihtiyacın tamamını karşılamanın imkânsız olduğu bilinen bir gerçektir. Bu sebeple mezhepler de bundan nasibini almış ve henüz mezheplerin oluşumu sürecinde tahrîce başvurulmuştur. Özellikle Ebu Hanife'nin bazı görüşlerinin onun talebeleri tarafından tahrîc edilmek suretiyle elde edildiği bilinmektedir.⁴⁶ Nitekim Şeybânî Ebu Hanife halkasında tartışılan meselelerden, Ebu Hanife ve Ebu Yusuf tarafından açıkça söylenmemiş önermeler üretmiştir. Bu anlayış sebebiyle Ebu Hanife ve çevresi farazi fıkıhla uğraşmakla nitelendirilmiştir.⁴⁷ Bunun gibi diğer mezheplerin usullerinin oluşturulmasında da tahrîc büyük bir önemi haizdir. Tahrîc ürünü hüküm aslında mezhebin genel karakteristiğini yansıtmaktadır.⁴⁸ Örneğin; şerh türü eserlerde tahrîc örneklerine sıklıkla rastlanmaktadır. Burada olduğu

⁴³ Kaya'ya göre mezhep içi istidlalin tahrîc tercih gibi unsurları mezhep içi istidlali tek başına temsil etmez. Müctehit mezhep içi istidlal yöntemlerinden bazılarını kullanabileceği gibi hepsini de kullanabilir. Kaya, *Mezheplerin teşekkülünden sonra fikhî istidlâl*, 40.

⁴⁴ Ahmet İnanır, "İbn Kemal'in Tabakâtü'l-Fukahası ve Değerlendirilmesi", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi- Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi*, 37 (2012): 75-76.

⁴⁵ Kaya, *Mezheplerin teşekkülünden sonra fikhî istidlâl*, 36.

⁴⁶ Başoğlu, "Tahrîc", 39: 421.

⁴⁷ Farazi fıkıh, Ebu Hanife halkasında yapılan tartışmalardan yola çıkarak çok ve ayrıntılı soru üretmek demektir. Bu anlamda tahrîc benzediği söylenebilir. Farazi fıkıhla ilgili daha geniş bilgi için bkz. Kaya, *Mezheplerin teşekkülünden sonra fikhî istidlâl*, 110-111, 125-128.

⁴⁸ Kaya, *Mezheplerin teşekkülünden sonra fikhî istidlâl*, 36.

gibi sonraki dönemde tahrîcin uygulanması ve bu alana dair eserler verilmesiyle daha sistematik hale gelmiştir.⁴⁹

Mezhep imamlarının görüş belirtmedikleri mesele hakkında çözüm üretmek için mezhep müktesebatını göz önünde bulundurarak ilk dönem fakihlerinin görüşlerinin dayandığı ilkeleri tespit etmeyi zorunlu kılmaktadır.⁵⁰ Zamanla daha üst kavramlarla ilişki kurmayı hedefleyen kavâid ve furûk türü eserler gibi müstakil olarak tahrîci konu edinen eserler de kaleme alınmıştır.⁵¹ Bu eserler çerçevesinde bazı çağdaş yazarlar tahrîcin üç farklı türünden bahsetmektedir:

1. Tahrîcü'l-usûl mine'l-fürû (Fer'i hükümlerden usûl ilkeleri elde etmek): Mezhep imamlarının fer'i meselelere getirdiği çözümlerden mezhebin usulünü inşa etmeye denir. Bu yöntem Hanefî usulü oluşturulurken başvurulması sebebiyle Hanefîyye yöntemi⁵² olarak da bilinir.

2. Tahrîcü'l-fürû ale'l-usûl (Kaidelerden fer'i hüküm elde etmek): Mezhepte müctehit fakihin bağlı olduğu mezhebin usûl ve fıkıh kuralları çerçevesinde tafsilî şer'î delillerden hüküm istinbat etmesine denir.⁵³

3. Tahrîcü'l-fürû ale'l-fürû (Fürû'dan fer'i hükümler elde etmek): Mezhep imamından sonra gelen fakihlerin çözümü bulunan mevcut meselelerden yola çıkarak yeni meseleler için çözüm üretme faaliyetine denir.⁵⁴

Mezheplerin teşekkülü ile birlikte herhangi bir mezhebe bağlı olma tavrının fakihler arasında yaygın bir durum haline geldiği bilinmektedir. Bunu takiben mezhebe bağlı metinler ortaya konulmuş ve bu metinlerde bir taraftan mezhebin görüşü temsil edilirken diğer taraftan da muhalif mezhebin eleştirilerine karşı savunma geliştirilmiştir. Böylece fakihlerin bağlı oldukları mezhep çerçevesinde yaptıkları telifler sayesinde mezhebin gelişmesi ve mezhebin kendi sistematığının oluşturulması sağlanmıştır. Takip eden

⁴⁹ Başoğlu, "Tahrîc", 39: 421.

⁵⁰ Necmettin Kızılkaya, *Hanefî Mezhebinde Kavâid İlmi ve Gelişimi* (Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2011), 171.

⁵¹ Kızılkaya, *Hanefî Mezhebinde Kavâid İlmi ve Gelişimi*, 37.

⁵² Mürteza Bedir; fukahâ, mütekellimün ve memzuc olarak ifade edilen klasik anlayıştan farklı olarak yeni fıkıh usulü eserlerinde yaşanan farklılık ve modern dönemde eserlerin oluşturulmasında bir kırılma olduğuna dikkat çekmiştir. Murteza Bedir, "Kelâmcı ve Fıkıhçı Usul Geleneklerine İlişkin Bazı Eleştirel Mülâhazalar", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, 29 (2013): 65-97.

⁵³ Burada zikredilen tanım ile tam bir ictihat kastedilmez. Tahrîcü'l-furu'a ait eserler bir taraftan var olan hükümlerin irtibatını gösterirken diğer taraftan aynı usulü kullanarak ortaya çıkan yeni problemlerin hükmünü verir. Tahrîc-ictihat ilişkisi için bkz. Aslan, "Günümüz Fıkıh Problemlerinin Çözümünde Tahrîc Yöntemi ve İşlevselliği", 109-110.

⁵⁴ Bâ Hüseyin, *et-Tahrîcu inde'l-fukahâ ve'l-usûliyyîn*, 6; Aslan, "Günümüz Fıkıh Problemlerinin Çözümünde Tahrîc Yöntemi ve İşlevselliği", 111-113.

süreçte farklı özellikleri hâiz yeni türler ortaya çıkmıştır.⁵⁵ Bu türler içinden tahrîcî'l-fürû ale'l-usûl, çalışmamızın konusu eserle ilgilidir. Tahrîcî'l-fürû ale'l-usûl; kendisine fer'î hükümler uygulanan şer'î hükümlerin kaynağını ve gerekçelerini, ihtilaf sebeplerini açıklama veya hakkında imamların koyduğu bir kuralın bulunmadığı konuda hükmü açıklamak için imamların kaideleri ve usullerine göre çözüm arayan bir ilimdir.⁵⁶ Bu tarifteki iki temel amaçtan ikincisi olan “hakkında imamların hüküm vermediği mesele hakkında çözüm arayışı” sonraki dönemler için daha çok ihtiyaç duyulan bir alan olmuş ve çözümlerde tahrice başvurulmuştur.⁵⁷

Sistematik oluşumu hicri VII. yüzyıla tekabül eden tahrîcî'l-fürû ale'l-usûl türünün eş zamanlı diyebileceğimiz bir dönemde ortaya çıkan kavâid ve furûk türü çalışmalarla ortak özelliğinin didaktik bir yapıya sahip olmalarında olduğu söylenebilir.⁵⁸ Tahrîcî'l-fürû ale'l-usûl edebiyatına özgü şöhret bulan başlıca altı eser vardır. Bu eserler; Ebu Zeyd ed-Debûsî'nin *Te'sîsü'n-nazar*'ı, Zencânî'nin *Tahrîcî'l-fürû ale'l-usûl*'ü, İsnevî'nin *et-Temhîd fi tahrîci'l-fürû ale'l-usûl*'ü, Tilimsânî'nin *Miftâhu'l-vüsûl ilâ binâi'l-fürû ale'l-usûl*'ü, İbnü'l-Lahâm'ın *el-Kavâid ve'l-fevâidü'l-usûliyye*'si ve Timurtâşî'nin *el-Vüsûl ilâ kavâidi'l-usûl*'üdür.⁵⁹ Bu eserlere İsnevî'nin *el-Kevkebü'd-dürri* ve İbnü'l-Mibred'in (v.909/1503) *Zînetü'l-arâis mine't-turâf* adlı eserleri de Arap dili kurallarının fûru hükümlerini elde etmek için kullanımını göstermesi itibarıyla bu edebî türe dahil edilebilir. Yakın dönemde ise Mustafa Saîd el-Hın *Eserü'l-ihtilâf fi'l-kavâidi'l-usûliyye fi'htilâfi'l-fukahâ* ve Veliyyüddin b. Muhammed Sâlih el-Farfûr'un *Tahrîcî'l-fürû ale'l-usûl: dirâse mukârane ve tatbik* isimli eserleri de bu çalışmalar arasına eklenebilir.⁶⁰ Çalışmamızda literatüre ait altı eserle iktifa edilecektir.

Tahrîcî'l-fürû alanında yazılan bu eserlerin ortak özelliği usûl-fürû ilişkisini göstermeyi amaç edinmeleridir. Bu anlamda geleneksel anlayışın dışına çıkmış ve farklı bir yazım tarzını benimsemiş olan bu eserlerin müstakil bir tür oluşturduğu söylenebilir.⁶¹

Usûl ve fûrû'yu bir araya getiren tahrîcî'l-fürû ale'l-usûl, usûl ve fûru kaideleri çerçevesinde şekillenir.⁶² Ayrıca tahrîcî'l-fûru ale'l-usûlde; deliller, usûl kâideleri,

⁵⁵ Okuyucu, “Tahrîcî'l-Fürû Ale'l-Usûl Edebiyatı”, 113-114.

⁵⁶ Bâ Hüseyin, *et-Tahrîcu inde'l-fukahâ ve'l-usûliyyîn*, 51.

⁵⁷ Başoğlu, “Tahrîc”, 39: 421.

⁵⁸ Başoğlu, “Tahrîc”, 39: 421.

⁵⁹ Muhammed Bekr İsmail Habîb, “İlmu Tahrîcî'l-Fürû' ale'l-usûl”, *Mecelletü câmiati Ümmi'l-Kurâ li Ulûmiş-Şerîa ve dirâseti'l-İslamiyye*, 45 (1429): 292-293.

⁶⁰ Okuyucu, “Tahrîcî'l-Fürû Ale'l-Usûl Edebiyatı”, 114-116.

⁶¹ Ahmad Atif Ahmad, *Structural Interrelations of Theory and Practise in Islamic Law, A Study of Six Works of Medieval Islamic Jurisprudence* (Leinden, 2006), 49-50.

⁶² İsmail Habîb, “İlmu Tahrîcî'l-Fürû' ale'l-usûl”, 289.

nahiv, dil, fikhî ahkâm, muharricin sıfatları gibi gerçekleştirilmesi gereken şartları içermektedir.⁶³ Yaman; bu eserlerin işlediği ana konuları; delillerin durumu ve kaidelerin doğruluğu, tartışma konusu olan istidlal şartları, fakihlerin ihtilaf sebepleri, muharricin şartları, mezhep imamının ilkeleri ve aralarındaki ilişkiyi tespit etmek için olan hükümler olarak ifade etmektedir.⁶⁴

Tahrîcî'l-fürû ale'l-usûl; genel olarak usûl kaidelerinden hükümlerin ve meselelerin tahrici ile ilgili olarak fıkıh usulünden, tafsîlî delillerden, delalet ve Arapçanın kuralları itibariyle de Arap dilinden faydalanır.⁶⁵ Aynı zamanda bu ilim kavâid, furûk, eşbah ve nezâir ve hilaf ilmi ile de ilişkilidir.

1.1.2. Kavâid

Arapçada oturmak anlamına gelen ve *ka'ade* fiilinden isim olan kâide kelimesinin çoğulu olan *kavâid* lügat olarak binanın üzerine dayandığı temel, bir şeyin aslı ve esası anlamlarına gelir.⁶⁶ Tüm cüz'îlerin, hükmü kapsamına girdiği kesin ve genel önerme - küllî kazıyye-, farklı sayıda belirli olayların ortak mahiyetini veya ortak mahiyet taşımalarının gerektiği tespitini yapan umumi bir ifade veya hükümdür.⁶⁷ Birçok disiplin tarafından kullanılan kaidelerin işlevi ve konusu her bir ilim itibariyle farklılık arzeder. Bu sebeple tanımı ayırıcı vasfına göre yapılmıştır. Fıkhi kaidenin tanımı ise kavâid edebiyatının ayırıcı vasfıyla yapılmıştır.⁶⁸

Cürcânî kâideyi; “cüziyyâtın tümü ile uyumlu küllî kazıyye”⁶⁹ olarak tanımlarken çağdaş fıkıh bilginlerinden Mustafa Ahmed Zerkâ ise fikhî kâideyi; “mevzusu altına giren hadiseler hakkında genel teşrî hükümler içeren düstûrî (kural) ve özlü ifadelerden oluşan tümel (küllî) asıllar”⁷⁰ olarak tanımlar.

Fıkıh terimlerini açıklayan eserlerde kavâid hakkında birçok tanım yapılmıştır. Bu tanımlar arasındaki fark genel olarak kavâid'in özellikleri hakkındadır. Örneğin; kavâid alanında ilk eser veren Makkârî (v.758/1357) kavâid'i tanımlarken dâbitlardan farkına işaret edip genellik ve kuşatıcılık yönünü vurgulamaktadır. Alâî (761/1359) usûl ve fıkıh

⁶³ Bâ Hüseyin, *et-Tahrîcu inde'l-fukaha ve'l-usûliyyîn*, 53.

⁶⁴ Yaman, “Yeni Bir Kitap Dolayısıyla ‘Tahrîcî'l-Fürû’ Kavramı Üzerine”, 59.

⁶⁵ Telîlânî, Faysal b. Saîd, *İlmu Tahrîcî'l-fürû' ale'l-usûl: Nazariyyeten ve Tatbîkan* (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2014), 19.

⁶⁶ Mustafa Baktır, “Kâide” (Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi, 2001), 24: 205.

⁶⁷ Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri*, 286.

⁶⁸ Kızılkaya, *Hanefî Mezhebinde Kavâid İlmi ve Gelişimi*, 17, 29.

⁶⁹ Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî Seyyid Şerîf el-Hanefî Cürcânî, *et-Ta'rîfât* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1983), 171.

⁷⁰ Mustafa Ahmed Zerkâ, *el-Medhalu'l-fikhiyyü'l-âm* (Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 2012), 2: 965.

kaidelerinin tasnifi üzerinden bir tanım yapmaktadır. Ali en-Nedvî'nin tanımında ise ağlebî olma; yani bütün cüz'iyatını kapsamasa da cüz'iyatının çoğunluğunu kapsama özelliği dikkat çeker.⁷¹ Kızılkaya, bu doğrultuda kaideleri; kaynakları, fikhî meseleleri kuşatması, üzerinde ittifak veya ihtilaf oluşması ve bağımsız olmalarına göre dört ana tasnif içerisinde sunmaktadır.⁷²

Kâide, daha alt kavram olan dâbıttan ayrılmak amacıyla küllî kaide olarak nitelendirilmiştir. Fakat altına giren bütün meseleleri eksiksiz kuşatmada yetersiz kalması sebebiyle ağlebî ya da ekserî kaydı daha uygun görülmüştür.⁷³ Kâidenin teknik anlamda fûru-1 fıkıh eserleri ve kavâid edebiyatında kullanılmaya başlanması hicri VIII. yüzyıla rastlamaktadır. Bu dönemden önce kaideler “el-asl”, “ez-zâhir”, “el-mezheb”, “el-câmi” vb. ifadelerle karşılanmıştır.⁷⁴

Kavâid ilmi dâbıt, fıkıh nazariyesi, usûl-1 fıkıh kâidesi, eşbâh ve nezâir, furûk, makâsıd, külliyat ve hukukun genel ilkeleri kavramlarıyla yakın ilişki içerisinde.⁷⁵ Dâbıtı kâide olarak isimlendirmek fıkıh kitaplarında yaygın görülen bir durumdur; fakat dâbıtlar tek bir konuyla ilgili olan, kâideden daha dar kapsamlı kurallardır. Kaide ise tek bir konuyla ilgili olmayıp fûruyu toplaması ve manaları kapsamaması açısından dâbıttan daha şümullüdür. Ayrıca kaide kapsamlı olması sebebiyle kuraldışı örnekler içermeye daha uygun bir yapıdadır. Kâide, fıkıh teorisine nisbetle dâbıt gibidir. Bu anlamda fıkıh teorisi kaide ve dâbıtı kapsamaktadır. Modern kanunların sistematığına göre işlenen meseleler; mülkiyet, akit, ehliyet, fesat ve butlan teorisi gibi başlıklar altında incelenmiştir.⁷⁶

Fıkıh ve fıkıh usulü ilimlerinden her birinin ilke ve kâideleri vardır. Fıkıh usulünde Arap dili lafızlarından kaynaklanan ahkâm kaideleri, fikhî kaideler ise şeriatin sınırlarına ve hikmetlerine şâmidir. Usûl kâidesi cüzlerin ve meselelerin çoğu ile uyumluken fıkıh kâidesinde çoğu cüzler hüküm olur ve içinde istisnaları barındırır.⁷⁷ Bu sebeple fikhî

⁷¹ Kızılkaya, *Hanefî Mezhebinde Kavâid İlmi ve Gelişimi*, 17-26.

⁷² Necmettin Kızılkaya, *Kâsânî'nin Bedâyi isimli eserinde Kavâid'in yeri* (Yüksek Lisans, Marmara Üniversitesi, 2005), 65-71.

⁷³ Örneğin el-Hâdimî fikhî kâideyi “cüzlerinin çoğu ile uyumlu ağlebî hüküm” olarak tanımlamaktadır. “حكم أغلبي ينطبق على معظم جزئياته” Muhammed b Muhammed Mustafa el-Hâdimî, *Mecâmi'ü'l-hakâ'ik ve'l-kavâid ve cevâmiü'r-ravâik ve'l-fevâid fi usuli'l-fikh ve'l-kavâidi'l-fikhiyye.*, thk. Halid Azizi (Dimaşk: Müessesetü'r-Risale, 2016), 77; Baktır, “Kâide”, 24: 206.

⁷⁴ Necmettin Kızılkaya, *Hanefî Mezhebi Bağlamında İslam Hukukunda Külli Kâideler* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2013), 64-65.

⁷⁵ Kızılkaya, *Kâsânî'nin Bedâyi isimli eserinde Kavâid'in yeri*, 28-41.

⁷⁶ Ali Ahmed Nedvî, *el-Kavâidü'l-fikhiyye* (Dimaşk: Dâru'l-kalem, 2011), 46, 50-51, 64-66.

⁷⁷ Karâfî, *Kitâbü'l-furûk: Envâü'l-burûk fi envâi'l-furûk*, thk. Muhammed Ahmed es-Serrâc ve Ali Cum'a Muhammed (Kahire: Dâru's-Selâm, 2001), 2-3; Nedvî, *el-Kavâidü'l-fikhiyye*, 67-68; El-Müsâid Şâmil eş-Şâhin, “el-Kavâidü'l-Usûliyye”, *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 28 (2016): 222.

kâidelerde olduğu gibi farklı meseleleri kuşatmasından bahsedilemez. Bilakis fikhî dâbıtlar gibi sadece bir konu altına giren meselelerde geçerlidir. Ayrıca usûl kaidesi içerdiği meselelere uygulanabilmesi için de edille-i şer’iyyeden biri veya müctehit gibi bir aracıya ihtiyaç duyar. Usûl kâideleri dört temel konu olan edille-i şer’iyye, ahkâm-şer’iyye, delalet ve ictihat bahisleri ile ilgilidir. Usûl kâidelerinin farklı mevzuları kapsamaları şart olmadığı için dâbıtları yoktur. Fakat bazı müelliflerin temel konuların kaideleriyle ilgili detayları dâbıt olarak zikretmeleri söz konusudur. Genel olarak kavâid türü eserlerde fikhî kâideler kullanılmakla beraber az da olsa usul kaidelerine de yer verilmiştir. Tahrîcî’l-fürû’ ale’l-usûl türü çalışmalar ise usul kaidelerinin fûruya yansımaları konu edinen çalışmalardır.⁷⁸

Baktır, kavâid kavramının ilk bakışta birbirine benzer görünen meselelerin ortak ve farklı hükümlerini açıklayan eşbâh ve nezâir ile fikhî meselelerin veya kaidelerin arasında olan bağlantı ve farkları konu edinen fûrûk ilmi ile yakın bir ilişki içinde olduğunu ifade eder.⁷⁹ Makâsıdın ise naslarda hükmü olmayan ve benzeri hükmü de bulunmayan meseleyi açıklaması bakımından kavâid ilmiyle ilişkisi vardır.⁸⁰ Aslında dâbıt niteliğinde olan külliyatlar ve İslam hukukunun genel ilkeleri de kavâid ilmiyle yakından ilgilidir.⁸¹ Usûl ve fûru kaynaklarında bulunan fıkıh ve usûl kaidesi, mezhebin dayandığı temel ilke ve hareket noktası için kullanılan “kanun” kelimesi de kavâidle yakın ilişkili kavramlardandır.⁸²

Yukarıda ifade ettiğimiz üzere, İslam hukukunun genel prensipleri olarak ifade edilen küllî kâideler için küllî, ağlebi ve ekserî kelimeleri kullanılır; çünkü kaideler meselenin anlaşılması için genel kıyas usulleri ve temel fıkıh tefekkürü oluştururlar. Bu ayırım kaidenin meselelerin tamamını kuşatması veya çoğunlukla kuşatması ile irtibatlıdır. Bununla birlikte her kaidenin istisnası olabilir. Bu istisna meseleyi kapsayan diğer bir

⁷⁸ Kızılkaya, *Hanefî Mezhebinde Kavâid İlmi ve Gelişimi*, 42-43-48.

⁷⁹ Baktır, “Kâide”, 24: 206.

⁸⁰ Bu noktada Tâhir b. Aşûr müctehitlerin İslam hukukunun gayelerini beş ana noktada toplamıştır: 1) Fikhî istidlalin yapıldığı kâideler yardımıyla teknik anlamı kazanmasına göre bu sözlerin içerdiği mefhum ve manaları ortaya çıkarma. 2) Müctehidin topladığı delillere muarız hususları araştırmak. 3) İletî bilme yollarından biriyle sabit normların illetlerini göz önünde bulundurarak kıyas yapmak. 4) Müctehidin bilgisine göre naslarda hükmünün ve kıyas yapılacak hükmünün bulunmadığı durumda olay hakkında hükme varma. 5) Hukukun hükmünü bildirdiği bazı hükümler konusunda illetini ve hikmetini bilmeyen birisi gibi davranma. Bkz. Muhammed Tâhir İbn Aşûr, *İslam Hukuk Felsefesi*, trc. Mehmet Erdoğan - Vecdi Akyüz (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2013), 46-47; Ahmet Yaman, “İslam Hukuk İlmi Açısından Makâsıd İctihadının ya da Teolojik Yorum Yönteminin İlkeleri Üzerine”, *Marife: Bilimsel Birikim (Marife: Dini Araştırmalar Dergisi)* II/1 (2002): 27.

⁸¹ Kızılkaya, *Kâsânî'nin Bedâyi isimli eserinde Kavâid'in yeri*, 40-42.

⁸² Kızılkaya, *Hanefî Mezhebinde Kavâid İlmi ve Gelişimi*, 52.

kaide altına girer. Başka kaidenin ruhuna uygun olan istisnanın daha spesifik bir hüküm ifade etmesi ve istihsan hükmünü alması mümkündür.⁸³ Ağlebî olması; yani bütün cüz'iyatını kuşatamaması sebebiyle İslam hukukçuların çoğu küllî kaideleri müstakil bir kaynak olarak kabul etmemişlerdir.⁸⁴

Fıkıh kâideleri “vech” ifadesiyle aktarıldığı zaman çoğunlukla konu izah edilerek deliller mukayeseli bir şekilde açıklanmakla beraber bunların arkasında yatan felsefi temeller izah edilmektedir. “Vechu'l-mes'ele” başlığı altında, zikredilen konuların ortak bir düşünce zemini üzerine kurulduğu ortaya konmaya çalışılmaktadır. Kızılkaya'nın tespitine göre kaidelere ait iki temellendirme yöntemi vardır. Birincisi, daha çok tahrîc, tercih ve ta'lil yaparken kullanılan meslekü't-ta'lil, ikincisi ise önce fikhî asılların verilip sonra meselelerin bu asıllara dayandırıldığı meslekü't-ta'sil yöntemidir.⁸⁵

Fıkıh kitaplarında kâidelerin dağınık olarak kullanıldığı bilinmekle beraber müstakil olarak toplanmaya başlanması IV. (X.) yüzyılda olmuştur. Furu-ı fıkıh doktrininin gelişmesiyle fikhî kâide ve dâbitler da buna paralel olarak netleşmiştir. İbn Nüceym bu alanda ilk müelliflerden olan Debûsî'nin Hanefî mezhebine ait on yedi kaideyi topladığını ifade etmektedir. Kırk civarında kâideyi derleyen Kerhî'nin (v.340/952) *el-Usûl*'ü ise elimizde olan en eski kavâid kitabıdır. Kerhî'nin kaide ve dabitleri asıl adıyla verdiği bu eseri Necmeddin Nesefî (v.537/1142) tarafından *Şerhu Medâri'l-usûl* adıyla şerh edilmiştir.⁸⁶

Kur'an, sünnet ve ictihada dayanan külli kaidelerin⁸⁷ sayısı hakkında ihtilaf vardır. Üzerinde ittifak olan beş kâide ümmehâtü'l-kavâid sayılmış ve nass ve ictihattan oluşan şer'î hükümler bu kâideler üzerine kurulmuştur. Bu kaideler şunlardır:

1. Bir işten maksat ne ise hüküm ona göredir.
2. Zarar izâle olunur.
3. Âdet muhakkemdir.
4. Şek ile yakîn zâil olmaz.
5. Meşakkat teysîri celbeder.

⁸³ Mustafa Baktır, “İslâm Hukukunun Genel Prensipleri”, *EKEV Akademi Dergisi* XII/34 (2008): 204-205.

⁸⁴ Mehmet Özkan, *Hanefî Mezhebi'ne Göre Uygulama Açısından İbâdet Konularındaki İctihatlar* (Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi, 2006), 245.

⁸⁵ Vech ifadesinin kavâid ile ilişkisi için bkz. Kızılkaya, *Hanefî Mezhebinde Kavâid İlmi ve Gelişimi*, 103-107.

⁸⁶ Zeynüddin Zeyn b. İbrâhim b. Muhammed el-Mısri el-Hanefî İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-nezâir* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1999), 14; Baktır, “Kâide”, 24: 207.

⁸⁷ Baktır, “İslâm Hukukunun Genel Prensipleri”, 206.

Kâidelerin tedvininden sonra bunların illetleri ve mukayesesiyle devam eden süreçte Debûsî'nin *Te'sîsü'n-nazar*'ı etkili olurken, İbn Nüceym mevcut kâidelere bir altıncısını eklemiştir. Hicrî on ikinci asrın ortalarına geldiğimizde Hâdimî *Mecâmiu'l-hakâik* adlı eserinin hâtime kısmında büyük bir kavâid-i külliye mecmuası oluşturmuştur. Daha sonra bu eserlerin temel kaynak kabul edildiği seçme külliyyat oluşturulan Mecelle'de doksan dokuz madde olarak kabul edilmiştir.⁸⁸

1.1.3. Furûk

Furûk kelimesinin tekili olan fark, iki şeyin arasını ayırmak anlamına gelir. Baştaki saçların arasındaki ayrılıklar için de fark denilir. Kuran'da ise hak ve batılın arasını ayıran anlamında bu kökten *furkân* kelimesi kullanılmaktadır.⁸⁹ Kelimenin tekil olarak ifade ettiği anlam fıkıh usulü ve cedel eserlerinde teorik ve metodolojik boyutuyla ele alınmıştır. Usûl ve cedel ilminde mukayesesi yapılan iki şeyin dayanağı olan aslın illet olmada etkili vasfının fer'de bulunmadığını göstermektedir.⁹⁰ Bu açıdan diğer alanlarda yapılan furûk çalışmaları daha çok kelimenin semantik alanındaki farkları ortaya koyarken, fıkıh alanında yapılan furûk çalışmaları önermeler ve önerme gruplarıyla ilgilidir.⁹¹

Kavâid ilmi ve eşbâh ve nezâir ilmi yakın ilişkili olmakla beraber bu ilim; “fıkhın dış görünüş bakımından birbirine benzeyip hüküm ve hukuki değerlendirme açısından farklı olan veya şekil olarak farklı oldukları halde aynı hükme tabi olan meseleleri konu edinen bir ilim dalı” olarak tanımlanır.⁹² Suyûtî furûk ilmini, “tasvîr ve mana açısından bir olup hüküm ve illet olarak ayrı olan benzerler arasında farkın anlatıldığı bir ilim” olarak tanımlamaktadır.⁹³

Furûk alanında telif yapanlar terim olarak furûk ilmini tanımlamak yerine genellikle eserlerinin mukaddimelerinde açıklama mahiyetinde bilgilere yer verirler. Aynı anlamı ifade eden “görünüşte uyuşan gerçekte ayrılan”, “yapıları uyuşan manaları ihtilaf eden”, “şekilleri birbirine benzeyen hükümleri ayrı olan” gibi tanımlar çerçevesinde

⁸⁸ Zerkâ, *el-Medhalu'l-fikhiyyü'l-âm*, 972-974.

⁸⁹ Örneğin; “And olsun hak ve batılı birbirinden ayıranlara!” Mürselat, 77/4; İbn Manzur, *Lisanü'l-arab*, 3. Bs (Beyrut: Dâru Sâdır, 1414), 10: 301.

⁹⁰ Şükrü Özen, “Furûk” (Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi, 1996), 13: 204; Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri*, 135.

⁹¹ Wolfhart Heinrichs, “Hukuku Yapılandırmak: Furûk Literatürü Üzerine Mülâhazalar”, *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, trc. Necmettin Kızılkaya, 9 (2007): 237.

⁹² Özen, “Furûk”, 13: 223.

⁹³ Ebü'l-Fazl Celaledîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990), 1: 7.

şekillenmiştir. Özen; bu tanımlarda geçen ortak noktaların “zâhir”, “mebânî” ve “suver” farklı noktalarının ise “bâtın”, “meânî” ve “ahkâm” kelimeleri olduğunu ifade eder.⁹⁴

Zerkeşî (v.794/ 1392) de *el-Mensûr fi'l-kavâid* adlı eserinde fikhın on kadar türünü açıklarken ikincisinin fikhî meselelerin birleşen ve ayrılan (cem’ ve fark) noktalarını bilmek olduğunu zikretmiştir.⁹⁵ Furûk literatüründe aslında usûl ve cedel literatüründeki teori pratiğe dökülmüştür. Şöyle ki farkı araştırırken birleştirici ve ayırıcı vasıflar belirlenerek bu vasıflardan uygun olana itibar edilmiş, her iki vasfın uygun olması halinde bu vasıflardan daha münasip olanı tercih edilmiştir.⁹⁶

Furûk eserlerinin konusu olan kaideleri bazı eserlerin doğrudan kaidelere tahsisi ve bu kâideler arasındaki farklılara yer vermesi ile X/ XVI. yüzyıldan itibaren furukun eşbâh ve nezâir eserlerinde bir bölüm olarak yer alması furûk ve kavâid ilişkisini ortaya koymaktadır. Kızılkaya konuları furu’ meseleleri olan kavâid ve furûk literatürünün kavâid çalışmalarında meselelerin birleştiği noktalar, furûk çalışmalarında ise ayrıldıkları noktalar üzerinde yoğunlaştığını ifade etmektedir. Bazen Karâfi örneğinde olduğu gibi görünüşte benzer iki meseledeki farkın dayanak kaideden kaynaklandığını konu edinen çalışmalar da görülmektedir. Yine furûk çalışmalarının özelliklerine göre kâideler arası farkları konu edinen kavâid merkezli, meseleler arası farkları konu edinen furûk eksenli ve karma metot olarak yazım türlerini üç ana gruba ayırmak mümkündür.⁹⁷

Furûk türü eserler genel olarak iki mesele veya kaideler arasındaki farkların tespit edilip bununla ilgili genel kuralın konulması veya meseleler arasındaki farkların ve konuyla ilgili kaidelerin serdedilmesi suretiyle telif edilmektedir.⁹⁸ Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî (v.189/805) eserlerinde meseleler arasındaki farklar üzerinde dursa da furûk ilmi İbn Süreyc (v.306/918) ile bağımsız bir disiplin haline gelmiştir. İbn Süreyc’in (v.306-918-19) *el-Furûk fi’ş-Şâfiyye*’si, el-Kerâbisî’nin (v.570/1174) *Kitâbü’l-furûk*’u ve Karâfi’nin (v.684/1285) *Envâru’l-burûk*’u öne çıkan bazı furûk eserlerindedir.⁹⁹

⁹⁴ Özen, “Furûk”, 13: 224.

⁹⁵ Ebû Abdullah Bedreddin Muhammed b. Bahadır b. Abdullah Zerkeşî, *el-Mensûr fi’l-kavâidi’l-fikhiyye*, thk. Muhammed Hasan İsmail (Kuveyt: Vizêratü’l-Evkâfi’l-Kuveytiyye, 1985), 1: 69.

⁹⁶ İllet olarak kabul edilmesi uygun olmayanları ayıklamak ve nassın göstermek istediği esas illeti belirlemek amacıyla yapılan içtihat tenkîhul’l-menât olarak adlandırılır. Bkz. Zekiyyüddîn Şa’ban, *İslam Hukuk İlminin Esasları (Usûlü’l-fikh)*, trc. İbrahim Kâfi Dönmez (Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012), 166; Özen, “Furûk”, 13: 224.

⁹⁷ Kızılkaya, *Hanefî Mezhebinde Kavâid İlmi ve Gelişimi*, 195-196, 199.

⁹⁸ Yıldız Demir - Ahmet M. Peşe, *İslam Hukuku El Kitabı*, ed. Tâlip Türcan (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2002), 119.

⁹⁹ Furûk eserlerinin bir listesi için bkz. Özen, “Furûk”, 13: 225-226.

1.1.4. Eşbâh ve Nezâir

Eşbâh; şibh, şebah ve şebîh kelimelerinin çoğulu olup bir şeyin diğerine benzemesi veya birbirine benzer şeyler anlamındadır.¹⁰⁰ Nezâir ise nazîre kelimesinden cemi' olan, şekil, ahlak, fiil ve sözlerdeki benzerlik demektir.¹⁰¹ Aynı ayrı baktığımızda eşbah birbirine benzeyip aynı hükmü alan meseleleri, nezâir ise ilk bakışta benzeyen fakat hüküm olarak farklı olan meseleleri ifade eder.¹⁰²

Genellikle birlikte kullanılan eşbâh ve nezâir fıkıh ıstılahında; ancak fakihlerin kavrayabileceği incelikler sebebiyle hükümleri farklı olan benzer meseleler olarak tanımlanabilir.¹⁰³ İslam hukuk alimlerinden Hamevî eşbâh ve nezâir'i "birbirine benzeyen fakat fukahânın ancak dikkatli bir inceleme sonrasında anlayabileceği bazı kapalılıklar sebebiyle hüküm olarak farklı meselelerdir" şeklinde tanımlar.¹⁰⁴

Suyûtî'nin *el-Eşbâh ve Nezâir*'inde bu kavram Hz. Ömer'in (v.32/644) Ebû Musa el-Eş'arî'ye (v.44/665) yazmış olduğu mektupla temellendirilir. Hz. Ömer'in bu mektupta "sana getirilen davalarda eğer kitap veya sünnetten sana bir şey ulaşmadıysa birbirine benzeyen meseleleri bul; sonra sana hak olarak görünen ve Allah'ın istediği bu işleri ona kıyasla" demiştir. Suyûtî, burada ifade edilen nazâir kavramının hükümde farklı olanlarını furûk olarak isimlendirmektedir.¹⁰⁵ Eşbâh, kavâid literatüründe genel olarak ister benzerliğin gizliliği sebebiyle hüküm konusunda ister diğer bir usûl kaidesine katılmış olsun ister olmasın birbirine benzeyen fer'î hükümleri ifade etmek üzere kullanılır.¹⁰⁶

Eşbah ve nezâir türü eserler tefsir alanında hicrî II. yüzyıldan itibaren vücûh ve nezâir ismiyle yazılmaya başlanmıştır. Nedvî bu alanda yazılan ilk eserin Mukâtil b. Süleyman'ın (v.150/767) *el-Eşbâh ve'n-Nezâir fî Tefsîri'l-Kurâni'l-Kerim* adlı eseri olduğunu söylemektedir.¹⁰⁷ Hicrî IV. yüzyılda Câhiliyyûn ve Muhadramûn şairleri ve

¹⁰⁰ İbn Manzur, *Lisanü'l-arab*, 13:503; Muhammed Murtezâ Zebîdî, *Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, thk. Mecmûatün mine'l-muhakkikîn (Kahire: Dâru'l-Hidâye, ts.), 535-546; Mustafa Baktır, "Eşbâh ve Nezâir" (Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi, 1995), 11: 456.

¹⁰¹ İbn Manzur, *Lisanü'l-arab*, 5: 219.

¹⁰² Yakub b. Abdülvehhâb Bâ Hüseyin, *el-Kavâidü'l-fikhiyye* (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1998), 93; Ahmet Yaman, "Bir Kavram Olarak 'Fıkıh Kâideleri' ya da İslam Hukukunun Genel İlkeleri", *Marife: Bilimsel Birikim (Marife: Dini Araştırmalar Dergisi)* I/1 (2001): 55; Kızılkaya, *Kâsânî'nin Bedâyi isimli eserinde Kavâid'in yeri*, 30.

¹⁰³ Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri*, 127.

¹⁰⁴ Ahmed b. Muhammed el-Hamevî, *Gamzu uyûni'l-besâir şerhu Kitâbi'l-eşbâh ve'n-nezâir* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1985), 1: 38; Yaman, "Bir Kavram Olarak 'Fıkıh Kâideleri' ya da İslam Hukukunun Genel İlkeleri", 54; Baktır, "Eşbâh ve Nezâir", 11: 457.

¹⁰⁵ Suyûtî, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, 6-7; Yaman, "Bir Kavram Olarak 'Fıkıh Kâideleri' ya da İslam Hukukunun Genel İlkeleri", 55.

¹⁰⁶ Bâ Hüseyin, *el-Kavâidü'l-fikhiyye*, 93; el-Hamevî, *Gamzu uyûni'l-besâir*, 38.

¹⁰⁷ Nedvî, *el-Kavâidü'l-fikhiyye*, 78.

Muhdesûn şairlerinin şiirleri arasındaki benzerlikleri ele alan¹⁰⁸ eşbâh ve nezâir çalışmaları yapılmışsa da bu türün en önemli çalışması Suyûtî'ye (v.911/1505) ait *el-Eşbâh ve'n-nezâir* adlı eserdir. Fıkıh alanında müstakil bir türü ifade etmek üzere kullanımı ise fıkıh mezheplerinin gelişmelerini müteakip görüşlerinin incelendiği zamana rastlamaktadır. Fakihler fıkıh mezheplerinin gelişmelerini tamamlamasını takiben fûru-ı fıkıhta meselelerin çözümünde kullanılacak genel ilkeleri belirleyici çalışmalara da yönelmişlerdir. Bununla birbirine benzeyen fûru' meselelerine ortak açıklamalar getirilmesi amaçlanmıştır. Kavâid ve furûk ilimleri bu anlamda fer'i meselelerin ortak ve farklı taraflarını ortaya koyan çalışmaların kaynağı olmuşlardır. Daha sonra ortaya çıkan eşbâh ve nezâir alanında yapılan çalışmalar ise içerdikleri konular sebebiyle kavâid ve furûk çalışmalarından daha kapsamlı çalışmalardır.¹⁰⁹ Bu bağlamda Kızılkaya; eşbâh ve nezâir'in furûk ve kavâid edebiyatını da içeren şemsiye bir kavram olduğunu ifade eder.¹¹⁰

Eşbâh ve nezâir ilmi ile tahrîcî'l-fûru'un ilişkisine baktığımızda İbn Lahhâm'ın, İbn Receb'in (v.795/1393) ve Timurtâşî'nin İbn Nuceym'in öğrencisi olduğu göz önüne alındığında tahrîcî'l-fûru alanında yapılmış çalışmaların kavâid ve eşbâh-nezâir türü çalışmaların mütemmimi olduğu söylenebilir.¹¹¹

Hicrî VIII. asırdan itibaren eşbâh ve nezâir literatürüne furûk, hıyel, fikhî elgâz¹¹², hikâye, eşbâh ve nezâir, cem' ve fark gibi konular girerek bu literatürün kapsamı genişlemiştir.¹¹³ Eşbâh ve nezâirin müstakil olarak tedvini de bu yüzyılda Şafîî fakihler eliyle olmuştur. İbnü'l-Vekîl'in (v.716/1317), İbnü's-Sübkî'nin (v.771/1371), İbn Mulakkin'in (v.804/1401), Suyûtî'nin (v.911/1505) ve İbn Nuceym'in *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*'leri öne çıkan eşbah ve nezâir türü çalışmalardandır.¹¹⁴

¹⁰⁸ Ebu Bekir Hâlidî (v.380/990) ve Ebû Osman el-Hâlidî'nin (v.390/1000) "el-Eşbâh ve'n-Nezâir min Eş'ari'l-mütekaddimîn ve'l-câhiliyye ve'l-muhadramin isimli eseri. Şeyma Yeşilyayla, *Suyûtî ve el-Eşbâh ve'n-Nezâir İsimli Eseri* (Yüksek Lisans, Yalova Üniversitesi, 2017), 28.

¹⁰⁹ Baktır, "Eşbâh ve Nezâir", 11: 456-457.

¹¹⁰ Kızılkaya, *Haneî Mezhebinde Kavâid İlmi ve Gelişimi*, 226.

¹¹¹ Kızılkaya, *Haneî Mezhebinde Kavâid İlmi ve Gelişimi*, 195.

¹¹² Lügaz, "edebiyatta özellikle şiirde bir sözü açıkça anlatmak yerine bu sözü ima eden ifadeler kullanarak şiiri bir bilmece hatta bazen bir muamma şekline sokmaya ilgaz, böyle şiire de lügaz veya lügz denir. Genellikle manzum sözlerden oluşur." Bkz. İsmail Durmuş, "Lügaz" (Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi, 2003), 27: 221-223.

¹¹³ Baktır, "Eşbâh ve Nezâir", 11: 457.

¹¹⁴ Baktır, "Eşbâh ve Nezâir", 11: 457; Yeşilyayla, *Suyûtî ve el-Eşbâh ve'n-Nezâir İsimli Eseri*, 34-39.

1.2. Tahrîcü'l-furu' Literatürü

Bu kısımda tahrîcü'l-furu' literatürünün belli başlı eserleri olan Debûsî'nin *Te'sisü'n-nazar*, Zencânî'nin *Tahrîcü'l-furu' ale'l-usûl*, İsnevî'nin *et-Temhîd*, Tilimsânî'nin *Miftâhü'l-vüsûl ilâ binâi'l-furu' ale'l usûl* ve İbn Lahhâm'ın *el-Kavâid ve'l-fevâidi'l-usûliyye* adlı eserleri hakkında genel bilgiler verilecektir. Bu eserlerin tanınması *el-Vüsûl*'ün tahrîcü'l-furu literatüründe konumunu tespit etmek ve literatürde meydana gelen değişim ve yenilikleri görmek bakımından önemlidir.

1.2.1. Debûsî ve *Te'sisü'n-nazar* Adlı Eseri

Buhara ve Semerkant bölgesinin tanınmış fukahâsından¹¹⁵ Ebû Zeyd ed-Debûsî¹¹⁶ (v.430/1039) hilaf ilminin kurucusu olarak kabul edilir. Kaynaklarda Debûsî'nin *Te'sisü'n-nazar* isimli eseri hilafiyat alanında yapılan ilk sistematik çalışma olarak geçmektedir.¹¹⁷

Te'sisü'n-nazar Zekeriyya Ali Yusuf ve Mustafa Muhammed Dımaşkî gibi birçok kişi tarafından tahkik edilmiş, Ferhat Koca tarafından *Mukayeseli İslam Hukuk Düşüncesinin Temellendirilmesi* adıyla tercüme edilerek neşredilmiştir. Ayrıca üzerine birçok tez ve makale çalışması yapılmıştır.

Hilaf alanında *Te'sisü'n-nazar*'dan önce yapılmış çalışmalar göz önüne alındığında *Te'sisü'n-nazar*'ın ilk olma özelliğini haiz olması onun birtakım özelliklerinden ileri gelmektedir. Eserin bir özelliği fıkıh bablarını değil, ihtilaf eden fakihleri esas almasıdır. Bu özelliğiyle daha önce yazılan hilaf eserlerinden ayrılır. İhtilaf edilen kaidelerin tasnifi

¹¹⁵ Atıf Ahmad, *Structural Interrelations of Theory and Practise in Islamic Law*, 50.

¹¹⁶ Yusuf Ziya Kavakçı, "ed-Debûsî Ebu Zeyd Abdullah", *İslâm Medeniyeti Mecmuası (İslâm Medeniyeti)* II/14 (1968): 25-27; Şükrü Özen, *İlm-i hilâfın ortaya çıkışı ve Ebû Zeyd ed-Debûsî'nin Te'sisü'n-nazar adlı eseri* (Yüksek Lisans, Marmara Üniversitesi, 1988), 35-44; Ahmet Akgündüz, "Debûsî" (Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi, 1994), 9: 66-67; Hakkı Aydın, "Cassas ve Debûsî'nin Usûllerindeki Metodları", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4 (2000): 18-24; Ebû Zeyd Debûsî, *Mukayeseli Hukuk Düşüncesinin Temellendirilmesi*, trc. Ferhat Koca (Ankara: Ankara Okulu, 2002), 49-70; Erdoğan Sarıtepe, "Debûsî'nin Hayatı ve Eserleri = Life and Worsk of Al-Dabûsî", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XIII/2 (2008): 143-169; Enes Topgöl, "Ebu Zeyd ed-Debusi'nin Sünnet/Hadis Anlayışı: Takvîmü'l-Edille Çerçevesinde Bir İnceleme", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 17, İmam-ı Azam Ebu Hanîfe özel sayısı (2011): 76-77; Hacer Yetkin, *Debûsî'nin Hayatı, Eserleri ve Fıkıh Usulündeki Yeri* (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2016).

¹¹⁷ Debûsî'den önce ihtilafı konu edinen çalışmalar yapılmıştır. Bunlardan bazıları; İmam Şâfi'nin (v.204/820) görüşlerinin toplandığı Kitâbü'l-Ümm'ündeki Kitabu İhtilâfi'l-İrakıyyîn, İhtilâfu Ali ve Abdullah İbn Mesud, Kitabu İhtilâfi Mâlik ve's-Şâfiî, Kitabu'r-Redd alâ Muhammed b. el-Hasen gibi bölümleri; İmam Ebû Yusuf'un (v.182/798) er-Redd alâ Siyeri'l-Evzâi ve İhtilâfu Ebî Hanîfe ve İbn Ebî Leylâ'sı, İbn Cerîr et-Taberî'nin (v.310/922) İhtilâfu'l-Fukahâ'sı ve Ebû Cafer et-Tahavî'nin (v.321/933) İhtilâfu'l-Fukahâ'sıdır. Debûsî'nin kurucu sayılması ise bu eserlerden farklı bir usul kullanmasıdır. İzmirli İsmail Hakkı, *İlm-i hilaf*. (Malatya: Kubbealtı Yayıncılık, 2001), 5; Erdoğan Sarıtepe, *Takvîmü'l-Edille Temelinde Debûsî'nin Delil Anlayışı* (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2007), 14.

ve açıklanması yoluyla kaidelerin fûru örneklerine nasıl yansıdığını göstermiş olması da bir diğer özelliğidir.¹¹⁸ Bu ikinci özellik *Te'sîsü'n-nazar*'ın tahrîcî'l-fûru edebiyatına kaynaklık etmesi bakımından önemlidir. Yine hilafiyat alanında daha önce yapılan çalışmalar genel olarak fer'î meselelerde görüşlerin mukayesesine yönelik iken *Te'sîsü'n-nazar*'da bu mukayese görüşlerin kaynaklandığı kaideler çerçevesinde yapılmaktadır.¹¹⁹ Debûsî'nin *Te'sîsü'n-Nazar* adlı eseri ile Ebu'l-Leys es-Semerkindî'nin (v.373/ 983) aynı adı taşıyan eseri arasında fazla bir fark yoktur. Örneklerinde ve usûlünde benzerlik bulunan iki eser arasında bazı kaidelerin sigalarında küçük farklılıklar mevcuttur.¹²⁰

Ebü'l-Usr el-Pezdevî (v.482/1089) ve Şemsüleimme es-Serahsî (v.483/1090) ile beraber fıkıh usulünün üç kurucu isminden biri kabul edilen Debûsî'nin *Te'sîsü'n-nazar*'ı birçok alanda başvuru ve ilham kaynağı olmuştur. Örneğin Mecelle'nin oluşturulmasında yararlanılan İbn Nüceym'in *el-Eşbâh ve'n-nezâir*'inin de aslında *Te'sîsü'n-nazar*'dan mülhem olduğu ifade edilir. Kaideleri müstakil olarak ilk defa bir araya getiren Kerhî'nin 39 kaideyi ele aldığı *er-Risâle*'si Necmeddîn en-Neseî tarafından örneklerle açıklanmıştır. Debûsî ise bu iki eserin özelliğini kendi eserinde mezcetmiş, 85 kaideyi toplayıp bunları mukayeseli bir şekilde ele almıştır. Eser Hanefî mezhebine ait 17 ana kaideyi içermektedir.¹²¹

Debûsî eserde zikrettiği ilk kaideyi Kerhî'ye nispet etmişse de Kerhî'den sadece kaideleri almıştır.¹²² Kerhî ve Ömer en-Neseî (v.537/ 1142) olarak devam eden gelenekte bu üsluba ilk dönem İmam Muhammed'de rastlanmasına rağmen ilk olarak Debûsî ve onun ardından Ömer en-Neseî tarafından Kerhî'nin risalesine yazdığı şerhte görüldüğü ifade edilmektedir.¹²³ Eserin ana konuları şu şekildedir:

1. Ebû Hanîfe ile iki arkadaşı Ebu Yusuf ve İmam Muhammed arasındaki ihtilaf: 22 asıl
2. Ebu Hanîfe ve Ebû Yusuf ile İmam Muhammed arasındaki ihtilaf: 4 asıl
3. Ebû Hanîfe ve İmam Muhammed ile Ebû Yusuf arasındaki ihtilaf: 3 asıl
4. Ebu Yusuf ve İmam Muhammed arasındaki ihtilaf: 4 asıl

¹¹⁸Saritepe, *Takvîmü'l-Edille Temelinde Debûsî'nin Delil Anlayışı*, 14-15.

¹¹⁹ Davut İltaş, "Zencânî'nin 'Tahrîcî'l-Fûru Ale'l-Usûl' İsimli Eseri Üzerine Bir Değerlendirme", *Bilimname: Düşünce Platformu V/13* (Şubat 2007): 83.

¹²⁰ Ebu'l-Leys es-Semerkindî'nin eserinin diğer özellikleri için bkz. Bâ Hüseyin, *et-Tahrîcu inde'l-fukaha ve'l-usûliyyîn*, 108-110.

¹²¹ Ebu'l-ulâ Mardin bu eserin Mecelle'deki yüz maddenin Debûsî'den etkilenecek oluşturulduğunu ifade eder. Ebû'l-Ulâ Mardin, *Medenî Hukuk Cephesinden Ahmet Cevdet Paşa* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1942), 7 (dipnot:4); Saritepe, "Debûsî'nin Hayatı ve Eserleri", 153; Akgündüz, "Debûsî"; Ebû Zeyd Debûsî, *Te'sîsü'n-nazar* (Beyrut: Dâru İbn Zeydun, ts.), 66.

¹²² Kızılkaya, *Hanefî Mezhebinde Kavâid İlmi ve Gelişimi*, 216; Debûsî, *Te'sîsü'n-nazar*, 11.

¹²³ Kızılkaya, *Hanefî Mezhebinde Kavâid İlmi ve Gelişimi*, 302-303.

5. Üç imamımız ve Züfer arasındaki ihtilaf: 8 asıl
6. Üç imamımız ve İmam Malik arasındaki ihtilaf: 2 asıl
7. Üç Hanefî imam (Muhammed b. Hasan, Hasan b. Ziyad ve Züfer) ile İbn Ebî Leyla arasındaki ihtilaf: 5 asıl
8. Üç Hanefî İmam ve İmam Şafi arasındaki İhtilaf: 26 asıl
9. İhtilaflı meselelerin dayanmış olduğu asıllar: 12 asıl

Dokuz bölümden oluşan eserin ilk sekiz bölümünde imamların ihtilafına ve son bölümde farklı hilaf konularına yer verilmektedir.¹²⁴ Bu bölümlerde kaideler “el-asl” ifadesiyle aktarıldıktan sonra bu aslın uygulanacağı kaidelere geçilmiştir. Burada genellikle “alâ hâza’l-mesâil” ifadesi kullanılarak örnekler “minhâ” ifadesiyle sıralanmıştır. Bir taraftan örneklerin kural ile ilişkisine diğer taraftan da istisna olan hükümlerin açıklamasına yer verilmiştir.¹²⁵

Özen; 86 ana kaideden oluşan eserin özelliklerini sıralarken eserde tercihlerin bulunduğu, yer yer zahirü’r-rivâyelerin açıkça belirtildiği, bunlar dışında kalanların râvi isimleri verilerek veya meçhul ifadelerle verildiği, tahrirlerin olduğu, birer defa Ahmed b. Hanbel’in, İbn Semâ’a’nın, Hasan b. Ziyâd’ın ve Belh ulemasının görüşlerine yer verildiği, “üç imamımız” ifadesiyle İmam Züfer’in dışlandığı izlenimi verdiği, sahabi ve tabiin görüşüne de yer verildiği tespitlerine yer vermiştir.¹²⁶

Debûsî *Te’sîsü’n-nazar*’ın mukaddimesinde eseri telif amacını belirttiği giriş kısmında “fıkıh öğrenenlere hilaf konularını ve istinbat metotlarını ezberlemenin zor olduğunu, bu konuların kaynaklarının hakikatine nüfuz etmesinin sınırlı olduğunu ve bu meseleleri münazara ederken söylenecek sözün yerini karıştırdıklarını gördüğü zaman bu kitabı yazdığını” zikretmiştir. Debûsî devamla “kitaptaki konuları düşünen kimsenin tartışma sırasında ihtilafın kaynaklarını ve çatışma noktalarını anlayacağını; ihtilaf görülen yerlerde sözü düzgün kullanmaya ve söz çerçevesinde bilinen konulardaki delilleri kuvvetlendirmeye çalıştığını ve böylece fıkıh öğrencilerine meseleleri ezberleme ve bunların kaynaklarını öğrenme yolunun kolaylaştığını ve bu meseleler üzerine kıyas yapmanın mümkün olduğunu” ifade etmiştir.¹²⁷

Te’sîsü’n-nazar’ın girişinde hilafı ve hakkında ihtilaf bulunan konuları vurgulayan Debûsî eserde izlediği metot sayesinde fukahânın ihtilaf ettiği noktaların aslında onların

¹²⁴ Debûsî, *Te’sîsü’n-nazar*, 10.

¹²⁵ Örneğin bkz. Debûsî, *Te’sîsü’n-nazar*, 12, 25, 34.

¹²⁶ Özen, *İlm-i hilâfın ortaya çıkışı ve Ebû Zeyd ed-Debûsî’nin Te’sîsü’n-nazar adlı eseri*, 45-46.

¹²⁷ Debûsî, *Te’sîsü’n-nazar*, 9.

istinbât metotlarından kaynaklandığını ortaya koymayı gaye edinmektedir. Bu doğrultuda hakkında ihtilaf bulunan genel hukuk kuralını verdikten sonra bu sayede ilgili örneklerle bu hukuk kuralını fer'î olaylara nasıl uygulandığını göstermiştir.¹²⁸ Müellif bununla fakihlerin ihtilafında dâbitların fıkıh ve usûl kaidelerinin etkisini ortaya koymaktadır. Fukahâyı örnek göstererek şer'î amelî hüküm istinbâtı ve hakkında nass olmayan konularda bu usulün kullanılarak hüküm çıkarmanın keyfiyetini açıklamak suretiyle var olan hükmün yeni meselelere ulaşırken izlenilecek yola işaret etmiş olmaktadır.¹²⁹ Bu doğrultuda sözü uzatmaktan kaçındığını ve sadece asılla bağlantıyı sağlayıp geçtiğini ifade etmiştir.¹³⁰ Müellif kaideleri herhangi bir tercih yoluna gitmeksizin veya kaidelerin herhangi birini istidlal etmeksizin zikreder.¹³¹ Eserde ihtilaf sebepleri dâbitlar, fıkıh kâideleri ve usul kâideleriyle sınırlandırılmış olmakla beraber ihtilaf edilen konular müellifin zikrettiği kadar değildir.¹³²

Te'sîsü'n-nazar'da veciz olmayan kaideler daha sonraki süreçte özlü forma dönüştürülür. Bunun sebebi kavâid eselerinin oluşum aşamasında olmasıdır. Debûsi sadece mezhepler arasındaki ihtilaflara değil; aynı zamanda imamların ittifak ettikleri görüşlere de yer vermektedir. Mezhep imamlarının görüşlerini aktarmakla beraber bunlardan asıllar ve bu asıllardan da yeni örnekler verme yoluyla tahrir işlemine başvurmuştur.¹³³ Bâ Hüseyin'e göre, Debûsî'nin eserinde fikhî kâide ve dâbitları asıl adı altında vermesi, cüziyyat ve bu cüziyyat üzerine bina edilen usuldeki ihtilafa cevap teşkil etmesi gibi unsurlar onu tahrir alanından çıkarmaz.¹³⁴

Te'sîsü'n-nazar'da yöntem olarak takip edilen asıllar ve onun altında kaideyle bağlantıyı sağlayan örneklerin zikredilmesi bu eserin kavâid edebiyatı içerisinde değerlendirilmesini gerektirmektedir. Kızılkaya; *Te'sîsü'n-nazar*'ın temelinde bir geleneğin sürdürülme çabasının olduğunu belirterek temel kaynakların asıllar çerçevesinde okunduğu bu yaklaşımın tahririnin önemli bir unsuru olduğunu ifade etmiştir.¹³⁵

Te'sîsü'n-nazar konu itibariyle tahrîcî'l-fürü türünde ilk örnek gösterilen eser sayılmakla beraber¹³⁶ eseri tahrîcî'l-fürü eserleri içerisinde değerlendirmek isabetli

¹²⁸ Atif Ahmad, *Structural Interrelations of Theory and Practise in Islamic Law*, 53.

¹²⁹ Ebû Firas Osman b Muhammed el-Ahdar Şuşan, *Tahrîcî'l-fürü' ale'l-usul: dirase, tarihiyye ve menheciyye ve tatbikiyye*. (Riyad: Daru Taybe, 1998), 283.

¹³⁰ Debûsî, *Te'sîsü'n-nazar*, 11.

¹³¹ Bâ Hüseyin, *et-Tahrîcî inde'l-fukaha ve'l-usûliyyîn*, 114.

¹³² Şuşan, *Tahrîcî'l-fürü' ale'l-usul*, 282-283.

¹³³ Kızılkaya, *Hanefî Mezhebinde Kavâid İlmi ve Gelişimi*, 309-310.

¹³⁴ Bâ Hüseyin, *et-Tahrîcî inde'l-fukaha ve'l-usûliyyîn*, 112.

¹³⁵ Kızılkaya, *Hanefî Mezhebinde Kavâid İlmi ve Gelişimi*, 307-308.

¹³⁶ İsmail Habîb, "İlmü Tahrîcî'l-Fürü' ale'l-usûl", 292.

gözükmemektedir. Zira bu literatüre ait eserlerin asılları daha çok usul kaideleri ile oluşturulurken *Te'sîsü'n-nazar*'ın asılları fûru kaidelerini içermektedir. Ayrıca hilaf özelliğinin baskın olmasıyla da diğer eserlerden ayrılmaktadır. Tahrîcü'l-fûru literatüründen sayılmasının kavâid, hilaf ve tahrîcin kesiştiği alan olması sebebiyle olduğunu ifade eden Kızılkaya; *Te'sîsü'n-nazar*'ı bu eserlerin arasında kabul etmenin zor olduğunu belirtmiştir.¹³⁷

Te'sîsü'n-nazar'ın tahrîcü'l-fûru' eserlerine geçiş evresinde etkisi büyüktür. Bu sebeple bu eser bir başlangıç evresi sayılmış, Zencânî'ye ait *Tahrîcü'l-fûru ale'l-usûl* ise sistematik ilk eser olarak kabul edilmiştir.

1.2.2. Zencânî ve *Tahrîcü'l-fûru' ale'l-usûl* Adlı Eseri

Şâfiî fakihlerinden Ebu'l-Menâkıb Şihâbüddîn Mahmud ez-Zencânî (v.656/1258)¹³⁸ İran'ın Zencân şehrinde doğmuştur. Doğduğu yere nispetle Zencânî olarak tanınır. Usul ve fûru' ilişkisini konu edindiği eserine *Tahrîcü'l-fûru' ale'l-usûl* ismini eserin mukaddimesinde bizzat kendisi vermiştir.¹³⁹ Muhammed Edip Salih tarafından tahkikli neşri yapılan eser Davut İltaş tarafından tercüme edilmiş ve *Fıkhî Hükümlerin Usûlî Dayanakları* ismiyle neşredilmiştir.

Hilaf ve kavâid literatürüne ait çalışmalar hicrî IV. yüzyılda başlamasına rağmen bu yüzyılda usûl ve fûru arasındaki ilişkiyi doğrudan doğruya ortaya koyan çalışmalar ortaya çıkmamıştır. Hilafiyât alanına dair eserler yazılış amacına göre iki grupta toplanabilir: Bir kısmı ihtilafın kaynağı olan usûlî menşei veya külli kaideyi zikrettikten sonra bu kaideye dayandırabileceği fer'î meseleleri açıklarken diğer kısmı ise ihtilafı görüşlerin nasslardan olan gerekçelerine yer verir.¹⁴⁰ İlk kısım tahrîcü'l-fûru literatürünün metodu olarak kabul edilmiştir.

¹³⁷ Kızılkaya, *Hanefî Mezhebinde Kavâid İlmi ve Gelişimi*, 187, 194.

¹³⁸ Hayatı için bkz. Ebû Nasr Taceddin İbnü's-Sübkî, *Tabakâtü's-şâfiyyeti'l-Kübrâ*, thk. Mahmûd Muhammed Tanahi ve Abdülfettâh Muhammed el-Hulv (Kahire: İsâ el-Bâbi el-Halebî, 1413), 368; Şemseddin Muhammed b. Ahmed Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnâvud ve Hüseyin Esed, 3. bs. (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1985), 345-346; Hasan Hayri Çırak, *Mahmud b. Ahmed ez-Zencânî ve "Tahrîcü'l-Fürû'ale'l-usûl"* (*Mukayeseli İslâm hukuk usulü açısından önemi*) (Yüksek Lisans, Atatürk Üniversitesi, 1992); Halenur Keskin, *Zencânî ve Tahrîcü'l-Fürû' Ale'l-Usûl Adlı Eseri* (Yüksek Lisans, Marmara Üniversitesi, 2013), 5-17; Davut İltaş, "Zencânî, Şehâbeddîn" (Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi, 2013), 44: 253-254.

¹³⁹ Şihâbüddîn Mahmud b. Ahmed Zencânî, *Tahrîcü'l-fûru' ale'l-usûl*, thk. Muhammed Edip Salih, 4. bs. (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1982), 35.

¹⁴⁰ H. Yunus Apaydın, "Sıbt İbni'l-Cevzi'nin 'İsarü'l-İnsaf' Adlı Hilafiyât Eseri Üzerinde Fukahanın Hadisler Karşısındaki Tavrı Açısından Bir İnceleme", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7 (1990): 135.

Fıkıh konularının düzenine sahip olan eser, ihtilafları usul ve fıkıh kaideleri altında ele alması açısından *Te'sisü'n-nazar* ile beraber hilafiyat literatürüne yeni bir boyut getirmiş, sadece hilafiyat değil kavâid literatürünün de önemli eserlerinden biri olarak kabul edilmiştir.¹⁴¹ Debûsi'nin eseri, tahrîcü'l-füru' literatürüne ait diğer eserlerden özellikle ihtilaf merkezli olması ve ağırlıklı olarak furu' kâidelerini konu edinmesi sebebiyle ayrılmaktadır.¹⁴² Bu eserle tahrîcü'l-füru eserleri arasında metot ve konuların işleniş ile ilgili birtakım farklılıklar bulunması *Zencânî'nin Tahrîcü'l-füru' ale'l-usûl*'ünün merkeze alınmasını gerekli kılmaktadır.¹⁴³

Nail Okuyucu, *Tahrîcü'l-füru' ale'l-usûl*'ün mukaddimesinde *Zencânî'nin* usûl-füru arasındaki irtibata yaptığı vurgunun ve iyi bir şekilde öğrenilmesi halinde tefrîde bulunmanın imkanına işaret etmesinin fikhî faaliyetlere yeni bir ivme kazandırma gayesine matuf olduğu, *Zencânî'nin* bu dönemde kök salmış iki mezhebin hâkim fıkıh anlayışında yeni bir açılıma gitmeyi amaçlayarak bunu *Tahrîcü'l-füru ale'l-usûl* kitabı ile yapmaya çalıştığı değerlendirilmesinde bulunur.¹⁴⁴

Zencânî; füru'un asıllara dayandığını, dolayısıyla fer'î hükümlerin fıkıh usulünden ibaret deliller arasındaki bağlantıyı kavrayamayan kişinin bu alana giremeyeceği ve hüküm çıkarmasının mümkün olmadığını ifade etmiştir. Fer'î meselelerin bir dayanağı olduğuna dolayısıyla bu dayanakla olan irtibatının bilinmesinin önemli olduğuna dikkat çekmektedir. Fıkıh ve fıkıh usulü alimlerinin kendi alanlarına dair meseleleri nakledip geçtiğini ve geçmiş alimlerden bu amaca yönelik bir eğilim görmediğini ifade etmiştir. Ayrıca Şâfiî ve Hanefîlerin usul gerekçelerini de ekleyen *Zencânî* kitabın kısa olmasını arzu ettiği için sadece ihtilaflı meseleleri zikretmekle yetinmiştir.¹⁴⁵

Zencânî'nin mukaddimesinde “geçmiş alimlerden ve fakihlerden bu amaca yönelik bir eğilim görmediği” şeklinde gelen ifadelerinden onun *Te'sisü'n-nazar*'ı görmediği veya *Tahrîcü'l-fürû*'un kendinden önceki eserlerden faydalandığı ancak metodunun farklı olmasından dolayı bu ifadeleri kullandığı anlamını çıkarmak mümkündür. Bu sebeple İltaş; *Tahrîcü'l-füru'* ile *Te'sisü'n-nazar*'daki bazı ifadelerin örtüşmesi ve bazı asıllarda

¹⁴¹ Mukaddimedede Abbasi halifesi Nâsır-Lidinillah için yaptığı dualar *Zencânî'nin* bu eseri 622 (1225) ten önce kaleme aldığını göstermektedir. *Zencânî, Tahrîcü'l-füru' ale'l-usûl*, 36; İltaş, “*Zencânî, Şehâbeddîn*”, 44: 255.

¹⁴² Kızılkaya, *Hanefî Mezhebinde Kavâid İlmi ve Gelişimi*, 187-188.

¹⁴³ Okuyucu, “*Tahrîcü'l-Fürû Ale'l-Usûl Edebiyatı*”, 116.

¹⁴⁴ Okuyucu, “*Tahrîcü'l-Fürû Ale'l-Usûl Edebiyatı*”, 122.

¹⁴⁵ *Zencânî, Tahrîcü'l-füru' ale'l-usûl*, 34-35.

aynı meselelerin örnek verilmesinin Zencânî'nin *Te'sîsü'n-nazar*'ı görüp ondan etkilendiği izlenimini verdiği tespitinde bulunur.¹⁴⁶

Müellif, Hanefiler ve Şâfiîler arasındaki ihtilaflı meseleleri cüz'î delillere girmeden hükmün dayanağı olan usul kaidesi çerçevesinde ele almaktadır. Bu yöntem iki mezhebin prensibinin mukayeseli olarak okunmasına olanak sağladığı gibi mezhebin prensiplerinin tespiti anlamına da gelebilir. Dolayısıyla ferî meseleleri mukayeseli olarak usul ve fıkıh kaideleri çerçevesinde ele almış olması eserin birincil özelliğidir.

Eserde fıkıh kitaplarının sistematığı kullanılmış; ana konu “kitap”; alt konular ise “mesâil” başlığıyla ele alınmıştır. Asıl ile ilgili tarafların görüş ve gerekçelerine yer verilirken “ve yeteferra’u an hâze’l-asli mesâil (bu asıldan bazı meseleler doğar)”; ardından “minhâ (bu meselelerdendir)” ifadelerinden sonra örnekler sıralanmıştır. Usul ve fıkıh kaidelerinin tamamını içermeyen eserde ihtilaflı olan kaidelerle iktifa edilmiştir. İstisnaları bulunmakla birlikte genel olarak önce Şâfiîlerin görüş ve gerekçesine, daha sonrasında Hanefilerin görüş ve gerekçesine yer verilir.¹⁴⁷ Kimi zaman da Hanefilerin görüşlerine yer verilmemiştir.¹⁴⁸ Mesele yeterince açık olmadığı zaman da “suretü’l-mesele (meselenin tasviri şöyledir), sûretühâ (meselenin sureti), misâlü’l-mesele (meselenin örneği şudur)” gibi lafızlarla başlayan bir örnek üzerinden detaylandırmıştır.¹⁴⁹ Şâfiî’nin birden fazla görüşü bulunduğu durumda mezhepte tercih edilen görüş esas alınmıştır.¹⁵⁰ Taraflara nispet ettiği görüşlerde ise kendi eseri olan *Düreru’l-ğurer* hariç herhangi bir esere atıfta bulunmamıştır.¹⁵¹

Kitabın ana başlıkları genel olarak şu şekildedir:

- 1- Kitâbü’t-tahâre: 10 asıl
- 2- Kitâbü’s-salât: 7 asıl
- 3- Kitâbü’z-zekât: 2 asıl
- 4- Kitâbü’s-savm: 6 asıl
- 5- Kitâbü’l-hacc: 1 asıl
- 6- Kitâbü’l-büyû: 14 asıl
- 7- Kitâbü’l-gasb: 7 asıl
- 8- Kitâbü’n-nikâh: 19 asıl

¹⁴⁶ İtaş, “Zencânî’nin ‘Tahrîcü’l-Fürû Ale’l-Usûl’ İsimli Eseri Üzerine Bir Değerlendirme”, 84-89.

¹⁴⁷ Zencânî, *Tahrîcü’l-fürû’ ale’l-usûl*, 186, 279.

¹⁴⁸ Zencânî, *Tahrîcü’l-fürû’ ale’l-usûl*, 165, 224.

¹⁴⁹ Zencânî, *Tahrîcü’l-fürû’ ale’l-usûl*, 114, 148, 334.

¹⁵⁰ İtaş, “Zencânî’nin ‘Tahrîcü’l-Fürû Ale’l-Usûl’ İsimli Eseri Üzerine Bir Değerlendirme”, 78.

¹⁵¹ Şuşan, *Tahrîcü’l-fürû’ ale’l-usul*, 314; Zencânî, *Tahrîcü’l-fürû’ ale’l-usûl*, 147, 348.

- 9- Kitâbü'l-cirâh: 10 asıl
10- Kitâbü'l-hudûd: 6 asıl
11- Kitâbü's-siyer: 10 asıl

Bir mesele farklı açılardan birden fazla asıl altında ele alınmaktadır. Furu sistematîği ile ilgili başlık altında asılları ilgili ilk konu altında zikredilmiştir. Müellif, asıl ile bağlantıyı sağlama noktasında kimi zaman tesahul gösterip ihtilafı bir meseleyi, asılla irtibatını kurduğu asıl mesele ile birlikte aynı asıl kapsamında zikretmiştir. Bazı asıllar içeriğine daha yakın konu yerine uygun olmayan konular altında ele alınmıştır.¹⁵²

Hanefilerin eserlerinde usulün furu'a yansısıyla alakalı bolca örnekler bulunurken Şâfiîlerde tam tersi bir durum söz konusudur. Bu iki farklı metot fıkıh tarihinde fukaha ve mütekellimûn metodu olarak geçer. Mütekellimin yönteminin kullanılması Şâfiî literatürüne ait eserlerde usul ve furu' arasında bir kopukluğa neden olmuştur. Bu açıdan eser Şâfiîler açısından büyük bir önemi haizdir.¹⁵³

Tahrîcü'l-furu'un usul ve fıkıh kaidelerinin meselelerle kurduğu bağlantı açısından kendinden sonra gelen eserlere etki bırakmış, fakat yöntem olarak takip edilmemiştir. Nitekim kendinden sonra gelen dört eser fıkıh usulü tertibini kullanmıştır. Ayrıca bu eserler fıkıh kaidelerini kullanmamakla veya az kullanmakla birlikte usul kaidelerini merkeze almışlardır. Bu eserlerde genel olarak müellifin mezhebinin hâkim olduğu görülmektedir. Dolayısıyla *Tahrîcü'l-furu*' bu eserlerden furu-ı fıkıh sistematîğini kullanması ve mukayese yapmasıyla ayrılmaktadır.¹⁵⁴

1.2.3. İsnevî ve *et-Temhîd* Adlı Eseri

İsnevî nisbesiyle bilinen Ebû Muhammed Cemâleddîn Abdürrahîm b. el-Hasen b. Ali el-Ümevî el-İsnevî (v.772/1370)¹⁵⁵ *et-Temhîd fî tahrîci'l-furu' ale'l-usûl*'ü¹⁵⁶ 768 (1367) yılında tamamlamış daha sonra ona bazı ilaveler yapmıştır.¹⁵⁷ Müellifin giriş kısmında *et-Temhîd*¹⁵⁸ adıyla kaydettiği eser *et-Temhîd fî tahrîci'l-furu' ale'l-usûl* adıyla

¹⁵² İtaş, "Zencânî'nin 'Tahrîcü'l-Fürû Ale'l-Usûl' İsimli Eseri Üzerine Bir Değerlendirme", 70-109.

¹⁵³ Fukahâ metodu ve mütekellimun metoduna dair bkz. Bedir, "Kelâmcı ve Fıkıhçı Usul Geleneklerine İlişkin Bazı Eleştirel Mülâhazalar", 65-97.

¹⁵⁴ İtaş, "Zencânî'nin 'Tahrîcü'l-Fürû Ale'l-Usûl' İsimli Eseri Üzerine Bir Değerlendirme", 81.

¹⁵⁵ Saffet Köse, "İsnevî" (Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi, 2001), 23: 160-161; Osman Güman, *Nahiv-Fıkıh Usûlü İlişkisi (el-İsnevî Örneği)* (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2006), 10-24.

¹⁵⁶ *et-Temhîd fî tahrîci'l-furu' ale'l-usûl* adıyla Muhamed Hasan Heyto ve Muhammed Hasan İsmail tarafından yapılan iki tahkikli neşri bulunmaktadır.

¹⁵⁷ Ebu'l-Menakıb Şehabeddin Mahmûd b. Ahmed b. Mahmûd İsnevî, *et-Temhîd fî tahrîci'l-furu' ale'l-usûl*, thk. Muhammed Hasan İsmail (Beirut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2009), 665.

¹⁵⁸ İsnevî, *et-Temhîd*, 26.

neşredilmiştir. Eseri Muhammed as-Sarhadî (v.792/1390) ihtisar etmiş ve yazarına bazı itirazlar yöneltmiştir.¹⁵⁹ Müellif bu esere tamamlayıcı olarak *et-Temhîd*'le aynı üslupta nahiv ve fıkıh usulü arasındaki ilişkiyi ortaya koyan *el-Kevkebü'd-dürri*'yi yazmıştır.¹⁶⁰ İsnævî eserin mukaddimesinde fûru'un usûlden nasıl istihrac edildiği hususunda meselelerin çoğunu ihata eden bir kitap yazma niyazında bulunur. Usûl kaidesini taraflarla beraber zikredip bundan neş'et eden fûru'nun bir kısmını zikrettiğini, zikretmediği fûru'da ise yeni gelen fer'ler için örnekliğine işaret etmektedir. Konuları da mezhebinin kaideye muvafık verdiği örnekler, muhalif olarak verdiği örnekler ve külli kaide olarak nakledilmeyen fakat kurala yakın olması sebebiyle ona dayandırılan örnekler olarak kategorize eder. Bunlardan son kısım için de usul kaidesinin gerektirdiği hususu mezhepteki kaide ve fûru'daki benzerleri de göz önüne alarak ortaya koymuştur. Yine Şafiîlerin kabul ettiği delillerin gerekçelerini verdiğinde burada zikredilenin asıllarını icmalini ve tafsilini görüp buna göre ihmal edilen kısmındaki meselelere uygulamanın mahiyetini anlayacağını ifade etmiştir. Mezhebe müntesip müctehidin yolunu hazırlayarak tefri'nin kapısını araladığını belirterek diğer mezheplere de bu yöntemi benimsemeleri gerektiği konusunda çağrıda bulunur. Bunun doğruyu bulmanın kaynağını açık hale getireceğini ve esas olan tahric ameliyesine hazırlayacağını söylemiştir.¹⁶¹ Mukaddimesinde diğer mezhepler için yaptığı çağrı Hanefî fakihlerinden Timurtâşî ve Hanbelilerden İbnü'l-Lahham tarafından karşılık bulmuştur. Nitekim Timurtâşî eserin girişinde İsnævî'nin metodunu kullandığını açıkça ifade ederken¹⁶² İbn Lahhâm herhangi bir atıfta bulunmamıştır.¹⁶³ İsnævî delilleri anlamak için Arapçanın bilinmesi gerektiğini fıkıh usulünden yararlandığının açık olduğunu ifade ettiği *Kevkebü'd-dürri*'nin mukaddimesinde *et-Temhîd* ile benzer amaçlarla yazdığını ve daha önce bu iki eserin metodunda yazılan bir eser görmediğini kendisinin bu konuda ilk olduğunu iddia etmektedir.¹⁶⁴ Güman, çalışmasının giriş kısmında *Kevkebü'd-dürri*'yi diğer tahrîcî'l-fûru' eserlerinden farklı bir yere koyarak nahiv ve fıkıh ilimleri arasındaki ilişkiye doğrudan doğruya dikkat çeken ve bu ilişkiyi temellendiren günümüze gelmiş ilk eser özelliğine haiz olduğunu

¹⁵⁹ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, 1: 484; Güman, *Nahiv-Fıkıh Usûlü İlişkisi*, 17.

¹⁶⁰ İsnævî, *et-Temhîd*, 26.

¹⁶¹ İsnævî, *et-Temhîd*, 25-26.

¹⁶² Timurtâşî, *el-Vüsûl*, 113.

¹⁶³ Güman, *Nahiv-Fıkıh Usûlü İlişkisi*, 17-18.

¹⁶⁴ İsnævî, *el-Kevkebü'd-dürri fî mâ yeteharrecu ale'l-usûli'n-nahviyye mine'l-fûru'i'l-fikhiyye*, thk. Muhammed Hasan Avvad (Ammân: Dâru Ammar, 1405), 185, 188-189.

söylemiştir. Ayrıca Ebû Bekir İbnü'l-Arabî'nin (v.543/1148) zamanımıza ulaşmamış eserini bir kenara koyarsak Cemâleddîn el-İsnevî'ye gelinceye kadar hiçbir fıkıh bilgininin nahiv ve fıkıh arasında irtibatı müstakil bir eserde incelemediğini vurgulamaktadır.¹⁶⁵

Temhîd'de kitabı yazma amacını, kitabın kaynaklarını ve kitapta kullandığı metodu açıkladıktan sonra İsnevî; şer'î hüküm ve kısımlarını, hüküm, mahkûm aleyh ve mahkûm bih gibi hükmün rükunlarını açıklamıştır. Yedi kısma ayırdığı kitabın ana bölümleri şu şekildedir:

- 1- Kitap
- 2- Sünnet
- 3- İcma
- 4- Kıyas
- 5- Hakkında ihtilaf edilen deliller
- 6- Teâdü'l (Tearuz halinde Tercih)
- 7- İctihat ve İftâ

İsnevî Hanefî ve Şafiler arasındaki ihtilafların kaynaklarını incelediği *et-Temhîd*'de metod olarak Zencânî'nin eserinden farklı bir yol izler. İsnevî eserde fıkıh bablarını değil, usul konularının başlıklarını esas alır. Eserin büyük bir kısmını Kitap başlığı kaplamış olup bu başlık altında lafızlar bahsi geniş yer tutar. Yine bu alanda *et-Temhîd*'den önce Zencânî'nin eseri bulunmakla beraber telif tarzı ve sistematik bakımından kendisinden sonraki eserleri etkileyen tek isim İsnevî'dir. Nitekim eserinde daha çok Şafî mezhebinin görüşlerini aktarmakla yetinmiş diğer mezhep görüşlerini nadiren nakletmiştir.¹⁶⁶

Eserin en büyük kısmını "kitap" başlığı oluşturmaktadır. Lafızlar konusuna geniş yer veren İsnevî dil meseleleri için ayrıca *Kevkebü'd-dürri*'yi telif etmiştir. Genel olarak ana başlıklar bab başlığı altında kategorize edilirken bunun altında meseleler yer alır. Kitap başlığında dil konuları, emir-nehî, mücmel-mübeyyen, umum-husûs ve nâsih-mensûh olmak üzere 4 ana başlık altında fasıl ve onun altında meseleler yer almaktadır. Sünnet, icmâ ve diğer konular nispeten az yer kaplamaktadır. Müellif Şafî fukahâdan İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî'nin (v.478/1085) *Burhân*'i¹⁶⁷, Gazâlî'nin (v.505/1111) *el-*

¹⁶⁵ Güman, *Nahiv-Fıkıh Usûlü İlişkisi*, 2.

¹⁶⁶ Okuyucu, "Tahrîcü'l-Furû Ale'l-Usûl Edebiyatı", 119-120.

¹⁶⁷ İsnevî, *et-Temhîd*, 214, 322, 567.

Menhûl'ü¹⁶⁸, Fahreddin er-Râzî'nin (v.606/1209) *el-Mahsûl*'ü¹⁶⁹, Nevevî'nin (v.676/1277) *el-Ezkâr*'ı¹⁷⁰ Eş'arî kelamcılarında Seyfeddîn Âmidî'nin (v.631/1233) *el-İhkâm*'ı¹⁷¹ gibi önemli kaynaklardan çokça nakilde bulunmaktadır. İsnevî Hanefî görüşlerine nadir olarak atıfta bulunmakla beraber¹⁷² genellikle Şafî mezhebinin görüşlerine yer vermiştir. Hanefîlerin görüşlerine ihtilaf edilen usul kaidesi çerçevesinde işaret ederken daha çok Ebû Hanîfe'nin ismini zikretmektedir. Muhalif görüşü ve Şafî mezhebinin ihtilaflarını verirken kullandığı metot göz önünde bulundurulduğunda müellifin istisnaları bulunmakla beraber genellikle mezhep içi ihtilafa yer verdiği söylenebilir.¹⁷³

Güman; Şafî fakihlerinin eserlerini örneklere fazla yer vermeyen teorik telif metodu olan mütekellimîn metodu ile yazdıklarını dolayısıyla bu sistemde Şafî fıkının usul ve fûru hükümleri arasındaki irtibatı kurmanın fukaha metoduna göre yazılan eserlere göre daha zor olduğunu ifade etmektedir. Fukaha metoduna göre yazılan eserlerde ise Hanefî usulcülerin bir kuralı ardından buna bağlı furu'dan bolca örneklere yer vermesi bu eserlerin okuyucu tarafından furu' eserleri arasında zannedilmesine sebep olmuştur.¹⁷⁴

1.2.4. Tilimsânî ve *Miftâhu'l-vüsûl* Adlı Eseri

İdrîsî şeriflerinden Hz. Hasan'ın soyundan gelen Ebû Abdullah eş-Şerîf Muhammed b. Ahmed b. Ali el-İdrîsî el-Alvînî et-Tilimsânî (v.771/1370) Cezâyir'in Tilimsân şehrinde doğmuş ve bu künyeyle meşhur olmuştur.¹⁷⁵ Akli-felsefî ilimlerde Malikî fıkının usul merkezli geliştiği Tunus'a gitmesi akli ve şer'î ilimlerde gelişmesine imkân sağlamıştır.¹⁷⁶ Müellif fıkıh usûl irtibatını kurmak mezhepler arasındaki ihtilafı mukayeseli olarak göstermek üzere *Miftâhu'l-vüsûl* adlı eserini telif etmiştir.

¹⁶⁸ İsnevî, *et-Temhîd*, 322, 567.

¹⁶⁹ İsnevî, *et-Temhîd*, 354, 363, 400.

¹⁷⁰ İsnevî, *et-Temhîd*, 221, 222, 407.

¹⁷¹ İsnevî, *et-Temhîd*, 333, 363.

¹⁷² İsnevî, *et-Temhîd*, 51-54, 229.

¹⁷³ Örneğin; mecaz kullanım hakiki anlama galip geldiğinde Ebû Hanîfe ve Ebû Yusuf'un birbirine muhalif ve muvafık görüşü birlikte vermiştir. Bkz. İsnevî, *et-Temhîd*, 277-278.

¹⁷⁴ Güman, *Nahiv-Fıkıh Usûlü İlişkisi*, 29.

¹⁷⁵ Muhammed b. Muhammed b. Ömer el-Müntesirî Muhammed Mahlûf, *Şeceratü'n-nûri'z-zekiyye fî tabakâti'l-Mâlikiyye* (Lübnan: Dâru'l-kütübü'l-ilmîyye, 2003), 1: 337; Ali Hakan Çavuşoğlu, "Tilimsânî" (Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi, 2012), 41: 165-167; Muhammed b. Ahmed Tilimsânî, *Miftâhu'l-vüsûl ilâ binâi'l-fûru' ale'l-usûl*, thk. Muhammed Ali Ferkûs (Mekke: el-Mektebetü'l-Mekkiyye, 1998), 49-117.

¹⁷⁶ Çavuşoğlu, "Tilimsânî", 41: 166.

Tilimsânî, Merînî Sultânı Ebû İnân'ın dâvetiyle gittiği Fas ziyaretinin sonrasında kaleme aldığı ve 29 Cemâziyelâhir 754 (1 Ağustos 1353) tarihinde tamamladığı *Miftâhu'l-vüsûl*'ü sultana ithâf etmiştir.¹⁷⁷ Derslerinde okuttuğu Hunecî'nin (v.646/1248) mantık kitabı *el-Cümel*'in şerhi olan *Şerhu'l-Cümel* ile birlikte *Miftâhu'l-vüsûl* müellifinin en meşhur iki eserinden biridir.¹⁷⁸

İbn Haldun *et-Ta'rîf*'inde aklî-naklî, usul-fürû' alanında ilmin derinliğine vakıf olan Tilimsânî'nin hilafîyyat alanında üstünlüğünden övgüyle söz ederken “yed-i tûlâ (otorite)” ifadesini kullanır.¹⁷⁹ Ayrıca müellif Hanefî, Şafii ve Malikî ihtilaflarına yer verdiği eserin mukayeseli hukuk özelliği taşımasında mantık ve formel bilimlere hâkim olmasının da etkisi olduğu söylenebilir.

Maliki fukahasının daha önce hilaf ve kavâid konularına temas eden eserleri bulunmakla birlikte Mezhep görüşlerini savunmaktan ziyade usûl-fürû irtibatını amaçlayan eserler bakımından *Miftâhu'l-vüsûl* tahrîcû'l-fürû literatüründe Maliki mezhebinin tanınmış tek örneğidir.¹⁸⁰

İsnevi ile çağdaş olan Tilimsânî de eserini fıkıh usûlü sistematiği ile oluşturmuş ve ihtilaflı usul konularını Hanefî, Şâfiî ve Malikî mezhebi çerçevesinde incelemiştir. Kitapta merâtib esaslı deliller tasnifini¹⁸¹ kullanmaktadır. Bu usule göre deliller şu kısımlara ayrılır:

1. Delilün binefsihî

1.1. Aslün binefsihî

1.1.1. Asl-ı naklî

1.1.2. Asl-ı aklî

1.2. Lâzimun an asl

2. Mutadammin li'd-delîl

Kitabın ilk bölümü olan Asl-i Naklî'nin şu dört şartı taşıması gerektiği ifade edilir.

1- Senedin sahih olması

2- Hükm-i matlûba (elde edilecek hükme) delaletinin açık olması

3- Hükmün mensûh olmaması

4- Muârizlarına göre râcih (tercihe elverişli) olması

¹⁷⁷ Tilimsânî, *Miftâhu'l-vüsûl*, 296-297, 756-757.

¹⁷⁸ Çavuşoğlu, “Tilimsânî”, 41: 166.

¹⁷⁹ İbn Haldûn, *et-Ta'rîf bi İbn Haldûn ve rihletuhû garben ve şarken* (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-Lübânî, 1979), 64-65.

¹⁸⁰ Çavuşoğlu, “Tilimsânî”, 41: 167.

¹⁸¹ Okuyucu, “Tahrîcû'l-Fürû Ale'l-Usûl Edebiyatı”, 119.

Eser Malikî mezhebi ile diğer mezheplerin görüşlerini bir asıl altında sıralamıştır. Furu' konuları usul başlıklarının altında kaideyle ilişkilendirilmiştir. İctihat, taklit ve mükellef gibi konular hariç usul konularının çoğunu içeren eser usul meselesinin delilini herhangi bir münakaşaya girmeksizin veciz olarak vermektedir. Genellikle fer'de muarız alimin ismi yerine “ashabu Ebî Hanîfe-Şafî” veya “Hanefiler-Şafiiler” gibi ifadeler kullanmıştır. Muhalif olan görüşü Hanefiler için “Ebu Hanîfe ashabı şöyle der” ve “buna bizim cevabımız şudur”¹⁸² Şafiiler için de benzer kullandığı ifadeleri¹⁸³ meseleyle aktif bir şekilde ilişkilendirir. Genel olarak mezhepleri birbirine öncelemediği de görülmektedir. Eserin genel çerçevesini Hanefî, Malikî ve Şafî mezhebi oluşturmakla beraber nadiren bunlar dışında bazı mezheplere yapılan atıflara da rastlanmaktadır. Perçem ve sarık üzerine mesh meselesinde Ahmed b. Hanbel'in¹⁸⁴, gündüz nafilelerinin sayısı ile ilgili konuda Zahirîlerin,¹⁸⁵ makîsün aleyhin başka fer'e asıl olması ile ilgili konuda Hanbeliler ve mutezilî alim Ebû Abdullah el-Basrî'nin¹⁸⁶ görüşleri örnek olarak verilebilir. Abdülhamit b. Bâdis (v.1359/1940) *Miftâhu'l-vüsûl*'ü ders kitabı olarak okutmuş ve muhtasar şerhini yapmıştır.¹⁸⁷ Eseri Abdullah b. Muhammed b. Osman el-Fülâti *Elfiyyetü'l-usûl ve binâ'ü'l-fürû aleyhâ* ve Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah eş-Şinkitî *Nazmu Miftâhi'l-vüsûl* adıyla manzum hâle getirmişlerdir.¹⁸⁸ Birçok baskısı olan eserin en kapsamlı neşri Muhammed Ali Ferkûs tarafından yapılmış, Tilimsânî'nin diğer eseri *Kitâbu mesârâti'l-galat fi'l-edille* ile beraber basılmıştır.

1.2.5. İbn Lahhâm ve *el-Kavâid ve'l-fevâidi'l-usûliyye* Adlı Eseri

İbnü'l-Lahhâm olarak bilinen¹⁸⁹ Ebu'l-Hasen Alâuddîn Ali b. Muhammed b. Ali el-Ba'î ed-Dımaşkî (v.803/1401) Ba'lebek'te doğmuş ve Şam bölgesinin önemli alimleri arasına

¹⁸² Tilimsânî, *Miftâhu'l-vüsûl*, 330.

¹⁸³ Tilimsânî, *Miftâhu'l-vüsûl*, 343-345.

¹⁸⁴ Tilimsânî, *Miftâhu'l-vüsûl*, 451.

¹⁸⁵ Tilimsânî, *Miftâhu'l-vüsûl*, 565.

¹⁸⁶ Tilimsânî, *Miftâhu'l-vüsûl*, 668-669.

¹⁸⁷ Tilimsânî, *Miftâhu'l-vüsûl*, 283.

¹⁸⁸ Tilimsânî, *Miftâhu'l-vüsûl*, 285-286.

¹⁸⁹ Ebu'l-Felah Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb fi ahbâri men zeheb*, thk. Mahmud el-Arnâvud (Dımaşk: Dâru İbn Kesîr, 1986), 11: 384.

girmiştir.¹⁹⁰ Müellif eserin ismini mukaddimesinde *el-Kavâid ve'l-fevâidü'l-usûliyye* olarak zikretmiştir.¹⁹¹

İsim konusunda farklı kullanımlar bulunmakla beraber çalışmamızda müellifin kullandığı özgün isim tercih edilmiştir. Eserin adı Abdülkerim el-Fazlî, Muhammed Hâmid el-Fıkî ve Abdülkerim el-Falî tarafından yapılan tahkikli neşirde *el-Kavâid ve'l-fevâidü'l-usûliyye ve mâ yete'allaku bihâ mine'l-ahkâmi'l-fer'iyye* olarak geçmektedir. Eymen Salih Şaban ise eseri sadece *el-Kavâid* olarak isimlendirmiş ve bu isimle neşretmiştir. Muhammed Hâmid el-Fıkî ve Eymen Salih Şaban'a ait neşirlerde dağınık olan kaideler fıkıh babları altında toplanmış ve kaidelerin numaraları parantez içinde gösterilmiştir. Muhakkik girişte eserin isminin kaynaklarda *el-Kavâid ve'l-fevâidü'l-usûliyye ve'l-ahbâru'l-ilmiyye fî ihtiyârâti's-Şeyh Tekıyyuddîn ibn Teymiyye* olarak geçmesinin bu iki farklı kitabın aynı kitap olduğunun zannedilmesine sebep olduğunu ifade etmektedir.¹⁹² Fakat müellifin kitabın mukaddimesinde verdiği bilgilerden ve eserin muhtevsından zaten bu iki eserin birbirinden farklı olduğu anlaşılmaktadır.

İbnü'l-Lahhâm esere yaptığı kısa girişinde fıkıh usulünün konumunu belirttikten sonra onun semeresinin şer'î hükümler olduğunu ifade etmektedir. İmamların verdiği hükümleri ve gayelerini kapsayan bir kitap yazma niyazında bulunduğunu ve kitabı *el-Kavâid ve'l-fevâidü'l-usûliyye* olarak isimlendirdiğini yöntem olarak da kaide altında fer'î hükümle ilişkili meseleleri vereceğini söylemektedir.¹⁹³ Burada ifade edilen bilgilere göre eser usul fûru irtibatını inceleyen diğer eserlerle aynı hedefi taşımaktadır.

İsnevî'nin *et-Temhîd*'deki metodu ile benzer olmakla birlikte bu esere herhangi bir atıfta bulunmamıştır. Güman, müellifin *et-Temhîd*'den birçok alıntı yapmasına rağmen kaynak vermemesinin günümüz bilim ahlakı açısından intihal olarak değerlendirildiğini ifade etmektedir.¹⁹⁴ Yoğun naklin bulunduğu *el-Vüsûl*'de Timurtâşî'nin kullandığı kaynakların benzer açıdan değerlendirilmesi ise ayrı bir çalışmanın konusudur.

Eserde usul ve fûru'ya ait 66 kâide yer almaktadır. Müellifin eserin mukaddimesinde de ifade ettiği gibi bu kaidelerin fer'î hükümlerle ilişkisini göstermiş ve örneklendirmiştir.

¹⁹⁰ Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, 7: 206; M. Kamil Yaşaroğlu, "İbnü'l-Lahhâm" (Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi, 2000), 21: 118-119.

¹⁹¹ Ebu'l-Hasan Alaeddin Ali b. Muhammed b. Abbas Ba'li İbnü'l-Lahhâm, *el-Kavâid ve'l-fevâidi'l-usûliyye ve mâ yeteallaku bihâ mine'l-ahkâmi'l-fer'iyye*, thk. Abdülkerim el-Fazlî (Beyrut: Mektebetü'l-asriyye, 1998), 16.

¹⁹² İbnü'l-Lahhâm, *el-Kavâid ve'l-fevâidi'l-usûliyye*, 8.

¹⁹³ İbnü'l-Lahhâm, *el-Kavâid ve'l-fevâidi'l-usûliyye*, 15-16.

¹⁹⁴ Güman, *Nahiv-Fıkıh Usûlü İlişkisi*, 18.

Bir konu altında asılla ilgili farklı fer'î konular sıralanmıştır.¹⁹⁵ Eserde lafızlarla ilgili bahisler geniş yer kaplamaktadır. İbnü'l-Lahhâm Hanbelî mezhebine mensup olması sebebiyle ele alınan konular bu mezhebin görüşlerinin genel kabulüne göre değerlendirilmiştir. Bununla birlikte eser sadece Hanbeli mezhebi etrafında şekillenmez. Kaideler mezheplerin ihtilafı görüşleri etrafında oluşturulmuştur. Yer yer fâide¹⁹⁶, tenbîh¹⁹⁷ ve hâtime¹⁹⁸ gibi ara başlıklar kullanarak kaideyle ilgili ayrıntı ve tartışmalardan bahseder.

İbnü'l-Lahhâm genellikle başta Ahmed b. Hanbel olmak üzere kısmen Hanefî, Şafîi, Maliki mezheplerinin görüşlerine de yer vermiştir.¹⁹⁹ Bunun dışında Fahreddin Râzî'nin *el-Mahsûl*²⁰⁰, İmâmü'l-Harameyn el-Cüveynî'nin *Burhân*'i²⁰¹, Gazâlî'nin *Mustasfâ*'sı²⁰² gibi kaynaklardan nakillerde bulunmuştur. Çoğu zaman Eşariler²⁰³ ve Mutezilenin²⁰⁴ görüşlerine de değinen İbnü'l-Lahhâm'ın eserinde de nakli yoğun kullandığı görülmektedir.

1.2.6. Timurtâşî ve *el-Vüsûl ilâ Kavâidi'l-usûl* Adlı Eseri

Bu eser çalışmamızın ana konusu olması sebebiyle ikinci bölümde müstakil olarak ele alınacaktır.

1.2.7. Diğer Eserler

Tahrîcü'l-fürü' ale'l-usûl literatürü bu kadarla sınırlı değildir. Bu altı esere ek birkaç eser daha eklenebilir. Bunlardan Mustafa Saîd el-Hinn'in *Eserü'l-ihtilaf fi'l-kavâidi'l-usûliyye fi'htilâfi'l-fukahâ*'sı Halit Ünal tarafından *İslam Hukukunda Yöntem Tartışmaları* adıyla tercüme edilmiştir. İbrahim Miftah es-Sağir'in *Tahrîcü'l-fürü' ale'l-usûl 'inde'l-Malikiyye*'si, İbnü'l-Mibred'in *Zînetü'l-arâis mine't-turâf*¹, Şii alim eş-

¹⁹⁵ Örneğin “farz ve vacip şer'î olarak müteradif iki kelimedir” kaidesinde “namaz, hacc, mazmaza ve istinşak konularından örnekler zikredilmiştir. Bkz. İbnü'l-Lahhâm, *el-Kavâid ve'l-fevâidi'l-usûliyye*, 94-95.

¹⁹⁶ İbnü'l-Lahhâm, *el-Kavâid ve'l-fevâidi'l-usûliyye*, 220, 243, 258, 260, 262, 308,309, 364, 366, 374,375, 380, 381, 383, 384.

¹⁹⁷ İbnü'l-Lahhâm, *el-Kavâid ve'l-fevâidi'l-usûliyye*, 36, 43, 51, 62, 73, 162, 199, 204, 220,293, 298, 300, 339, 344, 351, 362, 363, 389, 390, 391.

¹⁹⁸ İbnü'l-Lahhâm, *el-Kavâid ve'l-fevâidi'l-usûliyye*, 75, 163.

¹⁹⁹ İbnü'l-Lahhâm, *el-Kavâid ve'l-fevâidi'l-usûliyye*, 244, 319.

²⁰⁰ İbnü'l-Lahhâm, *el-Kavâid ve'l-fevâidi'l-usûliyye*, 211, 219, 237.

²⁰¹ İbnü'l-Lahhâm, *el-Kavâid ve'l-fevâidi'l-usûliyye*, 221, 223, 245.

²⁰² İbnü'l-Lahhâm, *el-Kavâid ve'l-fevâidi'l-usûliyye*, 221-223.

²⁰³ İbnü'l-Lahhâm, *el-Kavâid ve'l-fevâidi'l-usûliyye*, 223, 337.

²⁰⁴ İbnü'l-Lahhâm, *el-Kavâid ve'l-fevâidi'l-usûliyye*, 96-97, 150.

Şehîd es-Sânî Zeynüddîn b. Alî Âmilî'nin telif ettiği *Keşfü'l-fevâid fî temhîdi'l-kavâid*'i bu kapsamda zikredilebilir. *Zînetü'l-arais* ve *Keşfü'l-fevâid* İsnevî'nin *el-Kevkebü'd-dürri* gibi usûl dil ilişkisini ele alan eserlerdir.

Tahrîcü'l-füru' literatürünü tanıtan genel nitelikli birtakım çalışmalar yapılmıştır. Bunlar genellikle tahrîcü'l-füru' konusu bağlamında tarihi bilgi, yöntemini ve tatbikini göstermeye yöneliktir. Bâ Hüseyin'in *et-Tahrîc inde'l-fukahâ ve'l-usûliyyîn*'i, Ebû Firâs Şûşan'ın *Tahrîcü'l-füru' ale'l-usûl: dirâse ve menheciyye ve tatbikiyye*'si, Veliyyüddin b. Muhammed Salih el-Farfûr'un *Tahrîcü'l-füru' ale'l-usûl: dirâse mukârane ve tatbîk*'i ve Faysal b. Said Telîlânî'nin *İlmü Tahrîci'l-füru' ale'l-usûl: nazariyyeten ve tatbikan*'i bunlar arasında sayılabilir.

Akademik anlamda son dönem yapılan çalışmalardan bazıları ise şunlardır: 2005'te Atıf Ahmad tarafından Harvard üniversitesinde *Structural Interrelations of Theory and Practise in Islamic Law, A Study of Six Works of Medieval Islamic Jurisprudence* ve Osman Güman'ın *Nahiv Fıkıh Usûlü İlişkisi (el-İsnevî Örneği)* adlı doktora tezleri ile Hasan Hayri Çırak'ın Mahmud b. Ahmed ez-Zencânî ve *Tahrîcü'l-füru' ale'l-usûl*" (*Mukayeseli İslam Hukuk Usûlü Açısından Önemi*) ve Halenur Keskin'in *Zencânî ve Tahrîcü'l-füru' ale'l-usûl Adlı Eseri* isimli yüksek lisans çalışmaları.

Davut İltaş'ın Zencânî'nin "*Tahrîcü'l-füru' ale'l-usûl*" isimli Eseri Üzerine Bir Değerlendirme, Nail Okuyucu'nun Tahrîcü'l-füru' ale'l-usûl Edebiyatı ve Muhammed Bekr İsmail Habîb'in İlmü Tahrîcü'l-füru' ale'l-usûl isimli makaleler de tanıtıcı nitelikte çalışmalardır.

2. BÖLÜM: TİMURTÂŞÎ'NİN EL-VÜSÛL İLÂ KAVÂİDİ'L-USÛL ADLI ESERİ

2.1. Eserin İsmi, Aidiyeti ve Telif Amacı

Kaynaklarda Timurtâşî'nin kitabı *el-Vüsûl ilâ kavâidi'il-usûl* adıyla kayıtlıdır. Eserin el-Esed kütüphanesi'nde *el-Vüsûl ilâ kavâidi'l-usûl* ve *Tuhfetü tâlibi'l-vüsûl* şeklinde iki farklı kaydı bulunmaktadır. (Dımaşk Esed Ktp.nr. 13878/2; 88 vr.) Müellif hattı olan nüshada da bu iki isim kaydedilmiş ve müellif *el-Vüsûl ilâ kavâidi'il-usûl* olarak isimlendirdiği eser için “dilersen *Kitâbü tuhfeti tâlibi'l-vüsûl* ismini de kullanabilirsin” şeklinde bir not düşmüştür.²⁰⁵ Kitabın başında bu isme işaretle “Sana eşi benzeri bulunmayan değerli bir hediye verdim” şeklinde dile getirdiği beyit şu şekildedir:

ها قد منحتك تحفة قدسية جلنت عن النظراء والأمثال²⁰⁶

Dımaşk Esed Kütüphanesinde bulunan nüshada kitabın kapağına kaydedilen “*Usûlü sâhibi'l-minâh*” ifadesi ise müellife ait değildir. Bu ismi *Minahu'l-gaffâr* müellifinin usulü anlamında müstensih istinsah ettiği kitabın kapağına kendisi dercetmiştir.

Muhammed Şerif tahkikte esas aldığı nüshanın sonunda müstensih “Gazze müftüsü Muhammed b. Abdullah et-Timurtâşî el-Hanefî'nin eliyle tamamlandığı” bilgisini kaydetmiştir.²⁰⁷ Kaynakların hemen hepsi eseri Timurtâşî'ye nispet etmektedir. Kitabın farklı bir isme nispet edilmesi veya başka bir eserle karıştırılması ile ilgili bir bilgiye rastlayamadık.

Eserin tamamlandığı tarih ile ilgili müellif hattı nüshada hicri 1000 Rebiulevvel kaydı bulunmaktadır.²⁰⁸ Bu tarihler müellifin yaklaşık olarak altmış bir yaşına tekabül eder. Olgunluk dönemi eseridir.

Hukuk tarihinde usûl ve fûru' arasındaki ilişki, fıkıh ve geleneğe olan ilgi müsteşrikler de dahil birçok araştırmacının ilgi alanına girmiştir. Bu ilginin temelinde usûl ve fûru'un ayrı değerlendirilmesi, mezheplerin metottan yoksun bir fıkıh oluşturup oluşturmadığı ile ilgili çatışmaların yer aldığı görülmektedir. Bu çatışmaların beraberinde getirdiği tartışmalar bu sahadaki boşluğun farkedilmesini sağlamış ve tahrîcû'l-fürû literatürünün

²⁰⁵ Timurtâşî, *el-Vüsûl*, 100.

²⁰⁶ Timurtâşî, *el-Vüsûl*, 111.

²⁰⁷ Timurtâşî, *el-Vüsûl*, 324.

²⁰⁸ Timurtâşî, *el-Vüsûl*, 100.

oluşmasına zemin hazırlamıştır. İsnævî *et-Temhîd*'in mukaddimesinde buna işaretle amacını şu şekilde açıklamaktadır:

“Bu kitabımda mezhebe müntesip her bir kimse için tahrîcin yolunu hazırladım ve isteyen herkese tefrî'nin kapısını açtım. Diğer mezhep müntesipleri de kendi mezheplerinin usûl kâidelerini ve tefrîlerini hazırlasın ve benim tuttuğum yolu tutsun. Böylece inşallah delillerin kaydedilmesi ve öğretimine alışılacak, onların çoğuna zayıfın ve doğrunun kaynağı açık hale gelecektir. Bu ilimde düşünen ve kendini yetiştirenlerin çoğu nihai hedefe ve esas gâyeye hazırlanırlar ki bu usûl kâidelerinden fer'î hükümlerin istihrâc edilmesi ve tahrîc ehlinin makamına vâsıl olma hazırlığıdır.”²⁰⁹

İsnævî'nin çağrısı Timurtâşî tarafından olumlu karşılanmış ve eserin giriş kısmında bunu belirtmiştir. İsnævî ile benzer bir amaca binaen telif ettiği kitabın mukaddimesinde Timurtâşî bunu şu şekilde ifade eder:

“Eş-Şeyhu'l-İmâm ve'l-habru'l-bahru'l-hümâm Şeyhu'l-islâm Müfti'l-enâm Cemâleddîn Abdurrahîm el-İsnævî eş-Şâfi'nin (Allah ona rahmet etsin ve geniş cennetini ona mekan kılsın) Kitâbü Temhîdi'l-usûl'ü alanında eşsiz usûl kâidelerinin ve furu-ı fikhın önemli bir kısmını içermesi, tertip ve diziminin güzelliği bakımından meşâyihimizin kitapları arasında ona benzeyen bir kitaba rastlamadığım için bende birçok konuda araştırmacılara ve talebelere kaynak olması amacıyla farklı minvali ve güzel üslûbuyla ona benzeyen bir kitap tasnif etme fikri doğdu.”²¹⁰

Müellife ait olan bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere kitabı İsnævî'nin *et-Temhîd*'ini temel alarak tertip etmiş ve bunu açıkça belirtmiştir. Araştırmacılara ve talebelerin beklentilerine cevap vermek ve onlara kaynak olması amacını taşıyan kitap muhtasar nitelikte bir çalışmadır.

2.2. Eserin Genel Konuları

2.2.1. Konuların Fihristi

Müellif eserde usul konularının tamamına yer vermez. Tartışmalı usul kaideleri ve furu-ı fikh konularının önemli bir kısmını içerdiğini ifade ettiği eseri kitap, sünnet, icma, kıyas, icthad ve fetva, ehliyet arızaları olarak isimlendirdiği altı bab ve çeşitli meseleler ismini verdiği bir ek fasıl ile beraber yedi kısma ayırmıştır. Esasen bunlar deliller, hükümler,

²⁰⁹ İsnævî, *et-Temhîd*, 26.

²¹⁰ Timurtâşî, *el-Vüsûl*, 113.

ictihad bahisleri ve çeşitli meseleler olmak üzere dört ana başlıkta toplanabilir. Müellifin kitapta ele aldığı konuların fihristi şu şekildedir:

Timurtâşî eserin mukaddimesinde eseri yazma amacını ve metodunu ifade ettikten sonra bilinmesi gereken fıkıh ilmini tanımlayıp fikhın konusu, amacı ve ilişkili olduğu ilimlerden bahdeser. Fıkıh ilminin tanımından ortaya çıkan vakıflar, vasiyetler ve talik tarzındaki hükümler ile vakıf ve vasiyette kullanıldığında fakihin bu kapsama girmesi, vasiyette kelamcılarının ilim ehli sayılması için şer’î kurallara dayanan felsefe bilme kriteri, kelam kitaplarının vasiyette ilim kitapları arasında sayılması, sufilere ve ilim talebesine vakıf durumunda fakir olması ile geçerli olması, kabirde Kuran okuyan kimseye bir arazi vakfetmesinin tayin olması sebebiyle vakfin (ve vasiyetin) geçerli olup olmayacağı, vakfin belli bir şehre yapılması durumunda o beldeyle sınırlı olacağı, usul ve sufilerin ıstılahı ile taliklerde fakihin kapsamı ile ilgili fer’î meseleler açıklanmıştır. Fikhın zanni bilgi ifade etmesinin fakih açısından değerlendirilmesinin ardından bu zann-ı galiple amel edilen durumlara dair fer’î örneklere yer verilir. Fıkıh çerçevesinde verilen geniş izahattan sonra şer’î hükmün “şâri’in mükelleflerin fiillerine ilişkin hitabı” veya “şâri’in mükelleflerin fiillerine ilişkin hitabının sonucu” olarak tanımlamasının tesiri ve Hanefilerin farz ve vacip ayırımının furu’ya etkisi tartışılır.

Timurtâşî “Kitab babı” adını verdiği ilk kısımda kitabı; “manaya delalet eden nazım” olarak tanımladıktan sonra nazmı hâss, âmm, müşterek ve müevvel olarak taksim eder. Eserde kitap başlığı altında ele alınan bu bölüm en hacimli bölümdür. Yaklaşık dörtte üçlük kısmını dil meseleleri oluşturur. Kitabın diğer kısımları kitabın yaklaşık dörtte birlik kısmına denk düşmektedir.

Hâss lafız başlığında hâss lafzın hükmü, emrin hâss lafız olması ve delaleti, emrin yasaktan önce veya sonra olması durumunda alacağı hüküm ile ilgili meseleler yer alır. Âmm lafzı sigâ ve mana olarak bizzat âmm bi-nefsihî, mana olarak âmm bi-nefsihi, âmm bi-gayrihî (nekre isim gibi) ve âmm ma’a gayrihî (mübhem kelimeler men ve mâ gibi ism-i mevsuller) olmak üzere dört kısma ayırır. Âmm lafız kapsamında ele alınan başlıca meseleler şunlardır: Başına harf-i ta’rîf gelen ismin cins ismine dönüşmesi, marifenin nekre anlamında kullanımı, tekil ismin marifeye izafe edilmesi, nefyin ardından gelen nekrenin umumu, nekre kelimenin umum bir sıfatla müsbet olarak gelmesi, kelamda mütekellimin tek olması, lafzın tek kullanımda hakiki veya mecazi anlamlara hamledilmesinin mümkün olmaması, lafzın te’kid ve te’sis arasında bulunması

durumunda yapılacak tercih, müsbet ve menfi muzari fiilin sevk edileceği zaman, ism-i fail ve ism-i mef'ûlün taşıdığı anlam, müteradif kelimelerin birbiri yerine geçmesi.

Müşterek lafızla ilgili meseleler ise şunlardır: Müşterek lafzın iki anlamda birden kullanılmasının hükmü, lafzın hakikat ve mecaz anlamında kullanılmasının hükmü, atıf harflerinin “و, ف, ثم, بل, لكن, أو, حتى” anlamı, harf-i cerlerin “إلى, من, على, ب” anlamı, zarfların “في, مع, قبل, مع, عند” anlamı, şart edatlarının “إن, إذا, متى” anlamı, istisna edatlarının “إلا, غير” anlamı, adedden istisna, istisna edilecek miktar, zincirleme istisna, sıfatın hükmünün istisnanın hükmünü alması, hâlin sâhibü'l-hâle bitişik olması, hitâbü'l-müşâfehe, cemi'nin harf-i tarif veya muzaf olarak gelmesi, müzekkerlik alametiyle zikredilen cemi müzekker sîgasının kapsamı, te'nîs alametiyle zikredilen çoğulun kapsamı, sarih lafız, durumun izahında ihtimal varken açıklamayı terk etmenin umum gerektirmesi, konuşan kişinin (mütekellim muhatab) bir mani olmadıkça hitapta umum ifade etmesi, ism-i mef'ûl'ün gerektirdiği anlam, niyetin sıfatla tahsis edilmesi, mefhumu'l-muhalefenin tahsise delaleti, şartla talikin sebep olarak kurulması, mutlakın mukayyede hamli, özel bir sebebe binaen vârid olan âmm, medih veya zemm ifadelerinin umuma delaleti ve emrin zıddının kerahet olması.

Müellif sünneti tanımlayarak başladığı ikinci kısımda on beş mesele ve bir fâideye yer verir. Bu kısımda tartışılan meseleler ise şunlardır: Vahiy gelmeden önceki şariatlerin bağlayıcılığı, haberin doğruya veya yalana ihtimalli olma özelliğinin resulün haberinin kabul edilmesi ile çelişmesi, küçüğün haberinin kabulü, cerh ve tadîlin teâruzu, kadı'nın (hâkim) mücerred cerhi dikkate almaması, gizli tezkiye, aslın fer'i yalanlaması, haber-i vahid-kıyas çatışması, birbirine zıt hükümlerin çatışması, nâsihin tebliğden önce sübutu, nassın üzerine yapılan ziyade.

Üçüncü kısımda icma ile ilgili sonradan oluşan icmanın önceden var olan hilafı ortadan kaldırması ve sükûti icmanın muteberliği olmak üzere iki temel meseleye yer verilir.

Müellif dördüncü kısımda kıyası tanımladıktan sonra yedi meseleyi zikreder: İletin tahsisi, kıyasın dilde icrası, kıyasın şartları (aslın hükmünün kıyas yolundan ayrılarak konulmuş olmaması ve aslın hükmünün şer'î bir delille sabit olduktan sonra fer'î bir hükmün gelmemesi), ıstışabın delil olması, sebebin sebep ve hükmün arasına illet olarak girmesi durumu ve istihsan tartışması.

Beşinci kısımda ictihatla ilgili sekiz mesele yer alır: Peygamber dönemi dışında ictihad, ictihadı araştırma, ölmüş birinin taklit edilmesi, mezhepte müctehit olmayan kimsenin fetvasının kabulü, ictihadın bozulması, müctehidin ictihadı tamamladığı hükümde

başkasını taklit etmesi, ictihadın tekrarlanması ve müctehidin diğer müctehidi taklit etmesi.

Altıncı kısımda ehliyet arızaları ile ilgili on beş meseleye yer verilir. Bunlar semavi (küçüklük, delilik, ateh, unutma, uyku, bayılma, kölelik, hastalık, hayız-nifas ve ölüm) ve müktesep arızalar (sarhoşluk, hezl, sefeh, hata, sefer ve ikrah) olmak üzere iki kısımda incelenmiştir.

Son kısımda çeşitli meseleler ismini verdiği başlıkta; ilhamın delil olması, eşyada aslolanın ibaha olması ve “إنما” edatının hasr ifade edip etmediği meselesi ile ilişkili olarak hasr mefhumu ele alınmıştır. Ayrıca bu bölümde delil, istidlal, hüccet, âdet, cedel tanımlarına yer verilir. Müellif bu son kısımda Hanefî usulcülerin fasid delil/delalet olarak kabul ettikleri kaynak ve yöntemleri ele almış gözükmektedir.

2.2.2. Konuların Değerlendirilmesi

Timurtâşî İsnevî'nin *et-Temhîd* eserine benzeyen bir kitap yazacağını belirtmiş ve *et-Temhîd* müellifin en çok kullandığı kaynaklar arasında yer almıştır. İki eser farklı mezheplere ait olması itibarıyla metodu ve önem verdikleri konular açısından birtakım farklılıkları içerir. Bununla birlikte Timurtâşî'nin eserde *et-Temhîd*'e sıkça başvurması gerek şekil gerekse muhteva olarak iki eser arası okumayı gerekli kılmaktadır. Bu okuma bize ele alınan konular ve sistematik açısından eserler hakkında şematik ve fikri bir yapı sunacak, ayrıca bir kitabın başka bir mezhebe müntesip fakih tarafından nasıl yorumlandığı hakkında gözlem yapma imkânı verecektir.

Timurtâşî mukaddimede bilinmesi gereken fıkıh ilmini tanımlamış, konusu, amacı ve ilişkili olduğu ilimlerden bahsetmiştir. Metoduna dair bir plan vermemiş olmakla beraber İsnevî'ye atıfta bulunmuştur. İsnevî ise eserin mukaddimesinde kitapta ele alacağı meselelere dair bir plan vermiştir. Buna göre İsnevî önce bir usul meselesini ardından sırasıyla (Şafîilerin) kaideye uygun ve muhalif olan fer'î örneklerle yer verdiğini söylemiştir. Bu meselelerde kullandığı kaynakların ise yalnızca konunun kapsamı kadarını eserine aldığını ifade eder.²¹¹ Timurtâşî ise eserin mukaddimesinde bir plan vermemiş olmakla beraber benzer bir yol izlemiştir. Fakat İsnevî'nin eserin mukaddimesinde belirttiği gibi kaidenin fer'î örnekleri için gözettiği bu tertip Timurtâşî'nin eserinde tam olarak görülmez. Yani Timurtâşî furu'yu kaideye uygun veya

²¹¹ İsnevî, *et-Temhîd*, 25.

muhalif şeklinde bir tasnife tabi tutmamış, kaideye muhalif fer'î örneklerle ise kısmen yer vermiştir.

Timurtâşî eserin mukaddime kısmında fıkıh ve buna ilişkin hususlardan sonra hükmün “şâri'in mükelleflerin fiillerine ilişkin hitabı” ve “şâri'in mükelleflerin fiillerine ilişkin hitabının sonucu” olarak tanımlanması ile “farz ve vacip ayrımı” hususunda meseleler üzerinde durmaktadır. İsnevî'nin eserinde bu meseleler hükümle ilgili konular özelinde bir araya getirilmiştir. İsnevî'nin kitabında hüküm ve hükmün kısımları ile ilgili zikredilen meseleler ise bununla sınırlı değildir. *et-Temhîd*'de bu üç meseleye ek olarak Timurtâşî'nin eserinde yer almayan birçok konu yer alır. Örneğin; butlan ve fesad, hüsün-kubuh, ibadetin eda-iâde ve kazası, vaktin çıkmasıyla beraber yapılan emrin kaza mı eda mı olduğu, bedeni ibadetlerde niyabet, ruhsatla ilgili meseleler, farz-ı ayın ve vücubun ilişkili olduğu meseleler İsnevî'de bulunduğu halde Timurtâşî'nin eserinde bulunmayan bazı konulardır.²¹² Yine Timurtâşî'nin Kitap başlığının sonlarında yer verdiği “bir şeyi emretmenin zıddının kerahetini gerektirmesi” ile ilgili mesele de İsnevî'de hüküm ve hükmün kısımları ile ilgili konular arasında yer almıştır.²¹³ Henüz kitabın mukaddimesinde görülen bu değişiklik Timurtâşî'nin meseleleri farklı bir sıralamayla ele aldığını göstermektedir.

Timurtâşî Kitap başlığı altında Kur'an'ı “manaya delalet eden nazım” olarak tanımladıktan sonra nazmı kısımlara ayırmıştır. Müellif ilk kısımda bu taksimin içini doldurmaya çalışır. Hâss lafzı bu kısımlar arasında zikreden müellif hâss lafza geçiş mahiyetinde bağlantıyı sağlamış, ilk olarak “hâss lafzın katıyyet ifade etmesi” ardından “emir sigasının delaleti”, “emrin vücubu için yasaktan önce veya sonra olması arasında fark olmaması” ve “üçüncü kişiye yapılan emrin hükmü” meselelerine yer vermiştir. Emir sigasının delaleti ile ilgili mesele İsnevî'de lafızların taksiminden hemen sonra yer almış emir-nehiy meseleleri ise hâss lafız bağlamında değil lafızlarla istidlal bağlamında ele alınmıştır.²¹⁴ Timurtâşî ise emir konusunu hâss lafız kapsamında ele almaktadır. Ayrıca kitabına aldığı meseleler emir-nehiy konularının hepsini kapsamaz. Sözelimi müellif emrin tekrarı gerektirip gerektirmediği ile ilgili bir konuyu tartışmadan üçüncü kişiye yapılan emirle ilgili ihtilafın etkisini göstermektedir. Bu konunun bilinmesi halinde emrin tekrara delalet ettiğini savunanlara göre üçüncü kişiye yapılan emrin geçerli olacağı;

²¹² İsnevî, *et-Temhîd*, 27-186.

²¹³ Timurtâşî, *el-Vüsûl*, 248-249; İsnevî, *et-Temhîd*, 157-170.

²¹⁴ İsnevî, *et-Temhîd*, 333-343.

emrin tekrar gerektirmediğini söyleyenlere göre ise emrin geçerli olmayacağı daha net görülebilir.²¹⁵

Meseleler birbirleriyle ilişkili olarak sıralanmıştır. Örneğin; müellif umum lafız kapsamında önce zihni hazırlayıcı birtakım bilgiler verir. Buna göre Timurtâşî âmm lafzı taksim ettikten sonra sırasıyla sigâ ve mana olarak âmm lafız ile sadece mana olarak âmm lafız (nekre isim gibi âmm bi-gayrihi) konusunu incelemiştir. “Harf-i ta’rîf “ل”, âletü’t-ta’rîf olması sebebiyle müfret veya cemi ismin başına geldiğinde cins isme dönüştürür.” Kuralını açıkladıktan sonra bir sonraki meselede mârife isim ile ilgili bir detaya yer vermektedir. “Marife veya nekre marifeye döndürüldüğü zaman ikincisi ilkinin aynısı olur. Nekreye döndürüldüğü zaman ikincisi ilkinin aynısı olmaz ki marife ve nekrenin faidesi batıl olmasın.” ifadesinin hemen ardından “Tekil isim marifeye izafe edildiğinde umum ifade eder. Bu ilkeyi ‘emir vücûb içindir’ kaidesiyle istidlal ile açıklamışlardır.” kaidesini ele alır. Ele alınan meseleler bu şekilde birbiriyle irtibatlı olarak sıralanıp bir sonraki konu için bilinmesi gerekli geçiş bilgilerine yer verilmektedir. Nefyin ardından gelen nekrenin umumu ve nekre kelimenin, umum ifade eden bir sıfatla müspet (olumlu cümle) durumunda kullanıldığında umum ifade etmesi de nekre kapsamında yer verilen konulardandır.

Dilde konulduğu anlamda kullanılıp kullanılmaması açısından hakikat-mecaz ve sarih-kinaye kısımlarına ayrılmaktadır. Bu sebeple iki konunun art arda ele alınması bütünlüğün sağlanması açısından önemlidir. Çünkü sarih ve kinaye lafızları hakikat ve mecaz için söz konusu olabilir.²¹⁶ Müellif hakikat-mecazla ilgili meselelere âmm lafzın hemen ardından yer verir. Sarih-kinaye ile ilgili meseleler ise araya uzun bahisler girdikten sonra müzekker ve müennes sigalarla ilgili konuyu takiben gelir. Fakat daha sonra gelen konular bir şekilde hakikat veya mecaz konularıyla ilişkilendirilmiştir. Örneğin; sözde hakikatin asıl kabul edilmesinden hareketle te’sisin asıl olması, müspet muzari fiilin şimdiki veya geniş zamanda hakikat ve mecaz kullanımı, ism-i fail veya ism-i mef’ulün şimdiki veya geniş zamanda hakikat ve mecaz kullanımına işaret edilmesi Timurtâşî’nin zihninde hakikat ve mecazı daha genel ve üst bir kavram olarak düşündüğü intibahını vermektedir. İsnevî ise hakikat-mecaz konusunu sarih-kinaye ile iç içe

²¹⁵ Mustafa Said Hın, *İslam Hukukunda Yöntem Tartışmaları: Usuldeki Farklılığın Fakihlerin İhtilafındaki Rolü*, trc. Halit Ünal (Kayseri: Rey Yayıncılık, 1993), 224-227.

²¹⁶ H. Yunus Apaydın, *İslam Hukuk Usûlü* (Ankara: Bilimsel Araştırma Yayınları (BİLAY), 2018), 252-253.

incelemiş, doğrudan hakikat-mecaz ile ilgili olan meseleleri bir araya getirmiştir.²¹⁷ Timurtâşî'nin eserinde hakikat ve mecaz bahislerine diğer konular üzerinden temas edilmesi meseleler arasında bir geçiş ve bütünlük sağlarken İsnevî'nin takip ettiği şekilde hakikat mecaz konularının bir arada sunulmasının ise konuları anlaşılır kıldığı söylenebilir.

Timurtâşî'nin hakikat ve mecaz konusu ile ilişkilendirdiği meseleleri tekit, fiil kökenli isimleri ve müteradif (bedel olarak kullanımı) kelimeyi İsnevî iştikâk ile te'kid ve terâdüf olarak sıralamış, te'kid ve müteradif lafzı ilişkilendirmiştir. Timurtâşî'nin umum lafız ile irtibatlı ele aldığı bu konular ise umum lafzın tahsisi (kasr) kapsamında değerlendirilir.²¹⁸ Müellif müşterek lafız bahsini takiben atıf harfleri, harf-i cerler, zarflar, şart edatları ve istisna edatlarına yer verir. Bu bağlamda hangi anlamda kullanıldığına dair verdiği bilgilerle fer'î örnekler irtibatlı olarak anlatılır. İstisna edatları ile ilgili meseleler ise diğer edatlara nazaran daha geniş ele alınmıştır. Burada başlıca istisna edatı olan “لا” edatının kullanımında Hanefiler ve Şâfiîler arasındaki ihtilaflara yer veren müellif, muttasıl istisnanın şartlarından olan sayıdan istisna konusu ile müstağrak istisna ve birbirlerine atfedilen zincirleme istisna konularını ele almıştır. İstisna ile ilgili meselelerde ise araya giren şartla ilgili birkaç mesele konu bütünlüğünü bölmektedir.²¹⁹

Timurtâşî şart konusunu meseleler arasında dağınık olarak ele alır. Buna göre şart edatları ile zincirleme istisna konusunun peşi sıra ele aldığı “şartın birbirine atfedilmesinde şartın bütün cümlelere râci olması” ilkesini tartıştığı meseleler arasına birçok konu girmiştir. Bunda edatları bir başlık altında toplamasının etkisi vardır. Şöyle ki bir önceki meselede birbirine atfedilen cümlelerin sonunda getirilen istisnanın cümlelerin hepsine mi yoksa son cümleye mi râci olacağı tartışılır. Şâfiî birbirine bağlı cümlelerden sonra gelen istisnanın bütün cümlelere döneceğini benimserken Ebû Hanife karine bulunmadığı zaman ilke olarak son cümleye döneceğini benimsemektedir. İstisnanın aksine Hanefiler birbirine atıflı gelen cümlelerden sonra şart gelmesi durumunda ise Şâfiîlerle aynı görüştedir.²²⁰ “İstisna “و” ile birbirine atfedilen cümlelerden sonra gelince bunların toplamına (müstesna minh) döneceği hususunda görüş birliği olduğu; mutlak olarak gelmesi durumunda ise ihtilaf bulunduğu” meselesi ise istisna ile ilgili bir konu olup sünnet başlığı

²¹⁷ İsnevî, *et-Temhîd*, 265-280.

²¹⁸ Taksim için bkz. Güman, *Nahiv-Fıkıh Usûlü İlişkisi*.

²¹⁹ Timurtâşî, *el-Vüsûl*, 205-218.

²²⁰ Timurtâşî, *el-Vüsûl*, 214-219.

altında ilgisiz durmaktadır.²²¹ Bu konu bağı cümlelerden sonra gelen istisnanın öncesinde bilinmesi gerekli bir üst bilgi olup gelecek tartışmaya işaret eden hazırlayıcı bilgilerdir.²²² Bu bağlamda müellifin meselelerde sadece tartışmalı konulara değil; aynı zamanda görüş birliği bulunan meselelere de temas ettiği söylenebilir.

Müellif istisna, şart ve hâl ile ilgili meseleleri peş peşe sıralar. İsnevî de bu konuları benzer bir sıralama ile ele almıştır. Şöyle ki muhassıs (umum lafzın tahsisi) ile ilgili konular içerisinde istisna, şart, hâl ile takyîd, atıftan sonra temyiz ile takyîd sıralamasıyla ele almıştır. Burada Timurtâşî'nin, İsnevî'nin ayrı ayrı meselelerde ele aldığı istisna ile ilgili kuralları bir meselede anlatırken daha girift bir anlatım yolunu tercih ettiği görülür. Örneğin Timurtâşî; birbirine atfedilen cümlelerden sonra istisna gelmesi durumunda istisnanın cümlelerin hepsine mi yoksa son cümleye mi râci olacağı konusunu tartışırken birden munkatı' ve muttasıl istisna ile ilgili konuya geçmiştir.²²³ İsnevî ise muttasıl, munfasıl ve zincirleme birbirine atfedilen cümleleri takiben gelen istisna ile ilgili meseleleri müstakil meselelerde daha detaylı tartışmıştır.²²⁴

Timurtâşî bazen önce Şâfiî usullerinde bulunan tartışmalı bir mesele aktarır. Şâfiî kaynaklardan naklettiği meseleyi genellikle İsnevî'den almıştır. Örneğin; İmam Şâfiî'nin "Durumun izahında ihtimal varken açıklamayı terk etmek sözde umum menzilesindedir" sözünün tartışıldığı meselede aynı konudaki Şâfiî'nin iki farklı rivayetine yer vermiş ve İsnevî'de ilgili meseleyi eserine aynen almıştır.²²⁵ Müellif devamında konunun Hanefî eserlerinde bu meseleye uygun düşen karşılıklarını vermeyi amaçlamaktadır. Buna göre İbn Nüceym'in bu kaideyi destekleyen "Durumun izahında açıklamayı terk etmek sözde umum gibidir" sözünü nakletmiştir. İbnü'l-Hümâm'dan "Kazâî durumlarda ihtimal istidlali düşürür" sözünü naklettikten sonra bu iki söz arasını birleştiren bir değerlendirmede bulunmuş, "وقائع الأحوال" sözünün umum ifade etmediği; bu sözün fiili durumlara Şâfiî'nin sözünün ise kavli durumlara özgü olduğu şeklinde bir tespitte bulunmuştur.²²⁶

Timurtâşî kimi zaman Hanefîlerin görüşünü aktarırken de İsnevî'den nakilde bulunur. Örneğin; Hanefîler ve Şafiîler arasında ihtilafli olan "birbirine atfedilen cümleleri takiben gelen istisnanın -karine bulunmadığı zaman- cümlelerin tamamına mı yoksa son cümleye

²²¹ Timurtâşî, *el-Vüsûl*, 253.

²²² Güman, *Nahiv-Fıkıh Usûlü İlişkisi*, 119-120.

²²³ Timurtâşî, *el-Vüsûl*, 214-215.

²²⁴ İsnevî, *et-Temhîd*, 478-485, 489-492.

²²⁵ İsnevî, *et-Temhîd*, 428-430.

²²⁶ Timurtâşî, *el-Vüsûl*, 233-235.

mi râci olduğu” meselesini tartışırken sunulan metin ve Ebû Hanife’ye ait görüş İsnævî’nin eserinden alınmıştır.²²⁷ Bu çerçevede Hanefilerin görüşlerini detaylandıran müellif metne eklemeler yapmaktadır.²²⁸

Timurtâşî kitabında lafızla ilgili bahislere geniş yer verip diğer deliller ile içtihat bahislerini ise kısa geçmiştir. Bu bölümlerde konunun işlendiği bahislerle uygun olmayan birkaç mesele vardır. Bu bağlamda sünnet başlığı altında sünnet bahsiyle ilgisi olmayan üç mesele zikredilebilir. İlk olarak bu konu altında yer alan “و ile birbirine atfedilen istisna” konusunun “istisnaların birbirlerine atfedilmesi”²²⁹ ile ilgili meselenin içinde yer alması daha doğru gözükmektedir. İkincisi; umum lafızların tahsisi ile ilgili olan “sıfatın hükmü yakına dönmesi açısından istisnanın hükmünü alması”²³⁰ meselesinin de bağlantı açısından “istisnaların birbirlerine atfedilmesi” ile ilgili konudan önce gelmesi gerekir. Üçüncüsü; “beyânü’t-tağyîrin bitişik olarak geçerli olması”²³¹ meselesinin sünnet bahsinde tartışılması sistematik açısından eleştiriye açık hususlardır. Bu mesele de “âmm lafzın içerdiği bazı fertlere hasredilmesi” üst başlığında değerlendirilmelidir. Beyânü’t-tağyîr ile sözün değişmesinden sonra gelen ve asıl maksadı açıklayan şey şart, istisna, sıfat ve gaye müstakil veya gayr-i müstakil olabilir.²³² Bu sebeple bu meselenin istisna konusundan önce gelmesi daha uygun gözükmektedir.

Sünnet bahsinde *Temhîd*’den birtakım farklılıklar göze çarpmaktadır. İsnævî sünnetle ilgili konuları Peygamberin fiilleri ve haber ile ilgili meseleler olmak üzere iki kısımda ele alır. Timurtâşî ise bu bölümde konu olarak şöyle bir sıralama takip etmektedir: Şer’u men kablenâ, haber ve küçüğün haberi, cerh ve ta’dîl, aslın fer’i yalanlaması, haber-i vahid ve kıyas çatışması, delillerin (kitap-kitap, sünnet-sünnet ve sahabe kavli) çatışması ve nesih. Timurtâşî sünnet bahsinde İsnævî’nin farklı bölümlerde ele aldığı konuları bir araya getirmiştir. Örneğin Timurtâşî’nin sünnet bahsinde yer verdiği tearuz ve tercih ile ilgili meseleleri İsnævî teâdüül ve tercih başlığı altında yer verirken nesihle ilgili (nassın üzerine ziyadenin nesih olması) meseleyi ise kitap başlığı altında zikreder. Timurtâşî’nin kıyasa dair yer verdiği konular arasında ise istishâb ve istihsan delili de yer alır. İstishâb İsnævî’de ihtilaf edilen deliller başlığı altında makbul delil olarak kabul edilmektedir.

²²⁷ İsnævî, *et-Temhîd*, 489-490.

²²⁸ Timurtâşî, *el-Vüsûl*, 214-218.

²²⁹ Timurtâşî, *el-Vüsûl*, 214.

²³⁰ Timurtâşî, *el-Vüsûl*, 255-256.

²³¹ Timurtâşî, *el-Vüsûl*, 256-258.

²³² Apaydın, *İslam Hukuk Usûlü*, 273.

2.3. Eserin Sistematiği

Eser kitap, sünnet, icma, kıyas, ictihat ve iftâ, ehliyet arızaları olmak üzere altı ana başlık ile çeşitli konuları içeren bir ek bölümden oluşur. Bu başlıklar altında ilgili başlığa bağlı toplam 137 mesele yer alır.

Kitapta konuları toplayıcı niteliğe haiz olması gereken üst konu başlıkları genel itibarıyla sınırlı bir alanı kapsamaktadır. Dolayısıyla kitabın bab başlıklarının eserde yer alan konuları ihata etmemesi konular ve konuların kapsamı açısından genellik-özellik ilişkisini tespit etmeyi zorlaştırmıştır. Timurtâşî kitabı ana başlıklara ayırdıktan sonra tekrar bir tasnif yapıp alt konuları toplayan tali bir tasnife (fasıllar) yer vermemiştir. Bu konuların birbiriyle ilişkili olmadığı anlamına gelmez. Nitekim kitapta hâs konusuyla ilgili bir meseleden hemen sonra emrin hâss olması konusunun bulunması bunun bir göstergesidir. Yine âmm lafız konusunu takiben konular âmm lafızla ilgisi bakımından sıralanır. Daha genel bir tasnifin bulunmaması veya genel bab başlıklarının lafız bahisleri, emir-nehî, şart vb. daha alt başlıklar olan fasıllara ayrılmamış olması konular arasında birbiriyle girişikliğe neden olmuştur. Bu sebeple kitapta bazen konuların karışmış olduğunu da görüyoruz.

Kitapta bab-mesele ve mesele-mesele ilişkisi genellikle kendi içinde bir düzen ve irtibata sahiptir. Bazen bu düzenin dışına çıkıldığı da görülür. Örneğin bir önceki konuda ifade edildiği üzere müellif sünnet babında zikrettiği “birbirine atfedilen istisna” umum lafızların tahsisi ile ilgili olan “sıfatın hükmü yakına dönmesi açısından istisnanın hükmünü alması” ve “beyânü’t-tağyîrin bitişik olarak geçerli olması” ile ilgili meseleler²³³ sünnetle ilgili değil; kitap başlığı altında lafızlar kapsamında ele alınması gereken konulardır. Yine çeşitli meseleler başlığı altında açıklanan “إنما” edatı Kitap başlığı altında yer almalıdır. Müellif bu başlığı önceden bahsetmeyi unuttuğu meseleler için açmış olabilir. Istishâbü’l-hâl’i sünnet kısmında ele almış olmasına rağmen “eşyada aslanan mübahlıktır” ilkesinin burada ele alınmış olması bu ihtimali güçlendirmektedir. Geriye sadece ilhâm konusu ile irtibatlı ravinin sözünün hüccet olması ile delil, istidlal, hüccet, âdet ve cedel tanımları kalmaktadır. Yine bu bağlamda müellifin delillerden istihsan ve ıstishâbü’l-hâl’i müstakil bir başlıkta değil kıyas konusu kapsamında ele aldığı görülür.

²³³ Timurtâşî, *el-Vüsûl*, 253-254, 255-258.

Meselelerin birbiri ile irtibatı hususunda da birkaç istisna olduğu söylenebilir. Örneğin; istisna harflerinden “لا” ile ilgili meseleden hemen sonra şart edatları ile ilgili meseleler araya girmiş, daha sonra müellif bir kez daha istisna konusuna geçmiştir. Araya giren bu fasıla ile irtibat kopmuş gibi gözükmektedir.²³⁴ Yine şart ile ilgili bir kural şart edatları kısmında değil; istisnanın “و” ile birbirini takip etmesi durumunda cümlenin hepsine mi yoksa son cümleye mi raci olduğu konusunun tartışıldığı meselenin hemen sonrasında zikredilir. Fakat burada istisnanın son cümleye raci olması ile şartın son cümleye raci olması arasında bir irtibat vardır.²³⁵

Ayrı ayrı zikredilen meseleler farklı konular veya bir konunun farklı kuralları iken bazen bir önceki konunun devamı olarak gelir. Örneğin; “durumun izahına ihtimal varken açıklamayı terk etmenin umum ifade edip etmediği” ile ilgili meseleyi takiben aynı konu ile irtibatlı “Müslüman olduğunda nikahında 10 kadın olan İbn Gaylan’a: Dördünü nikahında tut buyurmuştur” hadisi üzerinden akdin sırayla mı yoksa birlikte mi gerçekleşeceğini sormamıştır. Bu sebeple bu hususta ayırım yapılmayacağını söylediği konu bir önceki meseleyle irtibatlıdır; daha doğrusu önceki meselede dile getirilen kuralın tatbikinden ibarettir.²³⁶

Müellif birkaç yerde fâide başlığı açmış²³⁷ ve burada bir önceki meselenin devamı niteliğinde açıklayıcı bilgi ve örneklere yer vermiştir.

Meseleyi ele alırken önce bir problemi gerek veciz bir kural formatında gerekse açıklamalı olarak verir. Bazen kural yerine kuralın anlatımı tercih edilmiş veya kural çerçevesinde tartışmalara yer verilmiştir. Müellif bunun ardından mesele ile irtibatlı fer’lere geçmektedir. Fer’î örneklere geçişte asıllardan doğan meseleler anlamına gelen bazı ifadeler kullanmıştır. Bunlardan bazıları şunlardır:²³⁸

إذا علمت هذا فمن فروع
ويتفرع على هذا أنه
إذا تحرر ذلك فمن فروع المسألة
ومما ينبغي تخريجه على هذه المسئلة
إذا علمت ذلك فللمسألة فروع
إذا علمت ذلك فمن فروع المسألة

²³⁴ Timurtâşî, *el-Vüsûl*, 205-209.

²³⁵ Timurtâşî, *el-Vüsûl*, 214-218.

²³⁶ Timurtâşî, *el-Vüsûl*, 233-235.

²³⁷ Timurtâşî, *el-Vüsûl*, 167-169, 227-228, 252-253.

²³⁸ Timurtâşî, *el-Vüsûl*, 125, 128, 133,134, 314, 319, 321.

Bu ifadeler mükerrer ifadeler olmayıp aynı anlama gelen benzer ifadeler zikredilmiştir. Bu ifadeleri takiben fer'î örnekler منها (bu örneklerdendir) ifadesiyle, numara kullanarak veya herhangi bir ibare veya numara kullanılmaksızın sıralanır.

Mezheplerin muteber kaynakları çerçevesinde zikredilen meseleler Hanefî mezhebi temelinde ele alınmıştır. Mezhep imamlarından referans olarak Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf, İmam Muhammed, İmam Şâfiî gibi Hanefî ve Şâfiî mezhep imamlarını tercih eden Timurtâşî nadiren İmam Malik²³⁹ ve Ahmed b. Hanbel'in mezhebine²⁴⁰ de atıfta bulunmuştur.

Timurtâşî ele aldığı mesele ve fer'î örnekleri birbiriyle irtibatlı olarak anlatmıştır. Meselenin yeterince açık olmadığı zaman asıl ve fer'de birtakım açıklamalar yapmıştır. Tartışmalı konularda çoğu zaman tercih ettiği meselenin dayanaklarına yer vermiş, kimi zaman ise tartışmalara girmeden sadece örnekleri sıralamıştır. Bu kısımda mesele ve fer'î örneklerin birbiriyle örtüştüğü ve örtüşmediği üç örnek üzerinden mesele ve fer'ler arasındaki ilişkiyi göstermek istiyoruz.

Örnek 1: Farz ve vacip Şâfiîlere göre müterâdif bize göre mütenâfidir. Farz lügatte ölçmek ve kesmek vücûp ise düşmek anlamındadır.

Örftte yani Hanefî fıkıh terminolojisinde; farz kat'î delille sabit olan, vacip ise zannî delille sabit olan (hüküm) demektir. Farz ilim ve amel olarak bağlayıcı olup inkârı durumunda kişi kafir, özürsüz terkeden ise fasık olur. Vacip amel olarak bağlayıcı olsa da inkârı küfrü gerektirmez. Terkeden kimse fâsık olur. Bundan (meseleden) şu fer'î (meseleler) ortaya çıkar:

Eğer karısına; seni boşamak bana vacip, lâzım, sâbit veya farz olsun dese bu durumda bazı (alimler) şöyle söylemiştir: Eğer birleşme oldu ise (talaka) niyet etsin veya etmesin bunların tümünde talak gerçekleşmiş olur. Bazı (alimler) de niyet ederse talakın gerçekleşmeyeceğini söylemişlerdir. Sadruşşehîd; Ebû Hanife'ye göre sahih olan bunların hiçbirinde talakın gerçekleşmemesi olduğunu zikreder. Vâkıât'ta (*Vâkıâtü'l-Hüsâmî*) şöyle söylemiştir: Sahih olan bunların tümünde talakın gerçekleşmesidir. Ebû Cafer ise vacip kelimesinin insanlar arasında örf haline gelmesi sebebiyle talakın gerçekleştiğini sabit ve lâzım kelimesinin kullanımının ise (insanlar arasında) örf olmaması sebebiyle talakın gerçekleşmeyeceğini ifade eder. *el-Hâniye (el-Fetâva'l-Hâniye)* adlı eser de bu şekildedir.

²³⁹ Timurtâşî, *el-Vüsûl*, 266-267.

²⁴⁰ Timurtâşî, *el-Vüsûl*, 222-228.

Kural doğrultusunda akıl yürütülmesi halinde bize göre vacip dediğinde değil farz dediğinde (talakın) gerçekleşmesi gerekir. Şâfiîlere göre ise farz veya vacip kelimelerinin hangisini kullanırsa kullansın aralarında bir fark bulunmadığı için (talakın) gerçekleşmesi gerekir. Fakat İsnevî *et-Temhîd*'de farz ve vacibin Şafiilere göre müteradif olduğunu söyledikten sonra şöyle demiştir: Bu kaideye uygun düşmeyen fer'î meselelerden birisi şudur: Kişi eşine “الطلاق لازم لي” veya “واجب علي” dediğinde örf bulunduğu için boşama gerçekleşir. “فرض علي” dediğinde ise örf bulunmadığı için boşama gerçekleşmez.²⁴¹

Kanaatimizce İsnevî ve Timurtâşi birer teklîfi hüküm olan farz ve vacip ile ilgili bir kuralı ya da tartışmayı talak meselesine tatbik etmekle hata etmişlerdir. Çünkü burada vacip, lazım ve farz gibi sözlükte gerekli anlamını ifade eden kelimeler ile boşamanın vuku bulup bulmayacağı ya da bu kelimelerle boşama konusunda yerleşik bir örf olmadığı tartışılmaktadır. Takdir edileceği üzere bir kelimenin terim veya sözlük anlamında kullanımını arasında büyük fark vardır.

Örnek 2: Hâss; tek bir vaz' ile ferdleri malum bir manayı ifade etmek üzere konulmuş lafızdır. Bu ya “Zeyd” gibi husûsu'l-ayn ya “adam” gibi husûsû'n-nev' veya “insan” kelimesindeki gibi husûsu'l-cinstir. Bu yönüyle hâss lafızda hakiki iradeden uzaklaştıran bir karine gibi (sonradan ilişen) arızalar ve mânilere itibar edilmez. Bu durumda hüküm kat'îdir. Mesela; “زيد عالم” desek Zeyd'in hâss bir lafız ve ilmin Zeyd için gerekli olduğuna hükmetmek gerekir. İlim kelimesi de aynı şekilde hâss bir lafız olup bu özel durumla Zeyd'e kat'î olarak hüküm verilmesini gerektirir.

Burada kat'î'den maksat delilden kaynaklanan ihtimalin bulunmaması ve açık olması sebebiyle beyana ihtimalinin olmaması anlamında en genel anlamındaki kat'îliktir.

Bundan (meseleden) şu fer'î meseleler ortaya çıkar:

1- Bize göre *kar'* lafzı *tuhr*'a (temizlik) değil *hayz* anlamına hamledilir. Eğer bu lafza *tuhr* anlamı verilecek olsaydı hâss lafız olan “الثلاثة” lafzının gereği işlevsiz kalırdı. Yani (üç kuru') talakın hayz içinde gerçekleşmesi durumunda medlûlünden eksik veya tuhr içinde gerçekleşmesi durumunda medlûlünden fazla olurdu.

Eğer dersin ki; ikisi de caizdir (aynı şeydir). Allah Teâlâ “*Hac bilinen aylardadır...*” (el-Bakara, 197) buyurmuştur. (Burada “أشهر” kelimesi de iki aydan biraz fazlası için kullanılmaktadır.) Üçten fazla olma meselesine gelince bu aslında sizin görüşünüzde bulunan bir sorundur. Çünkü *kar'* kelimesine hayız anlamı verilmesi halinde boşama

²⁴¹ Timurtâşi, *el-Vüsûl*, 125-127.

hayız süresi içinde gerçekleşirse boşamanın gerçekleştiği hayız hesaba dahil edilmez. Bu durumda kadın üç hayızdan daha fazla beklemiş olur.

Birinci itiraza cevabımız şudur: Burada tartışma konusu olan hâss lafızdır. “أشهر” ise hâss lafız değil âmm lafız veya vâsıtaadır (hâss-âmm arasındadır). İkinci itiraza cevabımız ise şudur: Birinci hayız (*eksik olduğu için*) dördüncü hayız ile tamamlanması gerekmiştir. Tek bir hayız bölünmeyi kabul etmeyeceği için dördüncü hayızın tamamlanması zorunlu olarak gerekmiştir. Nitekim cariyenin iddeti konusu da böyledir. Esasen cariyenin iddeti özgür kadının iddetinin yarısıdır. Fakat zaruri olarak iki adete tamamlanmıştır.

Şâfiî’ye göre ise iddet olarak gereken, boşamanın gerçekleştiği *tuhr* haricinde üç tuhr değildir ki bizim hayızda söylediğimiz bir benzeri söz konusu olsun. Bu, benzer ifadelerle *et-Telvîh* adlı eserde de geçmiştir.

2- İddet devam ederken yapılan muhâlea hâss ile amel edilerek boşama hükmünde kabul edilir. Şöyle ki “فإن طلقها فلا تحل له” (*Eğer karısını üçüncü defa boşarsa artık o kadın başka bir eşle evlenmedikçe ilk kocasına helal olmaz.*)” (el-Bakara, 2/230) ayetindeki *fe* harfi takip anlamı ifade eden hâss bir lafızdır. Ayetin başındaki talakın peşi sıra muhâlea zikredilmiştir. Şâfiî mezhebinin aksine muhâlea yapılması halinde boşama gerçekleşecek olmasaydı hâss lafzın gerektirdiği anlam geçersiz olurdu. İsteyen tamamını *et-Telvîh* adlı eserden tahkik edebilir.

3- Hâss lafızla amel ederek mehrin sahih akitten ayrılmayacağını savunuyoruz.

Çünkü “أن تبتغو بأموالكم” (*Mallarınızla istemeniz (size helal kılındı)*)” (en-Nisa, 4/24) ayetindeki *bâ* harfi ilsâk (bitiştirme) gerektiren hâss bir lafızdır. Dolayısıyla Şâfiîlerin hilafına sahih evlenme akdi ayette ifade edilen mehirden ayrılamaz ve bizzat akitle mehir vacip olur. Burada görüş ayrılığı mufavvıda hakkındadır. Mufavvıda; mehirsiz olarak ya da mehir almadan nikahlanan kadındır. Eşinin ölmesi durumunda Şâfiî’ye göre kadın için (sırf akit sebebiyle) mehir gerekmez. Onların (Şâfiîlerin) çoğu ise birleşmenin gerçekleşmesi durumunda (mehrini) gerekeceğini söylemişlerdir. Bize göre birleşme gerçekleştiğinde veya eşi öldüğünde mehr-i mislin tamamı vacip olur.

4- Bize göre mehir hâss lafzın gereği olarak şer’an mukadderdir (miktarı belirlenmiştir). “قد علمنا ما فرضنا عليهم” (*Onlara (eşleri ve cariyeleri hususunda) neyi farz kıldığımızı biliyoruz.*)” (el-Ahzâb, 33/50) ayetine göre mehri belirleme işi şâri’e mahsustur. Dolayısıyla Şâfiî’nin hilafına mehrin alt sınırı belirlenmiş kabul edilir. Çünkü ayetteki *feraznâ* sözü “takdir ettik” anlamındadır. Şâri’in belirlemesi ya üst ya da alt sınırın

belirlenmesi olabilir. Birincisi yani üst sınırın belirlenmesi söz konusu değildir. Dolayısıyla mukadder olan alt sınırdır.

5- *Gasl* (yıkama) ve *mesh* abdest ayetinde bilinen manada hâss iki lafızdır. Dolayısıyla (abdestin) niyet, tesmiye, tertib ve velâ gibi şartlar ileri sürülmesi halinde hâss ile amel edilmiş olmaz. Bundan dolayı biz besmele niyet gibi şeylerin abdestin farzı değil sünneti olduğunu söyledik. Tavaf ve rüku' da böyledir. Tavaf Kâbe'nin etrafında dönmek, rüku' ise eğilmektir. Rüku' için tadil-i erkan; tavaf için abdestli olma şartının ileri sürülmesi halinde bu kelimelerin hâss oldukları anlam terk edilmiş olur.²⁴²

Örnek 3: “حتى” bazen de atıf manası için kullanılır. Çünkü, kendisinde gaye manası da kaim olmakla beraber hem atıf hem de gayede bir peşpeşelik söz konusudur. (...) Cümleyi atfetmek için kullanıldığında atıf vavı gibi cümlenin başına gelir. Bu durumda gaye manasıyla beraber bulunur. Mübtedanın haberi zikredilmişse haber odur. Aksi halde öncesindeki şey cinsinden bir haberin takdir edilmesi gerekir. Örneğin; “مررت بالقوم حتى” cümlesinde haber zikredilmiş “أكلت السمكة حتى رأسها” cümlesinde ise zikredilmemiştir. Ona veya başkasına nispet edilme ihtimali bulunduğu için haberin öncesindeki şey cinsinden takdir edilmesi gerekir. Şayet nasb ile “حتى رأسها” desen atıf olur ve gaye anlamı da gözetilir. (...)

Bu meselede cümle başında bulunan ibtidaiyye “حتى” den bahsedilmektedir. Müellifin kendisinin de dediği gibi “حتى”nin bu şekildeki kullanımında gaye anlamı mevcuttur. Bununla beraber müellifin örnek olarak verdiği “مررت بالقوم حتى زيد غضبان” cümlesi حتى harfinin gaye anlamına uygun bir örnek değildir. Çünkü kavme uğramak ile Zeyd'in öfkeli olması arasında biri diğerinin gayesi olmaya elverişli bir ilişki bulunmamaktadır.²⁴³

2.4. Eserde Takip Edilen Yöntem

Timurtâşî eserde takip edeceği yönteme dair bir plan vermemiştir. Esere bakıldığında önce bir usul meselesi ardından bu usul meselesi ile irtibatlı fer'î örneklere yer vermiştir. Müellifin meseleyi ele alış tarzı sabit olmayıp farklılıklar arz eder. Bu kısımda müellifin yöntemi örnekler üzerinden gösterilecektir.

²⁴² Timurtâşî, *el-Vüsûl*, 128-130.

²⁴³ Timurtâşî, *el-Vüsûl*, 187-188; Güman, *Nahiv-Fıkıh Usûlü İlişkisi*, 188.

2.4.1. Kaidelerde Takip Edilen Yöntem

Timurtâşî meselelerin anlatımında önce bir usul kaidesine ardından bu usul kaidesiyle irtibatlı örneklere yer verir. Ancak müellif, meselelerin anlatımında sabit bir yol takip etmemiş, metni farklı anlatım yöntemleriyle inşa etmiştir. Buna göre meselelerde ele alınan kurallar bu itibarla farklı şekillerde gelir. Müellif kimi zaman kuralı veciz bir formatta vermiş, kimi zaman açıklama ve tartışmalara yer verirken kimi zamansa kural ancak meselenin bütününden anlaşılmaktadır.

Nakil ve tartışmalara yer verilmeksizin kaideyi veciz bir formatta ele alan meselelere örnek olarak şunlar zikredilebilir: “Nekre bir kelime, umum ifade eden bir sıfatla müsbet (olumlu cümle) durumda kullanıldığında umum ifade eder.” “على harfi ilzam içindir.” “İki sayı harfî’ş-şekk ile istisna edildiğinde az olan kısım çıkarılır.” “Te’nîs alametiyle zikredilen cemi’ özellikle müennesleri kapsar.” “Kadı mücerred cerhi dinlemez.”²⁴⁴ Bu kuralların yer aldığı meselelerde müellif meselede herhangi bir detaya yer vermeksizin fer’î örneklere geçer.

Timurtâşî kimi zaman meseleleri detaylarıyla ortaya koymuştur. Buna göre müellif kaidenin anlaşılmasını sağlayan birtakım tâlî açıklamalara yer verir. Açıklamalar bir kavramın tanımlanması, asıl bilgileri destekleyici mahiyette bilgiler ile kuralın farklı kaynaklar yoluyla nakledilmesinden oluşur. Bu durumlar şu örneklerde görülebilir:

Örnek 1: (Kelamda) zikredilen medlülünün başka bir lafızla kuvvetlendirilmesi olarak ifade edilen te’kîdin lafzî (yani tekrar) ve manevî türleri vardır. Te’kid’in hilâf-ı asıl olduğu (yani cümlenin asli öğelerinden biri olmadığı) hususunda ittifak vardır. Çünkü kelamın vaz’ edilişinde asıl, dinleyiciye kendi nezdinde olmayan bir şeyi (yeni bir bilgiyi) anlatmak demektir. Lafız te’kît ve te’sîs arasında ihtimalli olduğu zaman te’sise (yeni bir anlamda kullanıldığına) hamledilir.”²⁴⁵ Bu örnekte de görüldüğü üzere müellif “lafzın te’kit ve te’sîs arasında ihtimalli olduğunda te’sise hamledileceği” ilkesi çerçevesinde zihni konuya hazırlayan birtakım bilgilere yer vermiştir.

Örnek 2: İkra; zannı galibe göre canı veya uzvu telef etme tehdidiyle bir işi zorla yaptırma durumudur ki rızayı ortadan kaldırıp ihtiyarı ifsat eder. Bir uzvun telefine yol açmayacak kadar dövme veya hapsetme tehdidi ile bir işi zorla yaptırma durumu ise rızayı yok etmekle beraber tehdit edilenin sabredebileceği bir durum olması sebebiyle ihtiyarı

²⁴⁴ Timurtâşî, *el-Vüsûl*, 142, 189, 212, 230, 262.

²⁴⁵ Timurtâşî, *el-Vüsûl*, 148.

ortadan kaldırmaz. Oğlunun hapsedilmesi tehdidi de kıyasa ve istihsana göre ikrah olarak değerlendirilir. İkrâh; vücup ehliyetini ve akli ortadan kaldıran bir şey değildir. Ayrıca ikrah edildiği şeyi yapması bazen farz bazen haram olabilir. Sözelimi içki içmesi için ölümle tehdit edilen kişi ki içki içmeyi terk etmesi halinde günahkâr olurken bir Müslümanı haksız yere öldürmesi için tehdit edilen kişi terk etmesi halinde ecir alır. [Bazen de mübah olur.] Bazen de küfür kelimesini söyleme örneğinde olduğu gibi [mübah olur] Ama terk eden kişi ecir alır. Burada mübah yolcunun oruç tutmama ruhsatı kapsamındaki mübahlardan farklıdır. Ama ikrah ihtiyara aykırı değildir. (Yani ihtiyarı ortadan kaldırmaz.) Aksine istenmeyen şeyin tercih edilmesi halinde fiil (nikah ve talak gibi) şayet feshi kabil olmayan işlemlerden ise rızaya tavakkuf etmez (yani rıza şartı aranmaz) ve ikrahtan dolayı batıl olmaz. Eğer satım akdi gibi feshi kabil olan işlemlerden ise rızaya tavakkuf eder. İkrâh altında yapılan ikrarlar ise geçerli olmaz. Çünkü ikrarın sıhhati haber verilen şeyin mevcut olmasına bağlıdır. Burada ise yokluğuna dair bir delil vardır. Bu delil de başına kılıç dayanmış olmasıdır.²⁴⁶

Şu meselelerde ise müellif kuralı daha anlaşılır kılmak, kural etrafında dönen tartışmalara işaret etmek veya yarım bir meseleyi tamamlamak gibi amaçlarla konuyu farklı kaynaklardan nakillerle ele almıştır.

Örnek 1: Nekre olumsuzluk (nefy-nehı) siyakında bulunduğunda umum ifade eder. Şu ayet de buna delalet eder: “Allah hiçbir insana hiçbir şey indirmede (dediler). De ki; Kitab’ı kim indirdi?..” (el-En’am, 6/91) Alimler bunu şu şekilde açıklamışlardır: “Allah hiçbir şey indirmede.” ayeti tümel olumsuzluk ifade etmemiş olsaydı onlara “Musa’nın insanlara bir nur ve hidayet olarak getirdiği kitabı kim indirdi?” denilmek suretiyle tikel olumlu ile cevap verilmesi doğru olmazdı. Bunu iltizam yoluyla mı yoksa vaz’ yoluyla mı ifade eder? İlk *Cem’u’l-cevâmi*’de Hanefilerden ve Musannifinin (Nesefî) *Şerhu’l-Menâr*’ında hikâye edilmiştir. Buna göre; nekre olumsuzluğun siyakında olduğu zaman ister olumsuzluk edatı -ما رأیت رجلا- cümlesindeki gibi nekre olarak fiilin başına gelsin ister -لا رجل فی الدار- cümlesindeki gibi ismin başına gelsin umum ifade eder. Bu durumda (nekrenin nefı sigasında) umumu ismin sigasına itibarla değil zarûri (aklî) olur. Çünkü -ما رأیت رجلا- dersin bununla bütün adamları değil tek bir adamı görmediğini haber vermiş olursun ve zaruri olarak tek bir adam görmediğin durumda tüm erkekleri görmediğin anlamına gelir. Eğer tek bir adam görmüş isen bu söz yalan olur.

²⁴⁶ Timurtâşî, *el-Vüsûl*, 314.

Buna karşı *et-Telvîh* adlı eserde nekrenin umumunun vaz' (dil) ile olduğu ifade edilir. Nekrenin umumunun aklen zarûrî olmasının anlamı bir adam görmemenin (aynı zamanda) hiçbir adam görmemeyi ifade etmesinden dolayıdır. Bunu aklen anladığında vaz' olduğu anlam ile çelişmez. Nekrenin şart siyakında gelmesinin hükmü nefy siyakında gelmesinin hükmü ile aynıdır.²⁴⁷

Örnek 2: Lafzın hakikat ve mecaz anlamlarında kullanımının hükmü müşterek lafzın hakikat anlamında kullanımının hükmü ile aynıdır. Âmidî, İbnü'l-Hâcib, İsnevî *et-Temhîd*'de ve Neseî *el-Menâr*'da bu şekilde söylemişlerdir. Bir elbiseyi aynı zamanda âriyet ve mülk olarak giymenin imkânsız olması gibi bir lafızda iki muradın bir araya gelmesi de imkansızdır. İbn Melek, şerhinde, “Burada hakikat ve mecazı tek kullanımda toplamak müşterek lafzın iki anlamında birden kullanılmasının bir fer'idir. Çünkü lafız nev' itibariyle mecaz mana için vaz' edilmiştir. İki vaz'a nispetle bu müşterek gibidir. Dolayısıyla birini caiz görenlerin diğerini de caiz görmeleri veya birini caiz görmeyenlerin diğerini de caiz görmemeleri gerekir” demiştir. Ben de diyorum ki: Seyyid Şerif Cürcanî'nin *Haşiyetü'l-Mutavvel*'de yaptığı açıklamaya göre mecazda ne şahsî ne de nev'î bir vaz' vardır. (Yani mecaz, kelimelerin hakiki anlamlarının aksine bir manaya lafız atama işlemi değildir.) Bununla birlikte türüne göre (sözlük anlamı ile ilişkiyi kuran) bir alaka bulunması gerekir. *el-Mutavvel* adlı eserde ise “alaka için nev'î (yani türe ait) bir vaz'ın bulunması gerektiği ifade edilmiştir. Teftâzânî devamla şöyle demiştir: “Beyan alimlerinin “Mecaz, nev'î itibariyle vaz' edilmiş bir anlamdır.” sözlerinin anlamı budur.²⁴⁸

Bazı meselelerde ise bunlar dışında düz anlatım, meselenin başında ihtilafı yansıtan bir soru formatı veya mukayese yöntemi kullanılmıştır.

Örnek 1: Ashabımıza (Hanefiler) göre emrin vücup için olması hususunda yasaktan önce veya sonra olması arasında fark yoktur.²⁴⁹

Örnek 2: Müteradiflerden birbirinin yerine geçer mi? Yani konuşmada bunların birbirinin yerine kullanılmasının geçerli olması birinin diğerinin yerine geçmesini gerektirir mi? Bu meselede farklı görüşler vardır. (...) ²⁵⁰

²⁴⁷ Timurtâşî, *el-Vüsûl*, 139-140.

²⁴⁸ Timurtâşî, *el-Vüsûl*, 169-170.

²⁴⁹ Timurtâşî, *el-Vüsûl*, 133.

²⁵⁰ Timurtâşî, *el-Vüsûl*, 163.

Örnek 3: Önceden yalan söylediği bilinmeyen bir küçüğün haberi kabul edilir mi? Bu konuda usulcüler, muhaddisler ve fakihler arasında ihtilaf vardır. (..) ²⁵¹

Örnek 4: Farz ve vacip Şâfîlere göre müterâdif (eş-aynı anlamda) bize göre (Hanefiler) mütenâfidir (farklı anlamda kullanılır). ²⁵²

Müellifin bazen meselenin anlatımında herhangi bir detaya yer vermediği görülür. Meselenin anlaşılması ise ancak konuyla ilgili esere başvurarak mümkün olmaktadır. Timurtâşî'nin başvurduğu bu yöntem müellifin hitap ettiği ana kitlenin konu hakkında ön bilgiye sahip olması ile ilgili olmalıdır. Fakat müellifin tercih ettiği bu anlatım tarzı bazen konuyu anlamayı zorlaştırmaktır.

Örnek: İctihadın tecezzisi ²⁵³ olan görüş, doğru olan görüştür. Ferâiz uzmanının sadece ferâiz konusunda icthad etmesinin caiz olup olmadığı bu mesele ile ilgilidir. ²⁵⁴

Bu mesele müctehidin sadece bazı konularda icthad edebilmesi olarak ifade edilen icthadın bölünmesi (tecezzi) konusuyla ilgilidir. İctihadın bölünebileceğini kabul edenler açısından müctehidin icthad etmesi için icthad edeceği meseleye dair bilgilere sahip olması gerekmektedir. Fakihler arasında icthadın fikhın alt konularına kadar bölünmesini kabul edenler olduğu gibi bölünmeyi nikah, satım, feraiz gibi ana konularla sınırlayanlar da vardır. Hanefilerin ağırlıkta olduğu usulcüler; delillerden hüküm çıkarma melekesi olması sebebiyle icthadın bölünemeyeceğini ve şer'î bir konuda icthad edebilmek için ise fikhın bütün alanlarını bilmek gerektiğini savunmuşlardır. ²⁵⁵

2.4.2. Fer'î Meselelerde Takip Edilen Yöntem

Müellif meselelerin fer'î örneklerini serdederken sabit bir yol izlememiş farklı anlatım yöntemleri tercih etmiştir. Örneklerin bazı meselelerde yirmiyi aştığı görülür. ²⁵⁶ Kimi zaman örneklerde ayrıntılı tartışmalara yer veren müellif kimi zaman da konuyu özet geçer. Müellif “bize göre, Şâfî'ye göre, Ebû Hanife'ye- Ebû Yusuf- Muhammed'e göre” ifadelerini kullanarak veya hiçbir ifade kullanmaksızın mukayeseye yer vermiştir.

²⁵¹ Timurtâşî, *el-Vüsûl*, 260.

²⁵² Timurtâşî, *el-Vüsûl*, 125.

²⁵³ Bu meselede Muhammed Şerif'in kaydettiği “taharri” kelimesi ise uygun bir kullanım değildir. Tahkikte “tecezzi” yerine kullanılan bu kelime, teknik olarak anlaşılması zor olan metnin daha girif hale gelmesine sebep olmuştur. Diğer taraftan Gassan Dibak tahkikinde bu ibareyi tecezzi olarak tashih etmiş ve Serahsî'nin *el-Mebsût* 'unda “kitâbü't-taharri” başlığına atıfta bulunmuştur. Dibak, *Kitâbi'l-Vüsûl*, 403.

²⁵⁴ Timurtâşî, *el-Vüsûl*, 288.

²⁵⁵ Apaydın, *İslam Hukuk Usûlü*, 338.

²⁵⁶ Timurtâşî, *el-Vüsûl*, 196-201, 289-290, 300-303.

Örnek 1: Asıl (şahit) fer'e (elçiye) söylediğini inkâr ettiği zaman yalan söyleyen kişinin bilinmemesi sebebiyle bu söz düşer. Bu meseleden şu fer'î meseleler ortaya çıkar:

(...) Aslın şahitliğini inkâr konusu (yani şahitlik yapan kişi kendisinin şahitliği için elçi olarak birini gönderse daha sonra elçinin söylediğini asıl şahit yalanlaması) usul kitaplarında ve Kemâl'in (İbnü'l-Hümâm) *Şerhu'l-Hidâye*'sinde şu şekilde geçer: Meşâyih buna göre İmam Muhammed'in Ebû Yusuf aracılığıyla Ebu Hanife'den yaptığı rivayette (*el-Câmiu's-Sağîr*) altı meselede Ebû Yusuf yalanlamasına rağmen alimler İmam Muhammed'in rivayetini kabul etmişlerdir. Halbuki fer'in tekzibi sarih olduğunda rivayetin düşmesi gerekirdi. Ebû Yusuf'un ifadesi ise sarihtir. Fakat alimler İmam Muhammed'in burada bir gerekçesi olduğunu söylemişlerdir. *Gayetü'l-beyân*'da Fahru'l-islâm'ı destekleyen şu ifadeler yer almaktadır: Ebû Yusuf İmam Muhammed'in *el-Câmiu's-sağîr*'i kendinden rivayet edeceğini bekliyordu. İmam Muhammed ise Ebû Yusuf'tan Ebû Hanife'ye isnad etmiştir. Ebû Yusuf'a bunu göstermiş ve o da bunu beğenmiştir. Ebû Yusuf şöyle söyledi: Ebû Abdullah zikredilen (altı meselede) hata etmiştir. İmam Muhammed ise bu altı meseleyi Ebû Yusuf'un ezberleyip unuttuğunu söylemiştir. (Yani hatanın kendisinde olmadığını ifade etmiştir)²⁵⁷

Örnek 2: “Aslı kitap, sünnet ve icmada yer alan kat'î bir delille çatışmaması halinde sahih ictihat nakzedilmez. Çatışması halinde nakzedilir.” Bu meseleye bağlı 32 örnek zikredilmektedir. Müellif bazı fer'î meselelerde açıklamalara ve geniş tartışmalara yer vermiş olduğu halde bu örnekler sadece meseleyle bağlantısı açısından kısa geçilmiş ve herhangi bir tartışmaya yer verilmemiştir. Metinde geçen “ما ذكر” ifadesi ile kastedilen anlam ise metinde belirtilmemiş olup muğlak bir ifade olarak karşımıza çıkmaktadır.²⁵⁸

Örnek 3: “Kölelik hükmî bir yetki yoksunluğudur.” Müellif bu meselede verdiği 64 örneği meseleyle ilişkilendirmiştir. Örneğin; köleye cuma ve bayram namazları, teşrik tekbirleri vacip olmaz. Yine köle şahitlik yapamaz, mülk edinemez. Varis olamaz ve miras bırakamaz.²⁵⁹ Müellif bu meselede kölenin aciz olduğu durumlara yer vermiş ve meselelerin ayrıntısına girmemiştir.

Timurtâşî meseleleri örneklendirirken birkaç alanla sınırlı kalmayıp furu-ı fikhın birçok konusuna yer verir. Bu konuları şu şekilde sıralamak mümkündür: Taharet, namaz, oruç, zekât, hac, nikah, talak, îlâ, zihâr, hul', itâk (köle azadı), nafaka, nesebin sübutu, liân,

²⁵⁷ Timurtâşî, *el-Vüsûl*, 264-266.

²⁵⁸ Timurtâşî, *el-Vüsûl*, 288-290.

²⁵⁹ Timurtâşî, *el-Vüsûl*, 300-303.

kitâbü'l-eymân, kefareter, kitâbü's-siyer, hadler, taharri, vakıf, mefkûd, lükata, edebü'l-kâdî, büyü', kefâlet, vekâlet, ikrâr, da'vâ, vedâ, sulh, hacr, âriyet, hibe, icâre, şüf'a, kerâhiyye, gasb, me'zûn, diyetler, cinâyât, damân, ferâiz, hünsâ, vasiyyet.²⁶⁰

2.5. Dil ve Üslup Özellikleri

Timurtâşî eserde farklı anlatım yöntemleri kullanmıştır. Farklı konulara bir başlık altında yer veren müellif usul ve fıkıh ilmi ile ilgili bilinmesi gereken kavramlar, gerekli açıklamalara yer verme, gerekli kaynakların kullanımı, mezhep alimlerinin birden fazla görüşüne yer verme, mezhep içi görüşlerin değerlendirilmesi, farklı görüşlerin değerlendirilmesi, bazı kısımlarda tartışmalara yer verilmesi, meselenin yalnızca konunun kapsamı kadar ele alınması ve muhtemel itirazların cevaplanması olarak sıralanabilir. Bu doğrultuda asıl veya fer'î meselede mezhep içi ihtilafa da başvurulduğunu görüyoruz.²⁶¹ Benimsediği görüşler için “kavlünâ”, “indenâ”, “ale'l-asah”, “ale'l-azhar”, “lâ yasıhhu lenâ” gibi ifadeler kullanmıştır.²⁶² Müellif nakil ağırlıklı bir anlatımı benimseyip ulemanın görüşlerine çokça yer verir. Bunun dışında sınırlı da olsa “قلت”, “قلنا” ve “أقول” ifadeleriyle kendi görüşünü belirtmiştir. Ancak bu ifadelerde de müellifin amacı ağırlıklı olarak mezhepte nakledilene aykırı bir görüş ortaya koymaktan ziyade, nakildeki bir kapalılığı izah etmektir. Yine eserin birçok yerinde “ولو قال...قلت” ve “فإن قال...قلت” kalıplarında sorulması muhtemel soruları ve cevapları serdetmiştir. “فإن قال” veya “أقول” ifadeleriyle meselenin eleştiriye açık yönlerini ortaya koyup “قلت”, “قلنا”, “أقول” ve “اجيب” ifadeleriyle bu muhtemel eleştirilere cevap verir.²⁶³ Müellif çoğu zaman verdiği izahları temellendirmek amacıyla konuyla ilgili kitaplar ve görüşlere de atıfta bulunmaktadır. Kullanılan bu yöntem aslında bir tartışma üslubunu andırsa da esere hâkim olan dil açısından bunu söylemek mümkün değildir. Bu yöntemle müellif gerçekte olan ya da olması muhtemel itirazlara cevap vermiş, zayıf kalmış kısımları detaylandırıp temellendirmiştir.

Örnek 1: (...) Eğer dersin ki: Hz. Peygamber'in Tevrat hükmü ile recm uygulamış olmasıyla beraber recm cezasının gerektiğini söylemiyorsunuz. Bu şekilde kendi koyduğunuz asla (kurala) aykırı davranmış oluyorsunuz. Şâfî de asla muhalefet ederek

²⁶⁰ Gassan Dibak kitabın sonunda örnekleri ait olduğu sayfalarla birlikte fıkıh bablarına göre sıralamış ve bir fihrist vermiştir. Bkz. Dibak, *Kitâbi'l-Vüsûl*, 521-567.

²⁶¹ Timurtâşî, *el-Vüsûl*, 172, 211, 218-219, 230, 257.

²⁶² Timurtâşî, *el-Vüsûl*, 136, 152, 166, 276, 289.

²⁶³ Örneğin bkz. Timurtâşî, *el-Vüsûl*, 125, 143, 167, 185, 191, 192, 195, 201, 206.

zimmiye recm cezası uygulanmayacağı görüşünü benimsemiştir. Şöyle cevaplarım: Muğnî adlı eserde “ihsan şartı ilave edilmesi suretiyle bu hüküm nesh edilmiş” şeklinde cevap verilmiştir.²⁶⁴

Örnek 2: (...) Eğer dersin ki: Buna göre şu mesele problemlidir. Bir kimse bir beldeye girse mihrapları (inşa edilmiş mescitler) görse kible yönünü tespit için bu mescitlere kadar gitmesi gerekir. Kibleyi ictihat ile tespit etmeye çalışması caiz olmaz. Çünkü o cihet yıldız, güneş ve ay gibi emarelere dayalı içtihatlar ile onların kiblesi olmuştur. Dolayısıyla bu bireysel araştırmaya dayalı içtihattan üstündür. Bir müçtehidin diğer müçtehidi taklit edebileceği de ifade edilmiştir. Ben derim ki: Bu itiraza söz konusu meselenin bir müçtehidin kendisi gibi bir müçtehidi taklit etmesi kavilinden olmadığı şeklinde cevap verilebilir. Aksine bu delil ile amel etmektir. Ki bu delil; Yıldızlar, güneş ve ayın konumlarından elde edilen emarelerdir.²⁶⁵

2.6. Eserin Tahrîcü'l-füru Olması

Fıkıh; “şer’î amelî hükümleri tafsîlî delillerden hareketle bilmek” ve fıkıh usulü; “tafsili delillerden şer’î fer’î hükümleri istinbatına ulaştırın kavâidi bilmek” olarak tanımlanır.²⁶⁶ Buna göre fakih tafsîlî delilleri bilmekle usulcü ise icmâlî delilleri ve fıkıh istinbatına ulaştırın kaideleri bilmekle yükümlüdür. Neticede usulcü fikhın teorisini ortaya koyar, fakih ise usulcünün ortaya koyduğu bu teoriyi uygular.

Usulcüler; fikhın metodolojik olarak fıkıh usulüne bağlı olması ve ondan yararlanmasının kısır bir döngüye yol açacağı düşüncesiyle fıkıh usulünün hangi bakımdan fıkıhtan yararlandığını açıklama ihtiyacı hissetmişlerdir. Buna göre fıkıh usulü fıkıhtan tasavvur cihetiyle yararlanmaktadır. Bu da usulcünün bir fıkıh tasavvuruna sahip olması ve fıkıh meselelerine icmali olarak yaklaşması gerektiği anlamına gelir.²⁶⁷ Bu durumda usulcü fikhın furu’unu ayrıntılı olarak bilmek zorunda değildir. Fakih ise fer’î hükümlere ulaşmada fıkıh usulünden yararlanır. Yani tafsili delilleri inceleyen fakih usul kurallarını uygulayarak bu delillerden cüz’î hükümler çıkarır.²⁶⁸ Fakihin fer’î meselelere ulaşırken sadece fıkıh usulünden yararlanmış olması usulcü olarak nitelenmesi için yeterli değildir.

²⁶⁴ Timurtâşî, *el-Vüsûl*, 252.

²⁶⁵ Timurtâşî, *el-Vüsûl*, 294.

²⁶⁶ Apaydın, *İslam Hukuk Usulü*, 20-23.

²⁶⁷ A. Cüneyd Köksal, *Usûlü'l-fikh'in Mâhiyeti ve Gâyesi* (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2007), 91-92.

²⁶⁸ Şa’ban, *İslam Hukuk İlminin Esasları (Usulü'l-fikh)*, 31.

Ancak fakih olarak fıkıh usulüyle iştiğal ediyor denebilir. Çünkü usulcü kuralı ve kuralın medlülünü de ortaya koymaktadır.²⁶⁹

Fıkıh usulü eserlerinin yazımında kullanılan mütekellimin ve fukahâ yöntemi kendine has bazı özelliklere sahiptir. Mütekellimîn yöntemi çözüme ulaşırken fer'î hükümleri elde etmeye yön veren bir metottur. Ve bu yöneme göre oluşan eserlerde örnekler konu ile ilgisi kadar olup bunun dışında örneklere yer verilmez. Örneklerin çokluğu veya azlığı ise kullanılan metodun neticesidir. Dolayısıyla burada mütekellimin yönteminin soyut fukaha yönteminin ise furu' ile iç içe olması ön plana çıkmaktadır.²⁷⁰ Fukaha yönteminde ise tam tersi bir durum söz konusu olup fukaha yöntemiyle oluşturulan Hanefî usul eserlerinde gerek genel başlıklar gerekse alt başlıklar itibariyle delillendirme ve örneklendirme konusunda titizlik gösterilir. Usulcüler konuları ve kaidelerinin tespit edilmesi ve işlevselliği için kavramların netleştirilmesi ile kaidelerin tespiti için delillendirme faaliyetine yönelmişlerdir. Burada diğer bir husus da delilleri güçlendirmek ve temellendirilmek maksadıyla tartışmaya açmak ve delilin hücciyetini ortaya koymaktır. Bu ayet, hadis veya dil ilimlerine getirilen deliller olabileceği gibi akli delil veya furu'dan getirilen bir delil de olabilmektedir.²⁷¹ Tahrîcî'l-furu' eserlerinde izlenen yöntem ise bu iki yöntemden farklı olarak mezhepte yerleşik usul kaidelerinin furu' ile irtibatını göstermek amacıyla kaleme alınmışlardır. Bu eserler mezhebin usulünü inşa etmek veya kaidelerin ve ihtilafı meselelerin tespiti gibi bir gayeye yönelik faaliyet göstermez. Bilakis mezhepte mevcut kaideleri ve fer'î örnekleri ilişkilendirmek amacıyla yazılmış eserlerdir. Bu eserlerin kapsamına giren kaideler, tartışılmış ve nihai sonuca bağlanmış olan usul ve fıkıh kaideleri ile fer'î örneklerdir.

Çalışmamızın konusunu oluşturan Timurtâşî'nin *el-Vüsûl ilâ kavâidi'l-usûl* adlı eserinde fıkıh usulü sistematığı kullanılmıştır. Müellif bu eserde kuralları ardından buna bağlı fer'î meseleleri ele alır. Kuralları zikrederken kimi zaman nakil ve tartışmalara yer verir. Ayet, hadis, şiir ve nakillerle delil getirmekle konuyu anlaşılır kılmayı amaçlamıştır. Müellif bu eserde ne kaidenin delillerle tespiti ile ne de bir kaideyi ispat etmekle uğraşır. Aksine müellifin eserde yaptığı mezhebin önceden tespit edilen usul ve kaidelerden hareketle

²⁶⁹ Değerlendirme için bkz. Osman Güman, "Usulcü İle Fakih Arasındaki Fark Nedir?", *Usulcü İle Fakih Arasındaki Fark Nedir?*, erişim: 16 Mart 2019, <https://usulifikih.blogspot.com/2018/03/usulcu-ile-fakih-arasındaki-fark-nedir.html>.

²⁷⁰ Davut İltaş, "Fıkıh Usulü Yazımında 'Kelamcılar Yöntemi ve Fakihler Yöntemi' Ayrışmasının Mahiyeti Üzerine", *Bilimname: Düşünce Platformu VII/XVII* (Şubat 2009): 74.

²⁷¹ Adem Yığın, *Fukahâ Metoduna Göre Yazılan Fıkıh Usulü Eserlerinin Temel Özellikleri* (Yüksek Lisans, Marmara Üniversitesi, 2004), 111-117.

fer'î meseleleri nakiller öncülüğünde tartışmaktır. Hanefî usul eserlerinde fer'î meselelerden sonra o meselenin bağlandığı gerekçe yer alır. Bu eserde ise tersi bir durum söz konusudur. Önce gerekçe ve buna bağlı meselelere yer verilir. Bu sebeple bu tarz eserler ile usul öğrenilmesinin değil; fıkıh melekesi kesbinin amaçlandığı söylenebilir. Timurtâşî'nin eseri tahrîcu'l-furu' literatürünün diğer eserlerine nazaran geç bir dönemde kaleme alındığını görüyoruz. Ayrıca bu eser, farklı bir yazım ve usul getirmekten ziyade İsnevî'nin eserinden etkilenmiştir. Timurtâşî'nin araştırma konumuz olan eseri literatürdeki diğer eserleri kadar ilgiye mazhar olamamıştır. Bunda *el-Vüsûl*'ün büyük ölçüde *et-Temhîd*'i tekrar etmesinin etkisi olduğu söylenebilir. Bir diğer muhtemel sebep ise Timurtâşî'nin diğer eserlerinin meşhur eseri *Tenvîru'l-ebşâr*'ın gölgesinde kalmış olmasıdır. Literatürde daha çok Zencânî'nin eserinin şöhret bulması ise Şâfiî literatürün bu alanda olan ihtiyacına doyurucu bir cevap vermesi sebebiyledir. Hanefî literatüründe ise usule dayalı fer'î örneklerin bol olması ve usulün fer'î örnekler üzerinden geliştirilmesi Şâfiîlerin öne çıkmasına sebep olmuştur.²⁷² Bununla beraber *el-Vüsûl* tahrîcü'l-furu' alanında meydana gelen gelişmelerin Hanefîler tarafından aktif bir şekilde takip edildiğini göstermesi itibarıyla önemli bir eserdir.

2.7. *el-Vüsûl*'ün Tahrîcü'l-fürû Eserleri Arasındaki Yeri

Bu bölümde *el-Vüsûl* ile tahrîcü'l-furu' literatürünün diğer beş eseri arasındaki ilişkiye yer verilecektir. Ortak bir amaca yönelik yazılan tahrîcü'l-furu' literatürüne ait bu altı eser, takip ettiği sistematik açısından iki kısma ayrılır. Bunlardan Debûsî ve Zencânî'ye ait eserler furu' eserlerinin sistematığına; Tilimsânî, İsnevî, İbn Lahhâm ve Timurtâşî'ye ait eserler ise usul eserlerinin sistematığına sahiptir. Muhteva olarak baktığımızda Debûsî, Zencânî ve Tilimsânî'nin eserleri daha çok mezhepler arası mukayese özelliğine sahipken İsnevî, İbnü'l-Lahhâm ve Timurtâşî'nin eserlerinde mensup oldukları mezhebi esas alınmıştır.

Tahrîcü'l-furu literatürünün oluşmasına zemin hazırlayan daha önceden yapılmış birtakım çalışmalar bulunmaktadır. Şöyle ki tahrîcü'l-furu türünün ilk örneği olan Zencânî'nin *Tahrîcü'l-furu ale'l-usûl* eserine kadar olan dönemde mezhebin usulü yerleşmiş, ihtilafli konular ve kaidelerin tespiti yapılmıştır. İhtilafli meseleler ve bu meselelerin dayandığı kaideler de mevcuttur. Geriye bu bilgilerin yoğrulup mezheplerin

²⁷² Güman, *Nahiv-Fıkıh Usûlü İlişkisi*, 29; Bedir, "Kelâmcı ve Fıkıhçı Usul Geleneklerine İlişkin Bazı Eleştirel Mülâhazalar", 67.

fıkıh anlayışını yansıtan belli kaidelere dayandırılması işi kalmıştır. Tahrîcü'l-füru eserleri bir bakıma bunu üstlenmektedir.²⁷³ Buna göre literatürde yer verilen Debûsî'nin eserinin *el-Vüsûl*'den birtakım farklılıkları vardır. Bunlardan bazıları şu şekilde sıralanabilir:

- Debûsî *Te'sî'sü'n-nazar*'da hakkında ihtilaf bulunan kaidelerin tespitine yer vermiştir. Usul ve furu' bağlantısını kurmasının yanında furu'a ait ihtilafların dayandığı kaideler çerçevesinde mukayese yapar. Timurtâşî ise *el-Vüsûl*'de kaideleri veya ihtilafli meselelerin tespiti gibi bir gayeye yönelik faaliyet göstermez. Mukaddimesinde de belirttiği üzere Timurtâşî'nin yaptığı mezhepte daha önce bulunmayan bir tertip ve dizime sahip olan İsnevî'nin yöntemi ile bir eser oluşturmaktan ibarettir.
- *Te'sî'sü'n-nazar*'da Hanefî imamların kendi arasındaki ihtilaf, Hanefiler ile Şâfîî, İmam Malik ve İbn Ebû Leylâ arasındaki ihtilafa yer verilir. Bu tercih ihtilaf temelli bir tertibin benimsendiğini göstermektedir. Timurtâşî ise eserinde Kur'an, sünnet, icma gibi başlıkları tercih etmiş ve usul eserlerinin tertibini esas almıştır. Ayrıca Timurtâşî'nin eserinde Hanefî imamların kendi arasında olan ihtilaf ve Hanefiler ile Şâfîîler arasında olan ihtilafa da yer verdiği görülür. Benzer bir amaca binaen kaleme aldıkları söylenebilirse de *Te'sî'sü'n-nazar*'da daha çok ihtilaf sebepleri vurgusu²⁷⁴ *el-Vüsûl*'de ise mezhebin usûl ve fûru'unun ilişkilendirilmesine dair husus öne çıkmaktadır.
- *Te'sî'sü'n-nazar*'da kaidelerin büyük çoğunluğu fıkıh kaideleri iken²⁷⁵ *el-Vüsûl*'de kaidelerin büyük bir kısmını usul kaideleri oluşturur.
- Debûsî'nin eserinde genellikle imamların görüşlerine yer verip daha çok kaideler üzerinde meydana gelen ihtilafa yoğunlaşması sebebiyle hakkında ihtilaf bulunan kaide imamların görüşleri çerçevesinde ele alınmıştır.²⁷⁶ Timurtâşî ise eserinde imamların mesele ile ilgili görüşüne yer vermiş, bunun yanında yoğun olarak mezhebin muteber kaynaklarından da nakilde bulunmuştur.

Zencânî'ye ait *Tahrîcü'l-füru' ale'l-usûl* adlı eser literatürde meselelerin işleniş ve sistematığı itibarıyla²⁷⁷ tahrîcü'l-füru' tarzının ilk örneğini temsil eder.²⁷⁸ Aynı literatürde

²⁷³ İltaş, "Zencânî'nin 'Tahrîcü'l-Fürû Ale'l-Usûl' İsimli Eseri Üzerine Bir Değerlendirme", 82-83.

²⁷⁴ Debûsî, *Te'sî'sü'n-nazar*, 9.

²⁷⁵ İltaş, "Zencânî'nin 'Tahrîcü'l-Fürû Ale'l-Usûl' İsimli Eseri Üzerine Bir Değerlendirme", 84.

²⁷⁶ Kızılkaya, *Hanefî Mezhebinde Kavâid İlmi ve Gelişimi*, 187-188.

²⁷⁷ Okuyucu, "Tahrîcü'l-Fürû Ale'l-Usûl Edebiyatı", 116.

²⁷⁸ Güman, *Nahiv-Fıkıh Usûlü İlişkisi*, 18.

değerlendirilen *Tahrîcü'l-füru' ale'l-usûl* ve *el-Vüsûl* ise gerek tertip gerekse metot bakımından birbirinden farklıdır. Bu farklılıklardan bazılarını şu şekilde sıralamak mümkündür:

- Zencânî *Tahrîcü'l-füru' ale'l-usûl* adlı eserini füru-ı fıkıh eserlerinin düzenine göre oluşturmuştur. Salât, zekât, savm, hacc, büyü', gasp, nikâh, cirâh, hudûd ve siyer başlıklarını içeren kitapta bu konular ile ilgili kaideler ve kaidelerle ilgili örnek meselelere yer verilir. Buna karşılık Timurtâşî eserinde usul eserlerinin tertibini kullanmakta ve Zencânî'nin kitabına nispetle *el-Vüsûl* daha fazla örnek içermektedir. Bazı başlıklarda yirmiye aşan örneğe yer verilmiştir.²⁷⁹
- Zencânî'nin eserinde meseleler Hanefî ve Şâfiî mukayeseli olarak ele alınmıştır. Bu sebeple Zencânî'nin eseri, füru örneklerinden hareketle Ebu Hanife ve Şâfiî'nin icihadlarında belirleyici olan asılları tespit etmeyi amaçlayan bir hukuk felsefesi kitabı görünümünde iken Timurtâşî'nin eseri ise alışıldık olmayan bir üslupla yazılmış bir fıkıh usulü eserini andırır.²⁸⁰
- Zencânî eserinde nakle yer vermek yerine ihtilafa neden olan genel kuralları kendi ifadesiyle aktarmayı tercih ederken Timurtâşî'ye ait eserin ana mihverini nakil oluşturmuştur.

Timurtâşî yedi kısma ayırdığı eserinde bab, fasıl ve mesele olarak alt başlıklar altında kaideler ve buna bağlı füru' meselelerini ele almaktadır. Ayrıca müellif eserin ilk bölümünün büyük bir kısmını lafız bahislerine tahsis etmiştir. Timurtâşî eserde tertip ve dizim olarak İsnevî'nin *et-Temhîd* adlı eserini takip ettiğini söylemiştir. Fakat bu tartışmaya açık bir husustur. Bir kısmını muhteva olarak değerlendirdiğimiz eserler hakkında şekil olarak birkaç hususu daha zikretmek yerinde olacaktır.

- İsnevî eserini kitap, sünnet, icma, kıyas, hakkında ihtilaf bulunan deliller, teâdü'l, icthad ve ifta olmak üzere yedi bölüme ayırmıştır. Dil konularına yer vermekle beraber bu konuların ayrıntısını *el-Kevkebü'd-dürrî* adlı başka bir eserine havale etmiştir. İsnevî *et-Temhîd* adlı eserinin mütemmimi olarak telif ettiği *el-Kevkebü'd-dürrî*'yi de benzer bir yöntemle nahiv ve fıkıh usulü ilişkisini göstermek amacıyla yazmıştır. Nitekim Timurtâşî İsnevî'nin *et-Temhîd* ve *el-*

²⁷⁹ Timurtâşî, *el-Vüsûl*, 196-201, 289-290, 300-303.

²⁸⁰ *Tahrîcü'l-füru'* nun diğer eserlerle mukayesesi için bkz. Güman, *Nahiv-Fıkıh Usulü İlişkisi*, 18.

*Kevkebü'd-dürri'*de ayrı ayrı yaptığını daha öz bir şekilde tek eserde toplamıştır.²⁸¹ Bu sebeple *el-Vüsûl, et-Temhîd*'e kıyasla daha muhtasardır.

- Timurtâşî eserinde önce bir kaide veya usul meselesini zikreder, daha sonra buna bağlı fûru' meselelerini çoğunlukla Hanefî mezhebinin temel kaynaklarından, bazen de diğer mezhep kaynaklarından nakleder. Timurtâşî'nin eserinde usul kaideleri ve fer'î meseleler Hanefî mezhebi temelinde ele alınmıştır. Bu *et-Temhîd*'de İsnevî'nin Şafîî mezhebi için yaptığının aynısıdır.
- İsnevî *et-Temhîd*'de önce Şafîî fakihlerin ihtilafına yer vermiş, ardından bunun yol açtığı fer'î meseleleri zikretmiştir.²⁸² Timurtâşî de bir usul meselesi veya kaidesini aktardıktan sonra önce Hanefî fakihlerinin konuyla ilgili ihtilaflarını, ardından bu ihtilaftan neş'et eden fer'î meselelerdeki görüş ayrılıklarını ele almıştır.
- Bu iki kitap arasında Hanefî metodu ve mütekellimîn metodu açısından da birtakım farklılıklar bulunmaktadır. Örneğin; usul eserlerinde özel bir başlık altında ele alınan edatların Hanefî fıkıh usulü içindeki yeri hakikat-mecaz konusundan hemen sonradır. Mütekellimîn usulcülerine ise edatları kitap başlığı altında "lügât" (lügatler) başlıklı birinci bölümün sekizinci faslında ele alırlar.²⁸³ İsnevî başlık itibariyle belirtmese de konuları benzer bir sıralamaya tabi tutmuştur. Buna göre *et-Temhîd*'de edatlarla ilgili meseleler "lügât" (dil bahisleri) konusu altında vaz', lafızların taksimi, iştikak, müteradif ve te'kid, müşterek, hakikat-mecaz ve teâruz meselelerinden hemen sonra ele alınır. Timurtâşî ise hanefî usulcülerin düzenini gözetmiş ve edatları "Kitap" başlığı altında mana harflerinin tefsiri adlı fasıl altında ele almıştır. Bu kısımda ise edatlar bahsi, bir önceki başlık altında ele alınan hakikat ve mecaz konusuyla ilişkilendirilmiş ve bu konulara ait meseleleri müteakip ele alınmıştır.²⁸⁴

Tahrîcî'l-fûru' literatüründe Malikî mezhebinin tanınmış örneklerinden olan *Miftâhu'l-vüsûl* adlı eserinde Tilimsânî, merâtib esaslı deliller tasnifini kullanmıştır.²⁸⁵ Eserin mukaddimesinde yöntemine dair getirdiği açıklamada fikhî meselelerde hükmün dayanağı olan delili; delilün binefsihî ve mutadammin li'd-delîl olmak üzere iki ana kısma

²⁸¹ Kızılkaya, *Hanefî Mezhebinde Kavâid İlmi ve Gelişimi*, 194-195.

²⁸² Kızılkaya, *Hanefî Mezhebinde Kavâid İlmi ve Gelişimi*, 191.

²⁸³ Güman, *Nahiv-Fıkıh Usûlü İlişkisi*, 209.

²⁸⁴ Timurtâşî, *el-Vüsûl*, 172-209; İsnevî, *et-Temhîd*, 283-299.

²⁸⁵ Okuyucu, "Tahrîcî'l-Furû Ale'l-Usûl Edebiyatı", 119.

ayırmiş ve kitabını bu kısımlara göre tertip etmişir.²⁸⁶ Tilimsânî'nin tertipte izlediğı bu yol *Miftâhu'l-vüsûl* ile başta *el-Vüsûl* olmak üzere tahrîcü'l-furu literatürüne ait diğere eserler arasındaki en belirgin farklardan biridir.

- Bir Malikî fakihî olan Tilimsânî eserinde Hanefî, Malikî ve Şafî mezhebinin görüşlerine de yer vermişir. İhtilafların merkeze alındığı eserde dil ile ilgili usul tartışmalarına ağırlık verilmişir. Dolayısıyla görüş ayrılıklarını sadece kaideler üzerinden açıklamak yerine eserde farklı yaklaşımlara ait görüşleri de zikretmişir.²⁸⁷ Timurtâşî'nin eserinde ise Şafî mezhebinin görüşlerine yer vermekle beraber Hanefî mezhebinin görüşleri ön plandadır.

İbn Lahlâm'ın tahrîcü'l-furu literatürüne ait *el-Kavâid ve'l-fevâidü'l-usûliyye* adlı eseri Hanbelî mezhebine ait bir örnek olup İbn Lahlâm bu eseri *et-Temhîd*'i model olarak oluşturmuşur. Bu eserde müellif İsnvî'nin ismini zikretmeden *et-Temhîd*'den çokça nakilde bulunmuşur. Bu itibarla Timurtâşî'nin ve İbnü'l-Lahlâm'ın aynı kaynaktan beslendiğini daha önce ifade etmiştik. Ancak İbn Lahlâm'ın eserinin tertibinde birtakım farklılıklar göze çarpmaktadır. Bu farklılıklardan bazıları şunlardır:

- Dil meselelerini merkeze aldığı kitapta kaideler herhangi bir tasnife tabi tutulmaksızın dağınık olarak sıralanır. Timurtâşî ise eserde kaideler ilgili olduğu başlık altında ele alınır.
- İbnü'l-Lahlâm eserini İsnvî ve Timurtâşî'de olduğu gibi mensup olduğu mezhep temelinde oluşturmuşur. Timurtâşî'nin eserinde yer verdiği, icma, kıyas, ictihat ve ifta meseleleri daha yüzeyseldir. Bu itibarla İbnü'l-Lahlâm'ın tertibinde genel olarak mükellefiyetle ilgili kaideler, dil meseleleri, hulefâ-i raşidîn'in icması gibi konular yer alır. *el-Vüsûl*'ün konu kapsam ve çeşitliliği bakımından İbn Lahlâm'ın *el-Kavâid* adlı eserinden daha kapsamlı olduğu söylenebilir.

2.8. Kaynak Gösterme Yöntemi

Timurtâşî eserde pek çok meselede Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf, İmam Muhammed, İmam Şafî, Züfer ve İbn Ebî Leylâ'nın görüşlerine müracat etmişir. Mezhep imamlarının görüşlerini aktarırken genellikle kaynağını vermemişir. Mezhep imamları dışında birçok alimin görüşü ile ilgili de bu yolu izlemiş olup çalışmamızda bu alimlerin ismine müstakil bir başlıkta yer verdik.

²⁸⁶ Tilimsânî, *Miftâhu'l-vüsûl*, 297.

²⁸⁷ Kızılkaya, *Hanefî Mezhebinde Kavâid İlmi ve Gelişimi*, 190-191.

Timurtâşî eserde fıkıh, fıkıh usulü, kavâid, fetvâ, vakîât, nevâzil, arap dil ve edebiyatına dair birçok alandan kaynak kullanmıştır. Kaynaklar eserde kimi zaman bir defa geçerken kimi zaman da çoğunlukla aynı kaynağa müracat edildiği görülür. Bu doğrultuda *Usûlü'l-Lâmişî*, *Nazmu'z-Zendevisî*, *Şerhu'ş-Şâfi*, *Câmiu'l-Asgar* ve *Nisâbü'l-fikh* bir defa başvurulmuş kaynaklar arasında gösterilebilir.²⁸⁸ *Temhîd*, *Bedâiu's-sanâî*, *et-Tahrîr*, *el-Kunye*, *el-Fetâva'l-Bezzâziyye*, *Fetâva'l-Hâniyye* ve *el-Muğni* adlı eserler ise çokça müracaat ettiği eserler arasında yer alır.

Nakle yoğun olarak müracat edilen kitapta naklin nerde başlayıp nerde bittiği ile ilgili birtakım problemler oluşmaktadır. Örneğin; Timurtâşî kimi zaman naklin bittiğine işaret eden klasik yöntemi kullanarak “انتهى” ifadesiyle naklin bittiğini göstermiştir.²⁸⁹ Bununla beraber çoğu zaman naklin bittiğini gösteren herhangi bir ifade veya işarete yer vermediğini görüyoruz. Bu durumda naklin hangi esere ait olduğunun tespiti ancak önündeki ve sonundaki kaynakların incelenmesiyle mümkün olmaktadır. Bu bağlamda İsnevî'den yapılan nakillerde olduğu gibi müellifin atıf yaptığı kaynakların başka bir kaynak içinde olan atıflar olabileceği de ihtimal dahilindedir.

Kaynak gösteriminde birçok yerde sadece müellifin ismine yer verilmiştir.²⁹⁰ Bu durum görüşünü aktardığı alimin naklettiği eserin aidiyetini tespit etmeyi zorlaştırmıştır. Örneğin; Serahsî'nin usul eserinden nakil yaparken (Şemsüleimme) Serahsî'nin ismini zikretmiş eserine işaret eden bir ibareye ise yer vermemiştir.²⁹¹ Yine Suyûtî ve İbnü'l-Gars'tan (v.894/1489) da benzer bir şekilde nakilde bulunmasına rağmen eserine işaret eden bir ibare yoktur.²⁹² Müellifin burada aktardığı kaynakların bir kısmında kelamın içeriğinden eserin tespiti mümkün olsa bile bu eserleri tespit etmek uğraş gerektirmektedir.

Müellif eser isimlerini zikrederken genellikle kısa isim tercih etmiştir. Bu meşhur eserler için uygun bir yöntemdir. Bunun dışında bir kısım eserlerde ise *Şerhu't-Tahâvî*, *Şerhu't-Timurtâşî* ve *Şerhu'ş-Şâfi* vb. isimlerle nakilde bulunur.²⁹³ Bu durumda bu eserin hangi eser veya şerh olduğu problemi ortaya çıkmaktadır. Bu sebeple eserin muhakkikleri birçok yerde bu durumla karşı karşıya kalmış ve iki tahkikte bazı eserler farklı kişilere

²⁸⁸ Timurtâşî, *el-Vüsûl*, 121, 158 192, 291, 299.

²⁸⁹ Örneğin bkz. Timurtâşî, *el-Vüsûl*, 116, 117, 119, 123, 150.

²⁹⁰ Örneğin bkz. Timurtâşî, *el-Vüsûl*, 116,150, 158, 224, 297.

²⁹¹ Timurtâşî, *el-Vüsûl*, 296.

²⁹² Timurtâşî, *el-Vüsûl*, 169, 320.

²⁹³ Timurtâşî, *el-Vüsûl*, 151, 158, 192.

nispet edilebilmiştir. Örneğin *Şerhu't-Tahâvî*²⁹⁴ diye nakilde bulunduğu yerde bu şerhin Tahâvî'nin yazdığı şerhlerden biri mi yoksa muhtasarı üzerine yazılan şerhlerden biri mi olduğunu tespit etmenin oldukça zor olduğu açıktır. Yine *Şerhu't-Timurtâşî*'den nakilde bulunduğu yerde de benzer bir karışıklık yaşanmış, eser Gassan Dibak tahkikinde Zâhirüddîn Timurtâşî'ye nispet edilirken Muhammed Şerif tahkikinde ise müellifin kendisine nispet edilmiştir.²⁹⁵

Timurtâşî eserde kimi zaman kişilerin isimlerini açıkça zikretmemiş ve belirsiz isimlerle nakletmiştir. Örneğin; “ba’zühüm, ba’zu’l-müteahhirîn, ba’zu ashâbinâ, ba’zu ashâbi’ş-Şâfi’î, ba’zu’l-Basriyyîn, ba’zu’s-sûfiyye” ifadeleriyle genellemeler yapmıştır. Bu durumda hem görüşün nispet edildiği kişi hem de alıntılandığı eser zikredilmemiştir.²⁹⁶ Müellif ismine yer verdiği kitabın hangi bölümünden aldığına dair nadiren bilgi vermiştir. Örneğin Nesefî *Keşfü'l-esrâr* ve Cemâleddîn el-Kâbisî *el-Hâvi'l-kudsî*'den yaptığı naklin ikrar kitabından aldığını belirtmektedir.²⁹⁷ Hibe kitabından aldığı diğer bir örnekte ise meselenin fer’î örnekleri İmâm Necmeddîn’e nispet edilmiştir. Fakat burada müellifin kim olduğunun belirsiz olduğunu dolayısıyla eserin de net olmadığını görüyoruz.²⁹⁸

“Musannif (Nesefî), es-Seyyid (Cürçânî), Fahru’l-islâm (Ebu’l-Usr el-Pezdevî), Ebu’l-Yüsr (Pezdevî)”²⁹⁹ ifadelerinde olduğu gibi bazı müellifler meşhur lakaplarıyla zikredilmiştir. Bu doğrultuda el-İmâm ve İmâmü’l-Haremeyn lakaplarıyla birkaç yerde Cüveynî’ye göndermede bulunmaktadır. Bunlardan birinde İsnevî aracılığıyla naklettiği bilgilerde geçerken diğer ikisinde ise herhangi bir kaynağa atıfta bulunmadan kendisine ait olduğu intibahını verir.³⁰⁰ Diğer taraftan bu kısımların İsnevî’nin eserindeki ibarelerin aynısı olduğunu görülmektedir.³⁰¹ Bu doğrultuda müellifin eserinde İsnevî’den nakilde bulunduğu bazı yerlerde İsnevî’nin ismini zikretmeden bilgiyi aktardığı tespit edilmiştir.³⁰²

Timurtâşî gerek meselelerin anlatımında gerekse fer’î örneklerde ayetten ve hadisten delil getirmiştir. Klasik eserlerde yaygın olduğu üzere ayetlere ağırlıklı olarak kısa bir işaretle yetinilmektedir.³⁰³ Müellifin izlediği bu yöntemin sözü uzatmamak ve konudan

²⁹⁴ Timurtâşî, *el-Vüsûl*, 151.

²⁹⁵ Dibak, *Kitâbi'l-Vüsûl*, 103; Timurtâşî, *el-Vüsûl*, 158.

²⁹⁶ Timurtâşî, *el-Vüsûl*, 124, 126, 172, 228, 253.

²⁹⁷ Timurtâşî, *el-Vüsûl*, 258.

²⁹⁸ Timurtâşî, *el-Vüsûl*, 283-284.

²⁹⁹ Timurtâşî, *el-Vüsûl*, 140, 170, 220, 222.

³⁰⁰ Timurtâşî, *el-Vüsûl*, 130,133, 214.

³⁰¹ İsnevî, *et-Temhîd*, 333, 490.

³⁰² Örneğin bkz. Timurtâşî, *el-Vüsûl*, 131, 150, 214; İsnevî, *et-Temhîd*, 231, 333,489-90.

³⁰³ Örneğin bkz. Timurtâşî, *el-Vüsûl*, 129, 139, 244, 243, 323.

kopmamak adına izlendiği söylenebilirse de kimi zaman bütünün görülememesi konu ile irtibatın kurulmasını güçleştirmiştir. Ayetlerin hangi sureye ait oldukları ve numaraları ise muhakkik tarafından belirlenmiştir. Müellifin aynı zamanda birçok hadise başvurduğu fakat hadis kaynaklarını zikretmediği görülür. Birkaç yerde bunun dışına çıkmış Buhârî'nin *es-Sahîh*'ine ve Müslim'e atıfta bulunmuştur.³⁰⁴ Benzer yöntemi beyitler için de yaptığı söylenebilir. Konuyla ilgisi açısından beyitlerin sadece konu ile ilgili kısmı alınmış ve aktarılan beyitin kime ait olduğu ise kaydedilmemiştir.³⁰⁵

2.9. *el-Vüsûl*'de Kullanılan Kaynaklar

Timurtâşî eserde istisnaları bulunmakla beraber³⁰⁶ hadislere ve şiirlere ait kaynakların isimlerine yer vermemiştir. Çeşitli alanlarda birçok kaynağa başvuru olan eserde Timurtâşî, yararlandığı kaynakları bazen müellifleriyle beraber (eser-müellif) bazen de sadece eserin müellifini veya sadece ismini zikretmiştir. Kimi zaman eserin ismini de vermeyen müellif “bazı usul kitaplarında, bazı haşiyelerde, bazı Menâr şerhlerinde” gibi ifadelerle nakilde bulunmuştur.³⁰⁷ Müellif eserlerin kısa isimlerini tercih etmektedir. *el-Vüsûl*'de kullanılan kaynakları ele alacağımız bu bölümde bu kaynaklar Timurtâşî'nin eserde zikrettiği ismi ile verilecektir. İsnevî aracılığıyla yer verdiği kaynaklar ayrı bir başlık altında toplanacaktır.

2.9.1. Fıkıh Usûlü Kaynakları

Timurtâşî eserde birçok fıkıh usulü kaynağından yararlanmıştır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla zikredilen kaynakları şu şekilde sıralamak mümkündür:

1- *et-Takvîm*³⁰⁸

Hanefî fakih Ebû Zeyd ed-Debûsî'ye aittir. Hanefilerin lafızlar taksimini bugünkü haliyle ilk defa ortaya koyan ve sistematik olarak inceleyen *Takvîmü'l-edille*'de başta kıyas olmak üzere usul konuları mukayeseli olarak ele alınmıştır.³⁰⁹

2- *et-Tavzîh*³¹⁰

³⁰⁴ Timurtâşî, *el-Vüsûl*, 225, 242.

³⁰⁵ Timurtâşî, *el-Vüsûl*, 183-184, 203, 208.

³⁰⁶ Örneğin bkz. Timurtâşî, *el-Vüsûl*, 225, 242.

³⁰⁷ Örneğin bkz. Timurtâşî, *el-Vüsûl*, 221, 227, 304.

³⁰⁸ Örneğin bkz. Timurtâşî, *el-Vüsûl*, 272, 297.

³⁰⁹ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, thk. İhsan Abbas (Beyrut: Dâru Sâdir, ts.), 3:48; Saritepe, *Takvîmü'l-Edille Temelinde Debûsî'nin Delil Anlayışı*, 24.

³¹⁰ Örneğin bkz. Timurtâşî, *el-Vüsûl*, 125.

Sadrüşşeria es-Sâni'ye (v.747/1346) nispet edilen eser³¹¹ Pezdevî'nin *Kenzü'l-vüsûl*'ünü esas alarak yazdığı *Tenkîhu'l-usûl*'ün şerhidir.³¹²

3- *el-Muhît/ Muhîtü'l-Burhânî*³¹³

Burhâneddîn Mahmud b. Ahmed b. Abdülazîz el-Buhârî el-Merginânî'ye (v.616/1219) aittir. Fıkha dair bu esere nispetle Sâhibü'l-*Muhîtü'l-Burhânî* olarak anılmaktadır. Hüsâmeddîn Ömer b. Mâze el-Buhârî'ye (v.536/1141) de nispet edilmektedir.³¹⁴

4- *Cevâhiru'l-fetâvâ*³¹⁵

Ebu'l-Fazl Rukneddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Emireveyh el-Kirmânî'ye (543/1149) nispet edilmektedir. Kirmânî hacmi küçük olan bu kitabı Ebu'l-Fazl el-Kirmânî diğer alimlerin fetvalarıyla beraber müteahhirîn Hanefî alimlerinin fetvalarını bir araya getirmiştir.³¹⁶

5- *el-Hayre*³¹⁷

Ebu'l-Fazl Rukneddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Emireveyh el-Kirmânî'ye nispet edilen eser *Hayretü'l-fukahâ* olarak kaydedilmiştir.³¹⁸

6- *el-Muğni*³¹⁹

Hanefî fukahasından Ebû Muhammed Celâleddîn Ömer b. Muhammed el-Hucendî el-Habbâzî'ye (v.691/1292) ait olan *el-Muğni* Osmanlı medreselerinde fıkıh usulü derslerinde okutulmuş kıymetli bir eserdir.³²⁰

7- *el-Bedî*³²¹

³¹¹ Eserin nispetiyle ilgili tartışmalar olmakla beraber eserin mukaddimesinde bizzat kendisine nispet ettiği görülmektedir. Bkz. Ubeydullah b. Mes'ud b. Mahmûd el-Buhari el-Mahbubi Sadrüşşeria, *et-Tavzîh fi halli ğavâmi'zi't-Tenkîh* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2014), 25-28.

³¹² Ebu'l-Hasenat Muhammed Abdülhay b. Muhammed Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye fi terâcimi'l-hanefiyye* (Kahire: Matbâu's-Saâde, 1324), 112; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, 6: 246; Sezayi [Sezai] Bekdemir, "Sadrüşşeria'nın Usulcülüğü/Hukukçuluğu = Sadr al-Shariahes-sâni, His Being the Jurist", *Universal Journal of Theology (Dergi)* II/1 (2017): 79-80.

³¹³ Örneğin bkz. Timurtâşi, *el-Vüsûl*, 146, 154, 199.

³¹⁴ Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, 149, 205-207; Mustafa Uzunpostalcı, "Burhâneddin el-Buhârî" (Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi, 1992), 6: 436.

³¹⁵ Örneğin Bkz. Timurtâşi, *el-Vüsûl*, 226.

³¹⁶ Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, 91-92; Rükneddîn Muhammed b. Abdürreşid el-Kirmânî, *Cevâhiru'l-fetâvâ*, thk. Salih Muhammed Salih en-Nuaymî (Ammân: Dâru Emced li'n-neşr, 2017), 27.

³¹⁷ Örneğin bkz. Timurtâşi, *el-Vüsûl*, 259.

³¹⁸ Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, 176.

³¹⁹ Örneğin bkz. Timurtâşi, *el-Vüsûl*, 201, 237, 252.

³²⁰ Abdulkâdir b. Muhammed b. Nasrullâh Kuraşi, *el-Cevâhiru'l-mudîyye fi tabakâti'l-hanefiyye* (Karaçi: Mir Muhammed Kütüphanesi, ts.), 1: 398; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, 151; Mustafa Bilge, *İlk Osmanlı Medreseleri* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1984), 51; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, 7: 315; Recep Cici, "Osmanlı Klasik Dönemi Fıkıh Kitapları", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* III/5 (2005): 217.

³²¹ Örneğin bkz. Timurtâşi, *el-Vüsûl*, 134, 235, 269.

İbnü's-Sââtî olarak bilinen Ebu'l-Abbâs Muzafferuddîn Ahmed b. Alî b. Tağlib el-Ba'lebekkî el-Bağdâdî'ye (694/1295) aittir. Seyfeddîn Âmidî'nin *el-İhkâm*'ını özetlediğini ve Fahru'l-İslam el-Pezdevî'nin *Kenzü'l-vüsûl*'ü ile tezyin ettiğini ifade ettiği eserde iki yazım usulünü birleştirmiştir. İsmiyle müsemma olan esere *Bedî'* (*Bedü'n-nizâm*) ismini vermiş ve *Nihâyetü'l-vüsûl ilâ ilmi'l-usûl* demiştir.³²²

8- *el-Menâr*³²³

Ebu'l-Berekât en-Neseî'ye (v.710/1310) ait ve Pezdevî ve Serahsî'nin usul eserleri temel alınarak oluşturulan *el-Menâr* (*Menâru'l-envâr*) usul konularını muhtasar bir şekilde vermektedir.³²⁴

9- *Keşfü'l-esrâr*³²⁵

Ebu'l-Berekât en-Neseî'nin kendi eseri *Menâru'l-envâr*'ı genişleterek yazdığı şerhidir.³²⁶

10- *Keşfü'l-esrâr*³²⁷

Alâuddîn Abdülazîz b. Ahmed b. Muhammed el-Buhârî'ye (v.730/1330) ait olan eser Fahrulislâm el-Pezdevî'nin Hanefî usulüne dair yazdığı *Usûli'l-Pezdevî* adlı eserin en geniş ve meşhur şerhidir.³²⁸

11- *Usûlü'l-Lâmişî*³²⁹

Ebu's-Senâ Mahmud b. Zeyd el-Lâmişî'nin (v.VI. /XII. yy'ın ilk yarısı) fıkıh usulüne dair eseridir.³³⁰

12- *et-Tenkîh*³³¹

³²² Kuraşî, *el-Cevâhiru'l-mudıyye*, 1: 80; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, 2: 4; Muzafferuddîn Ahmed b. Alî İbnü's-Sââtî, *Bedî'u'n-nizâm: Nihâyetü'l-vüsûl ilâ ilmi'l-usûl*, thk. Sa'd b. Garîr b. Mehdî es-Sülemî (Ümmü'l-Kurâ, 1985), 1: 1-3.

³²³ Örneğin bkz. Timurtâşî, *el-Vüsûl*, 169, 215, 260.

³²⁴ Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, 102; Ömer Nasûhî Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye ve Istilâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu* (İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1967), 1: 439; Ferhat Koca, "Menârü'l-envâr" (Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi, 2004), 29: 118-119; Cici, "Osmanlı Klasik Dönemi Fıkıh Kitapları", 218; Mustafa Çil, *Fıkıh Usulü Metnine Şerh Katkısı: Menâru'l Envar Çizgisi* (Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2018), 42-47.

³²⁵ Örneğin bkz. Timurtâşî, *el-Vüsûl*, 240, 257.

³²⁶ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, 2: 1223; Abdulvahhâb Hallâf, *İslam Hukuk Felsefesi*, trc. Hüseyin Atay (Ankara, 1973), 121.

³²⁷ Örneğin bkz. Timurtâşî, *el-Vüsûl*, 321.

³²⁸ Abdülazîz Buhârî, *Keşfü'l-esrâr şerhu Usûli'l-Pezdevî* (Dâru'l-Kütübü'l-islâmî, ts.), 1: 4; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, 94; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, 5: 242; Fahrettin Atar, "Abdülazîz el-Buhârî" (Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi, 1988), 1: 186.

³²⁹ Örneğin bkz. Timurtâşî, *el-Vüsûl*, 121.

³³⁰ İsmail Şık, *Mahmud b. Zeyd el-Lamişî'nin Kelam Anlayışı* (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2009), 47.

³³¹ Örneğin bkz. Timurtâşî, *el-Vüsûl*, 123.

Hanefî fakihi Sadruşşerîa es-Sânî'ye aittir. Ebu'l-Usr el-Pezdevî'nin *Kenzü'l-vüsûl*'ü, Fahreddin er-Râzî'nin *el-Mahsûl*'ü ile İbnü'l-Hâcib'in *el-Muhtasar* adlı eserinin cem' edildiği eser medreselerde okutulan temel metinlerdendir.³³²

13- *et-Telvîh*³³³

Sadruşşerîa'nın (v.746/1346) *Tenkîhu'l-usûl* ve buna bağlı olarak yazdığı *et-Tavzîh fi halli gavâmizi't-Tenkîh*'e yazılan bir haşiyedir. Sa'düddîn Mesûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdullâh el-Herevî el-Horasânî et-Teftazânî'ye (v.792/1390) ait olan *et-Telvîh* medreselerde ders kitabı olarak okutulmuş kıymetli bir eserdir.³³⁴

14- *et-Temhîd*³³⁵

Şâfiî fakihi Cemâleddîn el-İsnevî'ye ait olan eser tahrîcî'l-füru ale'l-usûl literatürünün önemli örneklerinden biridir.³³⁶

15- *Şerhu-Muğni*³³⁷

Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. İshâk b. Ahmed el-Gaznevî el-Hindî'ye (v.773/1372) nispet edilen kitap Habbâzî'nin (v.591/1292) fıkıh usulüne dair telifi *el-Muğni*'nin şerhidir.³³⁸

16- *Şerhu Menâr*³³⁹

İbn Melek olarak meşhur olan Hanefî fakihi Molla İzzeddîn Abdülatif b. Abdülazîz'e (v.821/1418'den sonra) nispet edilen eser Ebû'l-Berekât en-Nesefî'nin *Menârü'l-envâr* adlı eserinin en meşhur şerhlerinden birisidir.³⁴⁰

17- *et-Tahrîr /Tahrîru'l-Kemâl*³⁴¹

Hanefî ve Şâfiî usul konularını bir arada anlatmak gayesiyle Kemâlüddîn İbnü'l-Hümâm tarafından kaleme alınan muhtasar bir fıkıh usulü metnidir. Hanefî ve Şâfiî metotlarının

³³² İsmail Paşa, *Hediyetü'l-ârifin*, 1: 649-50; Zuhaylî, *Merci'u'l-ulûmi'l-İslâmiyye*, 628; Yasin Kurban, “Medreselerde Temel Fıkıh Usûlü Eseri Olarak Okutulan ‘Tenkîhu'l-Usûl ve Tavdîhu't-Tenkîh’”, *Medrese Gelenegi ve Modernleşme Sürecinde Medreseler (Uluslararası Sempozyum)* II (2013): 641-642.

³³³ Örneğin bkz. Timurtâşi, *el-Vüsûl*, 125, 129, 186.

³³⁴ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, 1: 482; H. Murat Kumbasar, “Taftazani (H.'22-'92/M.1322-1390)'nin eserleri”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi-Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi*, 25 (2006): 154-155; Şükrü Özen, “Teftâzânî” (Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi, 2011), 40: 305.

³³⁵ Örneğin bkz. Timurtâşi, *el-Vüsûl*, 144, 147, 154, 172, 191.

³³⁶ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, 1: 484. Tez metni s.27-30.

³³⁷ Örneğin bkz. Timurtâşi, *el-Vüsûl*, 265.

³³⁸ Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Muhammed el-Havlânî Şevkânî, *el-Bedru't-tâlî bi-mehâsin men ba'de'l-karni's-sâbi'* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.), 1: 505; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, 7: 276-77.

³³⁹ Örneğin bkz. Timurtâşi, *el-Vüsûl*, 139, 169, 266.

³⁴⁰ Şevkânî, *el-Bedru't-tâlî*, 1: 374; Mehmet Tâhir Bursalı v.dğr., *Osmanlı Müellifleri* (İstanbul: Meral yayınevi, ts.), 349-350; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, 107-108; Recep Cici, *Osmanlı Dönemi İslam Hukuku Çalışmaları: Kuruluştan Fatih Devrinin Sonuna Kadar* (Bursa: Arasta Yayınları, 2001), 72-73; Mustafa Baktır, “Tireli İbni Melek, Hayatı, Eserleri ve Menar Şerhi”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi- Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi*, 9 (1990): 61.

³⁴¹ Örneğin bkz. Timurtâşi, *el-Vüsûl*, 143, 163, 166.

bir arada görüldüğü ve usûl konularının mukayeseli bir şekilde işlendiği kitap üzerine birçok çalışma yapılmıştır.³⁴²

2.9.2. Fıkha Dâir Kaynaklar

Timurtâşî meseleleri açıklarken birçok furu-ı fıkıh kaynağından yararlanmıştır. Bu kaynaklar şu şekilde sıralanabilir:

1- *İhtilâfü Ebî Hanîfe ve İbn Ebî Leylâ*³⁴³

Ebû Hanîfe'nin (v.150/767) önde gelen talebelerinden Ebû Yusuf'a (v.182/798) ait olan kitap İmâm Muhammed (v.189/805) tarafından rivayet edilmiştir. Hocaları Ebû Hânife ve İbn Ebî Leyla arasındaki görüş ayrılıklarına fıkıh başlıkları altında yer veren eser Ebû Yusuf'un tercihlerini ve dönemin uleması arasında ihtilafları gösteren önemli bir metindir.³⁴⁴

2- *el-Asl*³⁴⁵

Ebû Hanîfe'nin önde gelen talebelerinden Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî'nin (v.189/805) *el-Mebsût* olarak da bilinen eseridir. İmam Muhammed bu kitapta Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve kendisine ait kavilleri fıkıh konuları altında toplamıştır.³⁴⁶

3- *el-Câmiu'l-kebîr*³⁴⁷

Ebû Hanîfe'nin (v.150/767) önde gelen talebelerinden Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî'ye (v.189/805) nispet edilmektedir. Eserin anlaşılması zor veciz üslubu sebebiyle daha sonra bazı kısımlar ekleyerek hacmini genişletmiştir. Üzerine birçok şerh ve ihtisar yapılan eser Hanefî mezhebinin ana kaynaklarından.³⁴⁸

4- *el-Câmiu's-sağîr*³⁴⁹

³⁴² İbnü'l-Hümâm, *et-Tahrîr fî usûli'l-fikh* (Kahire: Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1932), 3; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, 1:358; Zuhaylî, *Merci'u'l-ulûmi'l-İslâmiyye*, 633; Hakkı Aydın, *Sivaslı Kemâleddîn İbn-i Hümâm ve Tahrîri* (Sivas: Kemaleddîn İbn-i Hümâm Vakfı, 1993), 128-130.

³⁴³ Örneğin bkz. Timurtâşî, *el-Vüsûl*, 157.

³⁴⁴ Ebû Yusuf, *İhtilâfü Ebî Hanîfe ve İbn Ebî Leylâ* (Hindistan: Lecnetü ihyâu'l-maârifî'n-nu'mâniyye, ts.); İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 6: 379; Salim Ögüt, "Ebû Yusuf" (Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi, 1994), 10: 264; Ferhat Koca, "Hanefî Mezhebinde Ebû Hanîfe ile Ebû Yusuf ve Muhammed Arasındaki Hukuki Görüş Farklılıkları", *EKEV Akademi Dergisi* VIII/18 (2004): 145.

³⁴⁵ Örneğin bkz. Timurtâşî, *el-Vüsûl*, 149, 220.

³⁴⁶ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, 2: 1581; Aydın Taş, *Muhammed b. el-Hasan eş-Şeybânî'nin hukuk anlayışı (Usul Anlayışı)* (Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi, 2003), 27-33; Şeybânî, Muhammed b. el-Hasen, *el-Asl* (Bursa: Dâru İbn Hazm, 2012), 1: 5.

³⁴⁷ Örneğin bkz. Timurtâşî, *el-Vüsûl*, 282, 284.

³⁴⁸ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 4: 184; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, 1: 569; Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b Ahmed b Arafê Desuki, *el-İmam Muhammed b. el-Hasan eş-Şeybani ve eseruhu fî'l-fikh*. (Katar: Dâru's-Sekâfe, 1987), 154.

³⁴⁹ Örneğin bkz. Timurtâşî, *el-Vüsûl*, 220, 265.

Muhammed b. el-Hasan eş-Şeybânî'nin (v.189/805) zâhiru'r-rivâye olarak bilinen altı eserinden biridir. Bu eseri İmam Muhammed Ebû Yusuf'un (v.182/798) isteği ile hocası Ebû Hanîfe'nin görüşlerini bir araya getirmek suretiyle oluşturmuştur. Şeybânî kendisi ile beraber Ebû Hanîfe ve Ebû Yusuf arasında görüş birliği bulunan meselelerin yanı sıra 170 kadar ihtilaflı meseleye yer verdiği eser üzerine birçok şerh yapılmıştır.³⁵⁰

5- ez-Ziyâdât³⁵¹

Ebû Hanîfe'nin önde gelen talebelerinden Muhammed b. el-Hasan eş-Şeybânî (v.189/805) *el-Câmiu'l-Kebîr* adlı eserini yazdıktan sonra benzer üslupla telif ettiği *ez-Ziyâdât*'a daha sonra bu iki eserde olan eksiklikleri gidermek maksadıyla *Ziyâdâtü'z-ziyâdât* adlı küçük bir eser daha eklemiştir.³⁵²

6- el- Mücerred³⁵³

Ebû Hanîfe'nin önde gelen talebelerinden Ebû Alî el-Hasan b. Ziyâd el-Ensârî el-Kûfî el-Lü'lüî'nin (v.204/819) Ebû Hanîfe'den duyduğu fikhî bilgileri içeren *Kitâbü'l-mücerred* öğrencisi Muhammed b. Şuca' (v.266/880) tarafından rivayet edilmiştir.³⁵⁴

7- Şerhu't-Tahâvî³⁵⁵

Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Hacrî el-Mısırî et-Tahâvî'nin (v.321/933) *el-Muhtasar* adlı eserine yapılan şerhlerden biridir.³⁵⁶

8- el-Kâfî³⁵⁷

Bu eser el-Hâkim eş-Şehîd olarak bilinen Ebu'l-Fazl Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Mervezî'ye (334/945) aittir. Müellifin Muhammed eş-Şeybânî'nin (v.189/805) zahiru'r-rivâye kitaplarının tekrarlarını çıkararak yeniden oluşturduğu kitabın ismi kaynaklarda *el-Muhtasaru'l-Kâfî*, *el-Muhtasar*, *el-Kitâb* ve *el-Mebsût* olarak geçmektedir.³⁵⁸

9- Nazmu'z-Zendevî³⁵⁹

³⁵⁰ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 4: 184; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, 1: 563; Desuki, *el-İmam Muhammed b. el-Hasan eş-Şeybani ve eseruhu fi'l-fikh.*, 151-152.

³⁵¹ Örneğin bkz. Timurtâşî, *el-Vüsûl*, 136, 283.

³⁵² Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, 163; Desuki, *el-İmam Muhammed b. el-Hasan eş-Şeybani ve eseruhu fi'l-fikh.*, 163; Taş, *Muhammed b. el-Hasan eş-Şeybânî'nin hukuk anlayışı (Usul Anlayışı)*, 42.

³⁵³ Örneğin bkz. Timurtâşî, *el-Vüsûl*, 137.

³⁵⁴ Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, 61; Beşir Gözübenli, "Hasan b. Ziyâd" (Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi, 1997), 16: 362.

³⁵⁵ Timurtâşî'nin hangi şerhi kullandığına dair bir bilgi yoktur. Timurtâşî, *el-Vüsûl*, 151.

³⁵⁶ Şerhleri için bkz. Harun Reşit Demirel, *Ebû Ca'fer et-Tahâvî: Hayatı-Eserleri ve Meâni'l-Asâr ile Müşkilü'l-Asârı'ndaki Hadisciliği* (Yüksek Lisans, 1991), 58.

³⁵⁷ Örneğin bkz. Timurtâşî, *el-Vüsûl*, 321.

³⁵⁸ Zuhaylî, *Merci'u'l-ulûmi'l-İslâmiyye*, 484; Osman Bayder, "Hâkim eş-Şehîd'in 'el-Kâfî' Adlı Eserindeki Faaliyeti Üzerine", *Bilimname: Düşünce Platformu*, 29 (Şubat 2015): 246-247.

³⁵⁹ Örneğin bkz. Timurtâşî, *el-Vüsûl*, 158.

Bu eser hanefî fakih el-Hüseyn b. Yahyâ el-Buhârî ez-Zendevisî'ye (ez-Zendevisî) (v.400/1009) nispet edilmektedir. Fıkha dair eseri *Nazmu'l-fikh* olarak kaydedilmiştir.³⁶⁰

10- *eş-Şâmil*³⁶¹

Ebu'l-Kâsım İsmâil b. el-Hüseyn b. Abdullah el-Beyhakî'nin (v.402/1011) Muhammed Şeybânî'nin (v.189/805) *el-Mebsût* ve *ez-Ziyâdât*'ını içeren ve mesâil ile fetvaları bir araya getiren Hanefî fıkıh kitabıdır.³⁶²

11- *el-Hâvî*³⁶³

Şafi fakih Ebu'l-Hasan Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-Mâverdi'ye (v.450/1058) aittir. Kolay ibaresi ve açık edebi üslûbuyla nitelenen eser Müzenî'nin (264/878) *el-Muhtasar*'ı üzerine yazılmış bir şerhtir. Müellif mezhebin görüşlerini kapsamakla beraber kitap ihtilafları ele alıp görüşleri tartıştığı bu şerhi *el-Hâvî* olarak isimlendirmektedir.³⁶⁴

12- *el-Câmiu'l-Asgar*³⁶⁵

Hanefî Fakih Ebû Alî Muhammed b. Velîd es-Semerkindî'nin (v.450/1058'den sonra) furu-ı fıkha dair eseridir.³⁶⁶ Giriş bölümünde teşri'nin zarureti, içtihat ve taklit ile ilgili çeşitli konularla ilgili geniş izahat verilen kitap Müzenî'ye ait *el-Muhtasar*'ın şerhidir.³⁶⁷

13- *el-Mebsût*³⁶⁸

En çok Hanefî furu'una dair *el-Mebsût* adlı eseriyle bilinen Şemsüleimme es-Serahsî (v.483/1090(?)) bu eserini Özkent hapishanesinde imla ettirmiştir. Eser İmam Muhammed'in *el-Asl* adlı eserinin muhtasarı olan Hâkim eş-Şehîd'in *el-Kâfî*'sinin en önemli şerhlerinden biri olarak kabul edilmektedir.³⁶⁹

14- *Siyeru'l-kebîr*³⁷⁰

³⁶⁰ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, 2: 1964; Ebu'l-Fidâ Zeynüddîn Kâsım es-Sûdûnî İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcîm*, thk. Muhammed Hayr Ramazan Yusuf (Dâru'l-kalem, 1992), 164-165.

³⁶¹ Örneğin bkz. Timurtâşî, *el-Vüsûl*, 233.

³⁶² Kuraşî, *el-Cevâhiru'l-mudiyye*, 1: 147.

³⁶³ Örneğin bkz. Timurtâşî, *el-Vüsûl*, 227.

³⁶⁴ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 3: 282; Muhammed Zühaylî, *el-İmâm el-Cüveynî İmâmü'l-Harameyn* (Dimaşk: Dâru'l-Kalem, 1992), 513; Mâverdi, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habîb, *el-Hâvî'l-Kebîr fî fikhî mezhebi'l-İmâmi's-Şâfi'i*, thk. Ali Muhammed Muavvaz ve Âdil Ahmed Abdülmevcûd (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1999), 1: 7.

³⁶⁵ Örneğin bkz. Timurtâşî, *el-Vüsûl*, 291.

³⁶⁶ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, 1: 536; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, 12: 96.

³⁶⁷ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ ve'l-lugât* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 1: 164-65; Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Ahmed Merverrûzî, *et-Ta'lîka*, thk. Muhammed Muavvaz ve Âdil Ahmed Abdülmevcûd, 2 c. (Mekke: Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, ts.); Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, 4: 45.

³⁶⁸ Örneğin bkz. Timurtâşî, *el-Vüsûl*, 315.

³⁶⁹ Ebû Bekr Şemsüleimme Muhammed b. Ahmed b. Sehl Serahsî, *el-Mebsût*, ed. Mustafa Cevat Akşit (Beyrut: Dâru'l-ma'rife, 1993), 1: 3-4; Muhammed Hamidullah, "Serahsî, Şemsüleimme" (Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi, 2009), 36: 546-547.

³⁷⁰ Örneğin bkz. Timurtâşî, *el-Vüsûl*, 229, 240.

İmam Muhammed'in devletler umûmî hukukuna dair eseri *es-Siyeru'l-kebîr*'in Şemsüleimme es-Serahsî tarafından yapılmış şerhidir. Özkent'te hapsedildiği günlerde başladığı kitabın bir kısmını özgürlüğüne kavuştuktan sonra Merginân'da tamamlamıştır.³⁷¹

15- *Hızânetü'l-ekmel/ el-Hızâne*³⁷²

Hanefî fakih Ebû Abdullah Yusuf b. Alî b. Muhammed el-Cürcânî'nin (v.522/1128'den sonra) furu-ı fıkha dair eseridir. Başta İmam Muhammed'in *el-Câmiu'l-kebîr* ve *el-Câmiu's-sağîr*'i olmak üzere muteber hanefî kaynaklarından faydalanmıştır.³⁷³

16- *el-Minhâc*³⁷⁴

Hanefî fakih Ebû Hafis Necmüddîn Ömer b. Muhammed b. Ahmed en-Nesefî'nin furu-ı fıkha dair eseridir.³⁷⁵

17- *et-Tuhfe*³⁷⁶

Ebû Bekr Alâüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed es-Semerkandî'ye (v.539/1144) ait olan *Tuhfetü'l-fukahâ Kudûrî*'nin (v.428/1037) *Muhtasar*'ını temel alan Hanefî furu-ı fıkıh eseridir. Eser tasnifinin güzelliği, kolay ve anlaşılır olması ile nitelenmektedir.³⁷⁷

18- *en-Nisâb*³⁷⁸

İftihârüddîn Tâhir b. Ahmed b. Abdürreşîd el-Buhârî'nin (v. 542/1147) fıkha dair eseridir.³⁷⁹

19- *et-Tecrîd*³⁸⁰

Bu isimle kayıtlı iki eser bulunmaktadır: Birincisi; Ebu'l-Hüseyn Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed b. Ahmed el-Kudûrî'nin delillerden soyutlanmış olarak Hanefîler ve Şafiîler arasındaki ihtilafları konu edinen *et-Tecrîd*'i, ikincisi ise Ebu'l-Fazl Rükneddîn

³⁷¹ M. Tayyib Okiç, *Şemsü'l-eimme es-Serahsî'nin Şarhu's-siyeri'l-kebîr'inin Türkçe Tercümesi ve Mütercim Mehmed Münib Ayıntâbi'nin Diğer Eserleri* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1965), 30-40; Hamidullah, "Serahsî, Şemsüleimme", 36: 546-547.

³⁷² Örneğin bkz. Timurtâşî, *el-Vüsûl*, 176, 236.

³⁷³ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, 1: 702; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, 13: 319; İbn Kutluboga, *Tâcü't-terâcîm*, 318.

³⁷⁴ Örneğin bkz. Timurtâşî, *el-Vüsûl*, 206, 212.

³⁷⁵ İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-ârifîn*, 1: 783.

³⁷⁶ Örneğin bkz. Timurtâşî, *el-Vüsûl*, 151.

³⁷⁷ Zuhaylî, *Merci'u'l-ulûmi'l-İslâmiyye*, 487; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, 158; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, 8: 267; Alâüddîn Semerkandî, *Tuhfetü'l-fukahâ* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1984), 1: 5.

³⁷⁸ Örneğin bkz. Timurtâşî, *el-Vüsûl*, 299.

³⁷⁹ Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, 84; Taşköprüzâde, *Miftahü's-saade ve misbahü's-siyade fi mevzuati'l-ulum.*, thk. Kâmil Kâmil Bekrî ve Abdülvehhâb Ebu'n-Nûr (Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Hadise, 1968), 2: 278.

³⁸⁰ Örneğin bkz. Timurtâşî, *el-Vüsûl*, 149.

Abdurrahmân b. Muhammed b. Emirveyh el-Kirmânî'nin *el-Îzâh* adıyla şerh ettiği fûru-1 fikha dair *Tecrîdü'r-rüknî* isimli eseridir.³⁸¹

20- *el-Îzâh/Îzâhü'l-Kirmânî*³⁸²

Ebu'l-Fazl Rüknuddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Emirveyh el-Kirmânî'nin fûru-1 fikha dair *Tecrîdü'r-rüknî* adlı eserinin şerhi olduğu ifade edilmektedir. Buna karşın M. Kâmil Yaşaroğlu'nun verdiği nüshadaki bilgilere göre eserin mukaddimesinde Kerhî'nin fûru-1 fikha dair *el-Muhtasar* adlı eserinin şerhi olduğu kaydedilmiştir.³⁸³

21- *el-Bedâ'i*³⁸⁴

Bu eseri Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed el-Kâsânî (v.587/1191) hocası Alâeddîn es-Semerkindî'nin (v.539/1144) *Tuhfetü'l-fukahâ* adlı eserini temel alarak telif ettiğini belirtmektedir. Hanefî fikhına ait eserin tam adı *Bedâ'iu's-sanâ'i fi tertîbi's-şerâ'i*'dir.³⁸⁵

22- *Şerhu'l-Câmiu's-Sağîr*³⁸⁶

Ebu'l-Mehâsin Fahreddîn Hasen b. Mansur b. Mahmud el-Özkendî el-Fergânî'ye (v.592/1196) aittir. Muhammed eş-Şeybânî'nin zâhiru'r-rivâye olan *el-Câmiu's-Sağîr*'in şerhlerinden biridir.³⁸⁷

23- *el-Hidâye*³⁸⁸

Ebü'l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebû Bekr b. Abdülcelîl el-Fergânî el-Merginânî'ye (v.593/1197) ait olan eser Hanefî fikhının meşhur ve muteber metinlerindedir. Muhtasar bir metin *Bidâyetü'l-mübtedî*'nin ikinci şerhi olan *el-Hidâye* Osmanlı döneminde medreselerde okutulan önemli bir eserdir.³⁸⁹

24- *el-Hâvi'l-Kudsî*³⁹⁰

³⁸¹ Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, 30; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, 345-346; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, 6: 111.

³⁸² Örneğin bkz. Timurtâşî, *el-Vüsûl*, 219, 256.

³⁸³ Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, 30; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, 1: 345-46; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, 6: 111; M. Kamil Yaşaroğlu, "Rükneddîn Kirmânî" (Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi, 2002), 26: 65.

³⁸⁴ Örneğin bkz. Timurtâşî, *el-Vüsûl*, 152, 239, 243.

³⁸⁵ Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, 53; Taşköprüzâde, *Miftahü's-saade*, 2: 273-74; Halit Ünal, "Bedâiu's-sanâ'i" (Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi, 1992), 5: 294; Ebû Bekr Alaeddin Ebû Bekr b. Mes'ud b. Ahmed el-Hanefî Kâsânî, *Bedâiu's-sanâ'i fi tertîbi's-şerâ'i*, thk. Ali Muhammed Muavvaz ve Âdil Ahmed Abdülmevcûd (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003), 88-89.

³⁸⁶ Örneğin bkz. Timurtâşî, *el-Vüsûl*, 266.

³⁸⁷ Kuraşî, *el-Cevâhiru'l-mudhiyye*, 1: 205; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, 1. 563; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcîm*, 151.

³⁸⁸ Örneğin bkz. Timurtâşî, *el-Vüsûl*, 152, 239, 284.

³⁸⁹ Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, 141-142; Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye ve Istilâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu*, 1: 342; Taşköprüzâde, *Miftahü's-saade*, 2: 264; Bilge, *İlk Osmanlı Medreseleri*, 48; Cici, *Osmanlı Dönemi İslam Hukuku Çalışmaları*, 48-49.

³⁹⁰ Örneğin bkz. Timurtâşî, *el-Vüsûl*, 257, 258.

Hanefî fakih Kâdî Cemâleddîn Ahmed b. Muhammed b. Nûh el-Kâbisî el-Gaznevî'nin (v.600/1204 dolaylarında) usûlüddîn, usûlü'l-fikh ve fûru' olarak üç kısma ayıdığı eser daha çok fûru-ı fikh konularını kapsamaktadır.³⁹¹

25- Şerhu'l-Câmiu's-Sağîr³⁹²

Zâhiriddîn Ahmed b. İsmail et-Timurtâşî'nin (v. 600/ 1203[?]) Muhammed eş-Şeybânî'nin zâhiru'r-rivâye olan *el-Câmiu's-sağîr* için yazdığı şerhtir.³⁹³

26- eş-Şerhu's-Şâfi³⁹⁴

Merginânî'nin öğrencisi Şemsüleimme İsmâil b. Reşîdüddîn Mahmûd b. Muhammed el-Kerderî'ye (v.642/1244) nispet edilmektedir. Hanefî fikhına dair yazdığı eserde İmameyn arasındaki ihtilafli meselelere yer verilmiştir.³⁹⁵

27- Şerhu't-Telhîs³⁹⁶

Ebû Abdullâh Muhammed b. Abbâd b. Melikdâd el-Hilâtî'ye (652/1254) nispet edilen eser Muhammed eş-Şeybânî'nin *el-Câmiu'l-kebîr*'inin muhtasarıdır. Çok muhtasar olması sebebiyle anlaşılmasında güçlük çekilen eserin üzerine birçok şerh yazılmıştır.³⁹⁷

28- el-Mücteba³⁹⁸

Ebu'r-Recâ Necmüddîn Muhtâr b. Mahmûd b. Muhammed ez-Zâhidî el-Gazmîni'ye (v.658/1260) aittir. Zâhidî, metne bağlı kalmakla beraber örneklerle zenginleştirdiği ve daha anlaşılır hale getirdiği bu eser Kudûrî'nin *el-Muhtasar* isimli eserinin en geniş şerhidir.³⁹⁹

29- el-Fusûlü'l-İmâdiyye/Fusûlü'l-İmâdî⁴⁰⁰

Maverâünnehir ulemasından Ebu'l-Feth Abdürrahîm b. Ebî Bekr Imâdiddîn el-Merginânî'ye (v.670/1271) nispet edilen eser muamelat konularını içerir. Eserin adı *Fusûlü'l-ahkâm li-usûli'l-ahkâm* olmakla beraber *Fusûlü'l-İmâdî* olarak da olarak bilinmektedir.⁴⁰¹

³⁹¹ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, 1: 627; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, 2: 166.

³⁹² Timurtâşî, *el-Vüsûl*, 158.

³⁹³ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, 1: 563; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, 1: 167.

³⁹⁴ Örneğin bkz. Timurtâşî, *el-Vüsûl*, 192.

³⁹⁵ Kuraşî, *el-Cevâhiru'l-mudîyye*, 2: 561; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, 2: 1023.

³⁹⁶ Örneğin bkz. Timurtâşî, *el-Vüsûl*, 198.

³⁹⁷ Kuraşî, *el-Cevâhiru'l-mudîyye*, 2: 62; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, 1: 472.

³⁹⁸ Örneğin bkz. Timurtâşî, *el-Vüsûl*, 274, 315, 316.

³⁹⁹ Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, 93-94; Mustafa Karaca, *ez-Zâhidî'nin el-Müctebâ Adlı Eserinin Kitabü'n-Nikâh Bölümünün Edisyon Kritiği ve Değerlendirilmesi* (Yüksek Lisans, Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2012), 93.

⁴⁰⁰ Örneğin bkz. Timurtâşî, *el-Vüsûl*, 173, 183, 308.

⁴⁰¹ Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, 93-94; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, 2: 1270; Özel, *Hanefî fikh alimleri*, 112.

30- *el-İhtiyâr*⁴⁰²

Ebu'l-Fazl Mecdüddîn Abdullah b. Mahmûd b. Mevdûd el-Mevsilî'ye (v.683/1284) aittir. Kendi eseri *el-Muhtâr* için istek üzerine yazdığı hükümlerin delillerine ve meânîsine işaret eden bu şerhi *el-İhtiyâr li-ta'lîli'l-Muhtâr* olarak isimlendirmiştir.⁴⁰³

31- *Havâşi'l-Hidâye /Hâşiye ale'l-Hidâye*⁴⁰⁴

Ebû Muhammed Celâleddîn Ömer b. Muhammed el-Hucendî el-Habbâzî'ye ait olan kitap farklı isimlerle kaydedilmiştir. Hanefî fikhının muteber metinlerinden olan Burhâneddîn el-Merginânî'nin *el-Hidâye* metninin üzerine yazılmış meşhur bir şerhtir.⁴⁰⁵

32- *el-Kenz*⁴⁰⁶

Ebu'l-Berekât en-Nesefî'ye nispet edilen eser fetvâ meselelerini ve çok karşılaşılan vakıâları konu edinmektedir. Furu-ı fikhın muteber metinlerinden olan *Kenzü'd-dekâik* müellifin kendi eseri *el-Vâfi*'nin özetidir. Muhtasar metinler arasında sayılan kitap yıllarca Osmanlı medreselerinde temel ders kitabı olarak okutulmuştur.⁴⁰⁷

33- *Kâfiye*⁴⁰⁸

Ebu'l-Berekât en-Nesefî'nin *el-Hidâye* üslubunda ve bütün muhtasarlara içine alan kapsamlı bir kitap telif etme gayesiyle kaleme aldığı eseri *el-Vâfi* için yazdığı şerhtir.⁴⁰⁹

34- *en-Nihâye*⁴¹⁰

Hüsâdüddîn Hüseyin b. Alî b. Haccâc b. Alî es-Siğnaki'ye (v.714/1314) ait olan eser el-Merginânî'nin (v.593/1197) Hanefî fikhına dair yazdığı *el-Hidâye* şerhlerinin en hacimlilerindendir.⁴¹¹

35- *et-Tebyîn*⁴¹²

Tebyînü'l-hakâ'ik Ebû Muhammed Fahrüddîn Osman b. Alî b. Mihcen b. Yûnus es-Sûfî el-Bârîî ez-Zeylâî'ye (v.743/1343) nispet edilmektedir. Hanefî mezhebinin muteber

⁴⁰² Örneğin bkz. Timurtâşî, *el-Vüsûl*, 119.

⁴⁰³ Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, 106; Abdullah b. Mahmûd b. Mevdûd Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta'lîli'l-Muhtâr*, thk. Şeyh Mahmûd Ebû Dakîka (Kahire: Matbaatü'l-Halebî, 1937), 1: 6.

⁴⁰⁴ Örneğin bkz. Timurtâşî, *el-Vüsûl*, 240.

⁴⁰⁵ Kuraşî, *el-Cevâhiru'l-mudiyye*, 1: 398; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, 7: 315; Taşköprüzâde, *Miftahü's-saade*, 2: 269.

⁴⁰⁶ Örneğin bkz. Timurtâşî, *el-Vüsûl*, 152, 219.

⁴⁰⁷ Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye ve Istılâhât-ı Fıkhıyye Kâmusu*, 1: 440; Ahmet Yaman, "Kenzü'd-dekâik" (Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi, 2002), 25: 355; Ebu'l-Berekât Nesefî, *Kenzü'd-dekâik* (b.y.: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye-Dâru's-Sirâc, 2011), 137-138.

⁴⁰⁸ Örneğin bkz. Timurtâşî, *el-Vüsûl*, 287.

⁴⁰⁹ Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, 102; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, 2: 1987.

⁴¹⁰ Örneğin bkz. Timurtâşî, *el-Vüsûl*, 175.

⁴¹¹ Kuraşî, *el-Cevâhiru'l-mudiyye*, 1: 212-13; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, 62-63.

⁴¹² Örneğin bkz. Timurtâşî, *el-Vüsûl*, 152, 215, 252.

metinlerinden Ebu'l-Berekât en-Nesefî'nin *Kenzü'd-dekâik* adlı eseri üzerine yapılmış önemli şerhlerden biridir.⁴¹³

36- *Şerhu'l-Vikâye*⁴¹⁴

Sadruşşerîa es-Sânî'ye aittir. Hanefî mezhebine ait temel metinlerden olan Vikâyetü'r-rivâye'nin meşhur şerhidir.⁴¹⁵

37- *el-Mi'râc*⁴¹⁶

Hanefî fakihî Kıvâmüddîn Muhammed b. Muhamed b. Ahmed el-Hucendî el-Kâkî'ye (v.749/1348) nispet edilen eser Burhâneddîn el-Merginânî'nin (v.593/1097) fûru-ı fıkha dair yazdığı *el-Hidâye* adlı eserinin şerhidir.⁴¹⁷

38- *Gâyetü'l-beyân*⁴¹⁸

Kıvâmüddîn Emîr Kâtib b. Emîr Ömer b. Emîr Gâzî el-Fârâbî el-İtkânî'ye (v.758/1357) nispet edilen eser Merginânî'nin *el-Hidâye* adlı eserinin şerhidir. Hanefî fûru'una dair eserin telifi 747'de (1346) 26 yılda tamamlanmıştır.⁴¹⁹

39- *Şerhu'l-vehbâniyye/Şerhu'n-nazmu'l-vehbânî*⁴²⁰

Ebû Muhammed Emînüddîn Abdülvehhâb b. Ahmed b. Vehbân ed-Dımaşkî'ye (v.768/1367) nispet edilen şerhin adı *Manzûmetü İbn Vehbân* olarak da geçmektedir. Râ kasidesi ve tavîl bahrinde yazılan eser Burhâneddîn el-Merginânî'nin (v.593/1197) *el-Hidâye* metnine göre tertip edilmiştir.⁴²¹

40- *el-İnâye*⁴²²

Ekmelüddîn Muhammed b. Mahmûd b. Ahmed el-Bâbertî er-Rûmî el-Mısrî'ye (v.786/1384) aittir. Burhâneddîn el-Merginânî'nin (v.593/1197) *el-Hidâye* adlı eserine yazdığı şerhlerden biridir. Öğrencilerinin isteği üzere başladığı şerhe Allah'ın yardımı ile meydana gelmesi anlamında *el-İnâye* adını vermiştir.⁴²³

41- *el-Cevhere*⁴²⁴

⁴¹³ Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, 115; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, 2: 1516; Yaman, "Kenzü'd-dekâik", 25: 261.

⁴¹⁴ Örneğin bkz. Timurtâşî, *el-Vüsûl*, 262.

⁴¹⁵ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, 2: 2020; İsmail Paşa, *Hediyetü'l-ârifîn*, 1: 649-50.

⁴¹⁶ Örneğin bkz. Timurtâşî, *el-Vüsûl*, 155, 222, 263.

⁴¹⁷ Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, 186; İsmail Paşa, *Hediyetü'l-ârifîn*, 2: 155.

⁴¹⁸ Örneğin bkz. Timurtâşî, *el-Vüsûl*, 220, 233, 265.

⁴¹⁹ Şevkânî, *el-Bedru't-tâlî*, 1: 159; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, 2: 2022.

⁴²⁰ Örneğin bkz. Timurtâşî, *el-Vüsûl*, 263, 299.

⁴²¹ Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, 113; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, 2: 1865.

⁴²² Örneğin bkz. Timurtâşî, *el-Vüsûl*, 210.

⁴²³ Ekmeleddin Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd b. Ahmed Bâbertî, *el-İnâye şerhi'l-Hidâye* (b.y.: Dâru'l-Fikr, ts.), 1: 5-6; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, 11: 298.

⁴²⁴ Örneğin bkz. Timurtâşî, *el-Vüsûl*, 164, 199, 210.

Hanefî fikhına dair konuları içeren ve Osmanlı dönemi klasik fıkıh kitapları içinde yer alan Kudûrî'nin *el-Muhtasar* isimli eserine Radiyyüddîn Ebû Bekr b. Alî b. Muhammed el-Haddâd (v.800/1398) tarafından yapılan şerh *es-Sirâcü'l-vehhâc* olarak kaydedilmiştir.⁴²⁵

42- *Câmiu'l-fusûleyn*⁴²⁶

813-14/1410-11 tarihinde Musa Çelebi'nin kazaskeri iken kaleme aldığı *Câmiu'l-fusûleyn* Bedreddîn Simâvî'ye (v.823/1420) ait olup muâmelât ve yargılama hukukuna dair konuları içermektedir. Osmanlı dönemi başvuru kaynaklarından olan eser Mecdüddîn el-Üsrûşenî'nin (v.632/1235) *el-Fusûl*'ü ile Zeynüddîn el-Merginânî'nin (v.670/1271) *Fusûlü'l-ihkâm* adlı eserinin bir araya getirilmesiyle oluşturulan muhtasar bir metindir.⁴²⁷

43- *el-Mudmerât*⁴²⁸

Nebîre-i Şeyh Ömer Bezzâr olarak bilinen Yusuf b. Ömer b. Yusuf es-Sûfî el-Kâdûrî'ye (v.823/1429) nispet edilen eserin asıl ismi *Câmiu'l-mudmerât ve'l-müşkilât* olarak zikredilmektedir. Kudûrî'nin Hanefî fikhına dair yazdığı *el-Muhtasar* adlı esere yazılan şerhlerden biridir.⁴²⁹

44- *Vasîtü'l-muhîr*⁴³⁰

Ebû Muhammed Bedruddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed el-Aynî'ye (v.855/1451) nispet edilen eser Radiyyüddîn es-Serahsî'nin (v.571/1176) Hanefî fikhına dair yazdığı *Muhîr* adlı kitabın muhtasarıdır.⁴³¹

45- *Fethu'l-kadîr*⁴³²

İbnü'l-Hümâm'a ait olan *Fethu'l-kadîr* Burhâneddîn el-Merginânî'nin Hanefî fikhının muteber metinlerinden olan *el-Hidâye* adlı eserinin en önemli şerhlerinden biridir.

⁴²⁵ Şevkânî, *el-Bedru't-tâlî*, 1: 166; Cici, "Osmanlı Klasik Dönemi Fıkıh Kitapları", 222-223; Ferhat Koca, "el-Muhtasar" (Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi, 2006), 31: 65.

⁴²⁶ Örneğin bkz. Timurtâşî, *el-Vüsûl*, 312.

⁴²⁷ Bursalı v.dğr., *Osmanlı Müellifleri*, 64; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, 12: 152; Ali Bardakoğlu, "Câmiu'l-fusûleyn" (Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi, 1993), 7: 108-109; Cici, *Osmanlı Dönemi İslam Hukuku Çalışmaları*, 100; Şükrü Özen, "Osmanlı Döneminde Fetva Literatürü", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* III/5 [Türk Hukuk Tarihi Sayısı] (2005): 347.

⁴²⁸ Örneğin bkz. Timurtâşî, *el-Vüsûl*, 293.

⁴²⁹ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, 2: 1631; İsmail Paşa, *Hediyetü'l-ârifîn*, 2: 559.

⁴³⁰ Örneğin bkz. Timurtâşî, *el-Vüsûl*, 117.

⁴³¹ Şevkânî, *el-Bedru't-tâlî*, 2: 295; Sâlih Yusuf Ma'tûk, *Bedreddîn el-Aynî ve eseruhû fî İlmi'l-hadîs* (Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1987), 119.

⁴³² Örneğin bkz. Timurtâşî, *el-Vüsûl*, 138, 155, 220, 231.

Tamamını hocası Kâriü'l-Hidâye'den okuduğu eseri *Hidâye* metnine sadık kalarak furu-
1 fıkıh konularına göre tasnif etmiştir.⁴³³

46- Şerhü'n-Nukâye⁴³⁴

Ebu'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Muhammed eş-Şümünnî'ye (v.872/1468) nispet edilen eser Burhânüşşerîa'nın *Vikâyetü'r-rivâye*'sine Sadruşşerîa tarafından yapılan ihtisarın şerhidir.⁴³⁵

47- Molla Hüsrev fî Şerhih⁴³⁶

Bu kitap Molla Hüsrev'in (v.885/1480) kadılık görevi yapanlara yardımcı olması amacıyla muteber fıkıh kitaplarını kullanarak yazdığı kendi eseri *Gurerü'l-ahkâm* için yazdığı şerhtir. Hanefî mezhebinin muteber görüşlerinin esas alındığı *Dürerü'l-hükkâm* Osmanlı medreselerinde okutulmuş ve mahkemelerde müracât kaynağı olmuş önemli bir eserdir.⁴³⁷

48- el-Bahr⁴³⁸

İbn Nüceym'e ait olan kitap Hanefî literatüründe mütûn-i erbaa' olarak bilinen ve Osmanlı medreselerinde ders olarak okutulan dört kitaptan biri olan Ebu'l-Berekât en-Nesefî'nin *Kenzü'd-dekâik* metninin en önemli şerhlerinden biridir. İcâre bölümünün sonuna kadar geldiği eser için Muhammed b. Hüseyin et-Tûri tarafından bir tekmile yazılmıştır.⁴³⁹

49- Şerhu'l-Hidâye⁴⁴⁰

Bu eser Osmanlı Şeyhülislâmı Kadızâde Ahmed Şemseddîn Efendi'ye (v.988/1580) nispet edilmektedir. Burhâneddîn el-Merginânî'nin *el-Hidâye* metnine İbnü'l-Hümâm tarafından yazılan *Fethu'l-kadîr* adlı şerhin tekmlisidir. Kadızâde *Netâicü'l-efkâr* olarak adlandırılan bu eseri Kitâbü'l-vekâle'den itibaren tamamlamıştır.⁴⁴¹

⁴³³ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr* (b.y.: Dâru'l-Fikr, ts.), 7-9; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, 2: 1234; Aydın, *Sivaslı Kemâleddîn İbn-i Hümâm ve Tahrîri*, 127; Ferhat Koca, "İbnü'l-Hümâm" (Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi, 2000), 21: 88.

⁴³⁴ Örneğin bkz. Timurtâşi, *el-Vüsûl*, 204.

⁴³⁵ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, 2: 1972; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, 2: 149; Özel, *Hanefî fıkıh alimleri*, 190.

⁴³⁶ Örneğin bkz. Timurtâşi, *el-Vüsûl*, 247, 248.

⁴³⁷ Bursalı v.dğr., *Osmanlı Müellifleri*, 339; Taşköprüzâde, *Miftahü's-saade*, 2: 193; Ahmet Akgündüz, "Dürerü'l-Hükkâm" (Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi, 1994), 10: 27-28; Cici, *Osmanlı Dönemi İslam Hukuku Çalışmaları*, 208.

⁴³⁸ Örneğin bkz. Timurtâşi, *el-Vüsûl*, 232, 234, 241, 247.

⁴³⁹ Zuhaylî, *Merci'u'l-ulûmi'l-İslâmiyye*, 492; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 10: 523; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, 135; Cici, "Osmanlı Klasik Dönemi Fıkıh Kitapları", 222.

⁴⁴⁰ Örneğin bkz. Timurtâşi, *el-Vüsûl*, 261.

⁴⁴¹ Bursalı v.dğr., *Osmanlı Müellifleri*, 372; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, 2: 171; Mehmet İspirli, "Kadızâde, Ahmed Şemseddîn" (Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi, 2001), 24: 97.

50- *Minehü'l-gaffâr*⁴⁴²

Muhammed b. Abdullâh et-Timurtâşî'nin (v.1006/1598) kendi eseri *Tenvîru'l-ebâr* için yazdığı şerhtir.

2.9.3. Kavâid Türü Kaynaklar

Timurtâşî eserini oluştururken kavâid, eşbâh ve nezâir ile elgâz türü başvurduğu eserler şunlardır:

1- *ez-Zehâiri'l-eşrefiyye*⁴⁴³

Ebu'l-Berekât Seriyüddîn Abdülber b. Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Halebî'ye (v.921/1515) ait olan eser Allâme İbnü'l-Îz Latîf'in *et-Tehzîb li-zihni'l-lebîb* adlı eserini esas almış ve eklemeler yapmıştır. Müellif Hanefî mezhebine göre düzenlenmiş fıkıh bilmecelerini konu edinen eserine *ez-Zehâiri'l-eşrefiyye fî elgâzi'l-hanefiyye* adını vermiştir.⁴⁴⁴

2- *el-Eşbâh ve'n-nezâir*⁴⁴⁵

Hanefî eşbah ve nezâir literatürünün en meşhur eserlerinden biri olan kitap İbn Nüceym'e aittir. Külli kaideleri fıkıh konuları altında toplayan *el-Eşbâh ve'n-nezâir* Mecelle'nin birincil kaynaklarından.⁴⁴⁶

3- *el-Fevâidü'z-Zeyniyye*⁴⁴⁷

İbn Nüceym'in Eşbâh ve nezâirle ilgili eserinden önce kaleme aldığı fûru-ı fikhın birçok faidesi çeşitli konulara ait umumi kaideleri ve istisnalarını belli bir tasnif olmaksızın sunduğu *Fevâidü'z-Zeyniyye* derleme bir metindir.⁴⁴⁸

2.9.4. Fetva, Vâkıât ve Nevâzil Türü Eserler

Timurtâşî eserinde birçok fetvâ, vâkıât ve nevâzil türü eserden yararlanmıştır.

⁴⁴² Örneğin bkz. Timurtâşî, *el-Vüsûl*, 223.

⁴⁴³ Timurtâşî, *el-Vüsûl*, 258.

⁴⁴⁴ Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, 5: 77-78; Seriyüddîn İbnü'ş-Şihne, *ez-Zehâiri'l-eşrefiyye fî elgâzi'l-hanefiyye*, thk. Muhammed Hasan Muhammed Hasan İsmail eş-Şafi (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1998), 6.

⁴⁴⁵ Örneğin bkz. Timurtâşî, *el-Vüsûl*, 167, 260, 303.

⁴⁴⁶ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, 1: 81; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 10: 523; Baktır, "Eşbâh ve Nezâir", 11: 458-459; Hakkı, *İlm-i hilaf.*, 188-190.

⁴⁴⁷ Örneğin bkz. Timurtâşî, *el-Vüsûl*, 168, 237.

⁴⁴⁸ İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 10: 523; Zeynüddin Zeyn b. İbrâhim b. Muhammed el-Mısrî el-Hanefî İbn Nüceym, *el-Fevâidü'z-zeyniyye fî mezhebi'l-Hanefiyye*, thk. Muhammed Ruhayl Garâyibe (Ammân: Dâru'l-fürkân, 1999), 33; Ahmet Özel, "İbn Nüceym, Zeynüddin" (Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi, 1999), 20: 236.

1- *en-Nevâzil*⁴⁴⁹

Ebu'l-Leys İmâmü'l-hüdâ Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhim es-Semerkândî'nin (v.373/983) Hanefilerin kavilleri ictihat yolunu kolaylaştırmak maksadıyla rivayetleri zikretmeden sadece kavillerini aktardığı kitap nevâzil türünün günümüze gelen ilk örneklerindedir.⁴⁵⁰

2- *Vakîâtü'n-Nâtîf*⁴⁵¹

Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Ömer en-Nâtîfî et-Taberî'ye (v.446/1054) nispet edilen bu eser Ebû Hanîfe ve talebelerinden sonra ortaya çıkan nevâzile dair olup günümüze ulaştığına dair bir bilgi yoktur.⁴⁵²

3- *Mecmau'l-fetâvâ*⁴⁵³

Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr el-Hanefî'ye (v.522/1128) ait olan eser müellif tarafından önce çok sayıda fetvayı içeren geniş bir eser olan *Mecmeu'l-fetâvâ*'yı yazmış daha sonra bu eseri ihtisar edip *Hızânetü'l-fetâvâ* ismini vermiştir.⁴⁵⁴

4- *el-Vakîât*⁴⁵⁵

Ebû Hafs Hüsâmüddîn es-Sadrüşşehîd Ömer b. Abdülazîz b. Ömer b. Mâze el-Buhârî'ye (v.536/1141) aittir. *Vakîâtü'l-Hüsâmî* ve *Ecnâs* olarak da isimlendirilen eser yine müellife ait *el-Fetâva'l-kübrâ*'ya yaptığı eklemelerle beraber nevâzil'i topladığı fetva kitabıdır.⁴⁵⁶

5- *el-Umde-Uddetü'l-fetâvâ*⁴⁵⁷

Ebû Hafs es-Sadrüşşehîd Hüsâmüddîn Ömer b. Abdülazîz b. Ömer b. Mâze el-Buhârî'ye nispet edilmektedir. Fıkıh konularına göre tertip edilen ve fetvaları içeren *Umdetü'l-fetâvâ* müellifin *Umdetü'l-müftî* ve *'l-müstefî* adlı eserinin ilk kısmıdır. Sadrüşşehîd'in müftü adaylarını imtihan etmek için ele aldığı bir metindir. Bu eser ve *Uddetü'l-fetâvâ* küçük hacimli olduklarından mecmualar içinde toplanmıştır.⁴⁵⁸

⁴⁴⁹ Örneğin bkz. Timurtâşi, *el-Vüsûl*, 150.

⁴⁵⁰ Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, 220; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, 2: 1981; Murteza Bedir, *Buhara Hukuk Okulu: Vakıf Hukuku Bağlamında X-XIII. Yüzyıl Orta Asya Hanefî Hukuku Üzerine Bir İnceleme* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2014), 90; İsmail Güllük, "Sosyal Olgu Fetva-İlişkisi: Ebu'l-Leys es-Semerkândî'nin en-Nevâzil Örneği", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 24 (2014): 78.

⁴⁵¹ Örneğin bkz. Timurtâşi, *el-Vüsûl*, 270.

⁴⁵² Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, 36; Tahsin Özcan, "Nâtîf" (Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi, 2006), 32: 438.

⁴⁵³ Örneğin bkz. Timurtâşi, *el-Vüsûl*, 237, 315.

⁴⁵⁴ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, 2: 1603; Zirikli, *el-A'lâm*, 1: 215.

⁴⁵⁵ Örneğin bkz. Timurtâşi, *el-Vüsûl*, 126, 168.

⁴⁵⁶ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, 2: 1998; Özel, *Hanefî fıkıh alimleri*, 66; Bedir, *Buhara Hukuk Okulu*, 95.

⁴⁵⁷ Örneğin bkz. Timurtâşi, *el-Vüsûl*, 228, 259.

⁴⁵⁸ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, 2: 1169; Kehmâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, 7: 291; Hüseyin Aydın, *Sadrüşşehîd Hüsameddin Ömer b. Abdülazîz el-Buhârî'nin "Umdetü'l-Müftî" Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlîli* (Yüksek Lisans, Erciyes Üniversitesi, 2014), 13; Bedir, *Buhara Hukuk Okulu*, 99.

6- ez-Zehîra⁴⁵⁹

Sâhibü'l-*Muhîtü'l-Burhânî* olarak bilinen Ebû Hafs Hüsâmüddîn Ömer b. Abdülazîz b. Ömer b. Mâze el-Buhârî'nin birçok meseleyi muteber kitaplara dayanarak verdiği fetvâları ve etraflıca ele aldığı meseleleri içeren eser *Zehîratü'l-Burhâniyye* adıyla meşhurdur.⁴⁶⁰

7- Fetâvâ Şeyhülislâm Atâ b. Hamza⁴⁶¹

Şeyhülislâm Ebu'l-Hasan Necmeddîn Atâ b. Hamza es-Suğdî es-Semerkindî'ye (v.461/1068) ait olan eser *Fetâva's-Suğdî* olarak kaydedilmiştir. Atâ b. Hamza es-Suğdî'nin fetvaları Necmeddîn en-Nesefî (v.537/1142) tarafından toplanmıştır.⁴⁶²

8- el-Velvâliciyye⁴⁶³

Hanefî fakih Ebu'l-Feth Abdürreşîd b. Ebû Hanîfe el-Velvâlicî'ye (v.540/1146) aittir. Sadrüşşehîd'in (v.536/1141) eserinden yararlanarak telif ettiği *el-Fetâvâ*, İmam Muhammed'in eserlerinden fetva ehli için birtakım faydalı bilgileri ve önemli olayları eklemek suretiyle fıkıh ve kavâid'i bir araya getiren bir eserdir.⁴⁶⁴

9- Hulâsatü'l-fetâvâ⁴⁶⁵

Mâverâünnehir ulemasından İftihârüddîn lakaplı Tâhir b. Ahmed b. Abdürreşîd el-Buhârî bu kitabı *el-Vâkıât* ve *el-Hızâne* adlı kitabından özetlemiştir. Meseleleri açıklamakla beraber zevaid dışında rivayetleri bir araya getirdiği kitaba fetva ile uğraşan kimselere yardımcı olması amacıyla fihrist eklemiş ve her bölümü ilgili olduğu başlık altında ele almak suretiyle oluşturmuştur.⁴⁶⁶

10- Cevâmiu'l-fikh⁴⁶⁷

Fetâvâ'l-Attâbiyye olarak da bilinen kitap Hanefî fakih Ebû Nasr Zeynüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ömer el-Attâbî el-Buhârî'ye (586/1190) aittir. Dört ciltlik fetvalara dair yazdığı bu kitapta Attâbî ilk Hanefî kaynakları ile Hanefî imamların ve daha sonraki Hanefî ulemânın görüşlerini temel almaktadır.⁴⁶⁸

⁴⁵⁹ Örneğin bkz. Timurtâşî, *el-Vüsûl*, 138, 237.

⁴⁶⁰ Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, 205-206; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, 1: 823.

⁴⁶¹ Örneğin bkz. Timurtâşî, *el-Vüsûl*, 236.

⁴⁶² Kuraşî, *el-Cevâhiru'l-mudiyye*, 1: 361; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, 2: 1225; Ayşe Hümeysra Aslantürk, "Nesefî, Necmeddin" (Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi, 2006), 32: 572.

⁴⁶³ Örneğin bkz. Timurtâşî, *el-Vüsûl*, 137, 213.

⁴⁶⁴ Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, 94; Özel, *Hanefî fıkıh alimleri*, 71.

⁴⁶⁵ Örneğin bkz. Timurtâşî, *el-Vüsûl*, 231, 287.

⁴⁶⁶ Tâhir el-Buhârî, *Hulâsatü'l-fetâvâ* (Karaçi, t.y.), 1: 2; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, 84; Taşköprüzâde, *Miftahü's-saade*, 2: 278; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, 1: 718.

⁴⁶⁷ Örneğin bkz. Timurtâşî, *el-Vüsûl*, 222.

⁴⁶⁸ Kuraşî, *el-Cevâhiru'l-mudiyye*, 1: 114; İsmail Paşa, *Hediyetü'l-ârifin*, 1: 87; Özel, *Hanefî fıkıh alimleri*, 83.

11- *el- Hâniyye/Fetâva'l-kâdi*⁴⁶⁹

Asıl adı *el-Fetâva'l-Hâniyye* olan ve *Fetâvâ Kadîhân* veya *Kadîhân* olarak da bilinen eser Ebu'l-Mehâsin Fahrüddîn Hasen b. Mansûr b. Mahmûd el-Özkendî el-Fergânî'ye (592/1196) aittir. Üç mezhep imamına yer verilmesi sebebiyle Osmanlı uleması tarafından itibar görmüş kıymetli bir eserdir.⁴⁷⁰

12- *Zahîriyye*⁴⁷¹

Hanefî fakihî Zahîruddîn Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Ömer el-Buhârî'ye (v.619/1222) bu isimde iki eser nispet edilmektedir. Birincisi zamanla ortaya çıkan insanların ihtiyaç duyduğu vâkıât ve nevâzili bir araya getiren *el-Fetâva'z-Zahîriyyesi*, ikincisi ise Hüsâmüddîn Ömer b. Abdülazîz'in (v.536/1141) *el-Câmiu's-sağîr* adlı şerhinde fevâidi bir araya getirdiği *el-Fevâidü'z-Zahîriyye* adlı eseridir.⁴⁷²

13- *Fetâva'l-asr*⁴⁷³

Hanefî fakih Alâuddîn Abdürrahîm b. Ömer b. Abdullah et-Tercümânî'ye (v.645/1247) aittir. Fetvaya dair eserin tam adı *Yetîmetü'd-dehr fî fetâvâ ehli'l-asr* olarak kaydedilmiştir.⁴⁷⁴

14- *el-Kunye*⁴⁷⁵

Mu'tezilî hanefî fakihî Ebu'r-Recâ Necmüddîn Muhtâr b. Mahmûd b. Muhammed ez-Zâhidî el-Gazmînî'ye (v.658/1260) aittir. Müellifi mutezilî olan *el-Kunye* alimler nezdinde rivayetlerin zayıflığıyla meşhur olmakla beraber muteber olmayan eserlerin üzerinde bir konuma sahip olan bir fetva kitabıdır.⁴⁷⁶

15- *et-Tatarhâniyye /el-Fetâva't-Tatarhâniyye*⁴⁷⁷

Hintli Hanefî fakih Âlim b. Alâ'ya (v.786/1384) nispet edilen eser Merginânî'nin *el-Hidâye* adlı eserine göre düzenlenmiştir. Delhî sultanlığında bir devlet adamı Tatarhan'ın isteği ile yazmaya karar verdiği eserde *el-Muhîtü'l-burhânî*, *ez-Zehîre*, *Fetâvâ Kadîhân* ve *ez-Zâhiriyye* gibi önemli kitapları bir araya getirmiştir.⁴⁷⁸

⁴⁶⁹ Örneğin bkz. Timurtâşî, *el-Vüsûl*, 116,118, 168, 204.

⁴⁷⁰ Kuraşî, *el-Cevâhiru'l-mudîyye*, 1: 205; Cici, "Osmanlı Klasik Dönemi Fıkıh Kitapları", 226.

⁴⁷¹ Örneğin bkz. Timurtâşî, *el-Vüsûl*, 141, 155.

⁴⁷² Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, 122; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, 2: 1226, 1298; Özel, *Hanefî fıkıh alimleri*, 98.

⁴⁷³ Örneğin bkz. Timurtâşî, *el-Vüsûl*, 117.

⁴⁷⁴ İsmail Paşa, *Hedîyyetü'l-ârifîn*, 1: 560; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, 5: 210.

⁴⁷⁵ Örneğin bkz. Timurtâşî, *el-Vüsûl*, 118, 157, 231.

⁴⁷⁶ Kuraşî, *el-Cevâhiru'l-mudîyye*, 2: 166; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, 2: 1357.

⁴⁷⁷ Örneğin bkz. Timurtâşî, *el-Vüsûl*, 302, 312.

⁴⁷⁸ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, 1: 268; İsmail Paşa, *Hedîyyetü'l-ârifîn*, 1: 435; Tuğba Demirkan, *Fetâvâyı Tatarhâniyye'nin fıkıh tarihindeki yeri (Aile hukuku örneği)* (Yüksek Lisans, Marmara Üniversitesi, 2007), 33-34.

16- *el-Bezzâziyye / el-Fetâvâ'l-Bezzâziyye*⁴⁷⁹

İbnü'l-Bezzâzî olarak bilinen Hâfızüddîn Muhammed b. Muhammed b. Şihâb el-Kerderî el-Harizmî el-Bezzâzî'ye (v.827/1424) aittir. İbnü'l-Bezzâzî Anadolu'ya gitmeden önce (812/1409-10) Hanefî alimlerin verdikleri fetvâların muteber kitaplardan ihtisar edilmesiyle kitabını telif etmiştir. Asıl adı *el-Câmiu'l-vecîz* olan kitap *Fetâva'l-Kerderî* olarak da bilinmektedir.⁴⁸⁰

17- *Sayrafiyye*⁴⁸¹

Âhû Mecdüddîn Es'ad b. Yusuf b. Alî es-Sayrafi el-Buhâri'nin (v.1088/1677) fetvaya dair eserinin adı *el-Fetâva's-Sayrafiyye* olarak kaydedilmiştir. Bazı öğrencileri bu fetva kitabının kadıların verdikleri hükümlerin dayanağı olan imamların görüşleri ve bu görüşlerin mukayesesini ele aldığını söylemektedir.⁴⁸²

2.9.5. Arap Dil ve Edebiyatına Dair Eserler

Timurtâşî *el-Vüsûl*'ün büyük bir kısmında dil konularının usûl ve meselelerle irtibatını incelemiştir. Yer yer dilin özellikleri ve kurallarına dair belli eserlerden yararlanmışır. Bu eserleri şu şekilde sıralamak mümkündür:

1- *Sibeveyhi*⁴⁸³

Hocası Halîl b. Ahmed'in vefatından sonra Basra nahiv okulunun en önemli temsilcisi olan Ebû Bişr Sibeveyhi Amr b. Osman b. Kanber el-Hârisî'ye (v.180/796) aittir. Sibeveyhi tarafından herhangi bir isim verilmeyen eser Ahfeş sayesinde *el-Kitâb* olarak adlandırılmışır. Arap dili alanında günümüze ulaşan ilk ve hacimli eserdir.⁴⁸⁴

2- *eş-Şîrâziyyât*⁴⁸⁵

Ebû Alî Hasan b. Ahmed b. Abdülgaffâr el-Fârisî'ye (v.377/987) ait olan eserin adı *el-Mesâilü's-Şîrâziyyât* olarak kaydedilmiştir. Müellifin gramerle ilgili önemli gördüğü 43 soru ve bu soruların cevabını içermektedir.⁴⁸⁶

⁴⁷⁹ Örneğin bkz. Timurtâşî, *el-Vüsûl*, 175, 211, 238.

⁴⁸⁰ İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zehab*, 9: 265; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, 11: 224; Cici, "Osmanlı Klasik Dönemi Fıkıh Kitapları", 226.

⁴⁸¹ Örneğin bkz. Timurtâşî, *el-Vüsûl*, 117.

⁴⁸² Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, 2: 1225; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, 2: 251.

⁴⁸³ Örneğin bkz. Timurtâşî, *el-Vüsûl*, 156, 172.

⁴⁸⁴ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 3: 463-65; Ebû Bişr Amr b. Osman b. Kanber el-Hârisî Sibeveyhi, *el-Kitâb*, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn (Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1988); Mehmet Reşit Özbalkıç, "Sibeveyhi" (Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi, 2009), 37: 130-131.

⁴⁸⁵ Örneğin bkz. Timurtâşî, *el-Vüsûl*, 323.

⁴⁸⁶ İsmâil Paşa, *Hediyetü'l-ârifin*, 1: 272; el-Fârisî, Ebû Alî, *el-Mesâilü's-Şîrâziyyât*, thk. Hasan Hindâvî, 2 c. (Riyad: Künûzu İşbilyâ, 2004).

3- *el-Miftâh*⁴⁸⁷

Bu eser meşhur arap dil alimi Ebû Ya'kûb Sirâcüddîn Yusuf b. Ebî Bekr b. Muhammed b. Alî el-Hârizmî es-Sekkâkî'ye (v.626/1229) aittir. Sekkâkî “*edep ilimleri*” olarak nitelendirdiği sarf, nahiv, meâni, beyan gibi birbiriyle bağlantılı ilimlerin Kurân'ın anlaşılmasında anahtar konumunda olduğundan eserine ilimlerin anahtarı anlamına gelen *Miftâhu'l-ulûm* adını vermiştir. Sekkâkî Abdülkâhir el-Cürcânî'nin (v.471/1078-79) *Delâilü'l-i'câz*'ı ve *Esrâru'l-belâğa*'sına dayandırdığı *el-Miftâh* arapça anlatım biçimi bakımından tam bir el kitabını temsil etmektedir.⁴⁸⁸

4- *et-Teshîl*⁴⁸⁹

Bu eser *el-Elfiyye* eseri ile bilinen meşhur dil alimi İbn Mâlik et-Tâî'ye (v.672/1274) aittir. İbn Mâlik bu eseri daha önce yazdığı *el-Fevâid* ve *el-Makâsîd* adlı eserlerini genişletmek suretiyle sade bir dille oluşturmuştur. Başta müellif olmak üzere eser üzerine çok sayıda şerh yazılmıştır.⁴⁹⁰

5- *el-Mutavvel*⁴⁹¹

Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahrüddîn Ömer b. Burhâneddîn Abdullah et-Teftâzânî'ye (v.792/1390) nispet edilen eser Ebû Ya'kûb es-Sekkâkî'nin (v.626/1229) *Miftâhu'l-ulûm* adlı eserinin belagatla ilgili üçüncü bölümünün Hatîb el-Kazvînî (v.739/1338) tarafından *Telhîsü'l-miftâh* adıyla yaptığı ihtisara yapılan en meşhur şerhtir. Müellifin bu eseri *Şerhu'l-Mutavvel* ve *Şerhu Telhîsi'l-Mutavvel* isimleriyle de bilinmektedir.⁴⁹²

6- *Hâşiyetü'l-Mutavvel /Hâşiyeye ale'l-Mutavvel*⁴⁹³

Ebu'l-Hasen Alî b. Muhammed es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî el-Hanefî'ye (v.816/1413) nispet edilen eser Hatîb el-Kazvînî'nin (v.739/1338) *Telhîsü'l-miftâh*'ına Teftâzânî tarafından yapılan şerhe yazılmış bir haşiyedir. Cürcânî *Mutavvel*'i okuturken aldığı kısa notları talebelerinin isteğiyle genişletip bu haşiyeyi yazmıştır.⁴⁹⁴

⁴⁸⁷ Örneğin bkz. Timurtâşî, *el-Vüsûl*, 323.

⁴⁸⁸ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, 2. 1762; Ebû Ya'kub Siraceddin Yusuf b. Ebû Bekr b. Muhammed es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-ulûm*, thk. Naîm Zerzûr (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1987), 6-7; William Smyth - Ömer Kara, “Bir Yorum Geleneğinde Tartışma: Sekkâkî'nin Miftâhu'l-Ulûm'unun Akademik Mirası”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü Dergisi)*, 47 (2014): 166.

⁴⁸⁹ Örneğin bkz. Timurtâşî, *el-Vüsûl*, 156, 172.

⁴⁹⁰ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, 1. 406; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 7: 591; Abdülbaki Turan, “İbn Mâlik et-Tâî” (Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi, 1999), 20: 169.

⁴⁹¹ Örneğin bkz. Timurtâşî, *el-Vüsûl*, 170.

⁴⁹² Şevkânî, *el-Bedru't-tâlî*, 2: 303-304; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, 1: 473; Kumbasar, “Taftazani (H. '22-'92/M.1322-1390)'nin eserleri”, 149-150.

⁴⁹³ Örneğin bkz. Timurtâşî, *el-Vüsûl*, 170.

⁴⁹⁴ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, 1: 473; Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî Seyyid Şerîf el-Hanefî Cürcânî, *el-Hâşiyeye ale'l-Mutavvel: Şerhu Telhîsü'l-Miftâhi'l-ulûm fî ulûmi'l-Belâğa*, thk. Raşid A'razî (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2007), 33.

2.9.6. Diğer Kaynaklar

Timurtâşî'nin yukarıda zikredilen alanların dışında tefsir, hadis, kelim ve şurut ilmine dair eserlerden de faydalandığı görülmektedir.

1- *el-Vakf*⁴⁹⁵

Ebü Bekr Hilâl b. Yahyâ b. Müslim el-Basrî'ye (v.245/860) aittir. Şurut ilmine dair olan eser *Ahkâmü'l-vakf* olarak kaydedilmiş olup en yazıldığı dönemin en kapsamlı iki vakıf monografisinden biridir.⁴⁹⁶

2- *es-Sahîh /Sahîhu'l-Buhârî*⁴⁹⁷

Ebü Abdullah Muhammed b. İsmail b. İbrahim el-Cûfî el-Buhârî'nin (v.256/870) sahih hadisleri bir araya getirdiği eseridir. Konular esas alınarak tasnif edilen eser üzerine yazılan birçok şerh ve muhtasar bulunmaktadır.⁴⁹⁸

3- *el-Keşşâf*⁴⁹⁹

Mûtezilî alim Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Harizmî ez-Zemahşerî'ye (v.588/1144) nispet edilen eserin tam adı *el-Keşşâf an Hakâiki'tenzîl ve uyûni'l-akâvil fi vücûhi't-te'vîl*'dir. Zemâhşerî bu tefsiri Mekke'de mücavir olduğu sırada fırkai nâciye ve adliye müntesibi kişilerin teşviki ve Mekke şerifi İbn Vehhâs'ın isteği ile hayatının dekkâkatürrikâb diye adlandırdığı evresinde kaleme almıştır.⁵⁰⁰

4- *el-Müsâyere*⁵⁰¹

İbnü'l-Hümâm Gazâlî'nin kelama dair *er-Risâletü'l-kudsiyye*'sini ihtisar amacıyla yazmaya başladığı ve bazı ilaveler yaparak oluşturduğu eseridir. Bu esere Gazâlî'nin eserine paralel olması sebebiyle aynı anlama gelen *el-Müsâyere* adını vermiştir.⁵⁰²

⁴⁹⁵ Örneğin bkz. Timurtâşî, *el-Vüsûl*, 118.

⁴⁹⁶ Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, 223; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcîm*, 312-313; Cengiz Kallek, "Hilâl b. Yahyâ" (Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi, 1998), 18: 21; Bedir, *Buhara Hukuk Okulu*, 166.

⁴⁹⁷ Örneğin bkz. Timurtâşî, *el-Vüsûl*, 225, 242.

⁴⁹⁸ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, 1: 541-555; M. Yaşar Kandemir, "el-Câmiu's-Sahîh" (Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi, 1993), 114-123.

⁴⁹⁹ Örneğin bkz. Timurtâşî, *el-Vüsûl*, 252.

⁵⁰⁰ Ebu'l-Kasım Carullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed Zemahşerî, *el-Keşşâf an hakâyık-i gavâmizi't-tenzîl* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-Arabî, 1407), 1: 3; Suyûtî, *Tabakâtü'l-müfessirîn*, thk. Ali Muhammed Ömer (Kahire: Mektebetü Vehbe, 1976), 120-121.

⁵⁰¹ Örneğin bkz. Timurtâşî, *el-Vüsûl*, 165.

⁵⁰² Şevkânî, *el-Bedru't-tâlî*, 2: 202; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, 2: 1666; Kemâleddîn İbn Ebî Şerîf, *el-Müsâmere şerhu'l-Müsâyere fi'l-akâidi'l-müneciye fi'l-âhire*, thk. Mahmud Ömer ed-Dimyâtî (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 2002), 18-19.

2.10. *el-Vüsûl*'de İsnevî Vasıtasıyla Kullanılan Kaynaklar

Timurtâşî Şafîî kaynaklara genellikle İsnevî'den yaptığı nakillerde başvurmuştur. Müellifin İsnevî vasıtasıyla nakilde bulunduğu kaynaklar şunlardır:

1- *el-Müstev'ab*⁵⁰³

Maliki fakih Ebu'l-Kâsım Abdurrahmân b. Muhammed b. Reşîk el-Kayravânî'ye (v.380/990) nispet edilen *el-Müstev'ab* fıkıh meselelerin ayrıntılı olarak ele alındığı bir eserdir.⁵⁰⁴

2- *Ziyâdâtü'l-Abbâdî*⁵⁰⁵

Ebû Âsım Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Herevî el-Abbâdî'nin (v.458/1066) furu-ı fıkha dair eseridir.⁵⁰⁶

3- *Ta'lîka*⁵⁰⁷

Kâdî olarak bilinen Ebû Alî el-Hüseyin b. Muhammed b. Ahmed el-Merverrûzî'nin (v.462/1070) Şafîî fikhına dâir yazdığı kitap *et-Tâ'lîku'l-kebîr* olarak isimlendirilmiştir.

4- *et-Tebşıra*⁵⁰⁸

Ebû İshâk Cemâlüddîn İbrâhim b. Ali b. Yusuf eş-Şirâzî'ye (v.476/1083) ait olan kitap bütün usul konularına şâmil olmamakla birlikte hilaf meselelerinin çoğunu ihtiva etmektedir. Şirâzî'nin mütekellimîn usulüne göre oluşturduğu *et-Tebşıra* fıkıh usulününün birçok ihtilafı konusunu mukayeseli olarak ele almaktadır.⁵⁰⁹

5- *en-Nihâye*⁵¹⁰

İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî'ye ait olan bu kitap Şafîî fikhının önemli kaynaklarından. Cüveynî Şafîî mezhebi dışında diğer mezheplerin görüşlerini cedel üslûbunu kullanarak mukayeseli bir şekilde ele aldığı bu kitabı “*ömrümün neticesi ve hayatımın meyvesi*” olarak nitelendirmiştir.⁵¹¹

5- *el-Burhân*⁵¹²

⁵⁰³ Örneğin bkz. Timurtâşî, *el-Vüsûl*, 131, 132.

⁵⁰⁴ Zirikli, A'lâm, c.3, s.325; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, c.5, s.174.

⁵⁰⁵ Örneğin bkz. Timurtâşî, *el-Vüsûl*, 126.

⁵⁰⁶ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 4: 214; İsmail Paşa, *Hediyetü'l-ârifîn*, 2: 71.

⁵⁰⁷ Örneğin bkz. Timurtâşî, *el-Vüsûl*, 147.

⁵⁰⁸ Örneğin bkz. Timurtâşî, *el-Vüsûl*, 172.

⁵⁰⁹ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 1: 29; Zuhaylî, *Merci'u'l-ulûmi'l-İslâmiyye*, 614; Muhammed Hasan Heyto, *el-İmâm eş-Şirâzî: hayâtühü ve ârâuhü'l-usûliyye* (Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1980), 195-196.

⁵¹⁰ Örneğin bkz. Timurtâşî, *el-Vüsûl*, 133.

⁵¹¹ Zuhaylî, *el-İmâm el-Cüveynî İmâmü'l-Haremeyn*, 126; İmâmü'l-Haremeyn Cüveynî, *Nihâyetü'l-matlab fi dirâyeti'l-mezheb*, thk. Abdülazîm Mahmûd Dîb (Beirut: Dâru'l-Minhâc, 2007), 1: 3.

⁵¹² Örneğin bkz. Timurtâşî, *el-Vüsûl*, 130, 290, 291.

İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî'nin eseridir. Şâfiî usulüne dair olan bu eser mütekellimin metodunun en önemli fıkıh usulü eserleri arasında yer almaktadır.⁵¹³

6- et-Tetimme⁵¹⁴

Şafiî fakih Ebû Sa'd Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Muhammed el-Mütevellî en-Nisâbü'rî'ye (v.478/1086) aittir. Hocası Ebu'l-Kâsım el-Fûrânî (v.465/1068) *el-İbâne* isimli kitabının hudûd bölümüne gelmiş ve tamamlayamadan vefat etmiştir. Eksik kısımları tamamlayan müellif bu kitaba *Tetimmetü'l-İbâne an ahkâmi fîru-i'diyâne* ismini vermiştir.⁵¹⁵

7- el-Emâlî⁵¹⁶

İbnü'z-Zâz olarak bilinen Ebu'l-Ferec Abdurrahmân b. Ahmed ez-Zâz es-Serahsî'nin (v.494/1101) Şâfiî fikhına dair eseridir.⁵¹⁷

8- el-Mustasfâ⁵¹⁸

Ebû Hâmid el-Gazâlî'ye ait olan *el-Mustasfâ*; *Tehzîbü'l-usûl* ve *el-Menhûl fi'l-usûl* ile birlikte üç fıkıh usûlü eserinden biridir. Mütekellimin metodunun örneklerinden olan eser birçok usûl eserine kaynaklık etmiş dört kitaptan biridir. Gazâlî'nin *el-Menhûl* kadar kısa, *Tehzîb* kadar da uzun olmayan, ideal hacimde ve kullanışlılıkta bir kitap olmasını amaçladığı bu eser mantık mukaddimesiyle başlayan özgün bir metindir.⁵¹⁹

9- el-Bahr⁵²⁰

Taberistan kadısı Şâfiî fakih Ebu'l-Mehâsin Abdülvâhid b. İsmâil b. Ahmed er-Rûyânî et-Taberî'ye (v.502/1108) aittir. Gerek hilaf ve gerekse mezhepler konusunda muhtasar ve mutavvel sayısız faydalı eser bırakmış olan er-Rûyânî âhir ömründe bütün bunları bir kitapta toplama isteği ile fîru sistematğine göre telif ettiği bu esere *Bahru'l-mezheb* adını

⁵¹³ İmâmü'l-Haremeyn Cüveynî, *el-Burhân fi usûli'l-fikh*, thk. Salah b. Muhammed b. Uveyda (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1997); Zuhaylî, *Merci'u'l-ulûmi'l-İslâmiyye*, 615.

⁵¹⁴ Örneğin bkz. Timurtâşî, *el-Vüsûl*, 144, 172.

⁵¹⁵ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 3: 134; Ebû Sa'd Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Me'mûn Mütevellî, *Tetimmetü'l-İbâne an ahkâmi fîru-i'diyâne: min evveli kitâbi'l-icâre ilâ âhiri kitâbi'l-vakf*, thk. İbtisâm bint bi'l-Kâsım b. Ayız Âl-i Semîr el-Karnî (b.y.: Dâru Leyne, 1428), 3: 1147. (mülhak 1).

⁵¹⁶ Örneğin bkz. Timurtâşî, *el-Vüsûl*, 238.

⁵¹⁷ Ebu's-Sıdk Takıyyüddin Ebû Bekr b. Ahmed İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtü's-şâfiyye*, thk. Hafız Abdülâlîm Hân (Beyrut: Âlimü'l-kütüb, 1407), 1: 266; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 5: 407-408.

⁵¹⁸ Örneğin bkz. Timurtâşî, *el-Vüsûl*, 132.

⁵¹⁹ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 4: 217-218; Hallâf, *İslam Hukuk Felsefesi*, 94-95; Gazâlî, *İslam Hukuk Metodolijisi*, trc. Yunus Apaydın (İstanbul: Klasik Yayıncılık, 1993), 1:5; H. Yunus Apaydın, "el-Müstasfâ" (Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi, 2006), 32: 124-126; Ayşegül Yılmaz, *Fıkıh Usûlünde Husûn-Kubuh: El-Mu'temed ve el-Mustasfâ Karşılaştırması Işığında* (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2012), 95.

⁵²⁰ Örneğin bkz. Timurtâşî, *el-Vüsûl*, 227, 229,.

vermiştir. Mukayeseli hukuk kitabı niteliğinde olan bu kitap Mâverdi'nin (v.450/1058) *el-Hâvi'l-Kebîr*'i ile kıyaslandığında daha çok ayrıntıyı ihtiva eder.⁵²¹

10- *el-Evsat*⁵²²

İbnü'l-Berhân olarak bilinen Şâfiî usulcü Ebu'l-Feth Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Bağdâdî'nin (v.518/1124) fıkıh usulüne dair eseridir.⁵²³

11- *el-Udde*⁵²⁴

Ebu'l-Mekârim er-Rûyânî olarak bilinen İbrahim b. Ali et-Taberî'nin (v.523/[?]) Şâfiî fikhına dair eseridir. Sübkî Sâhibü'l-Idde ifadesiyle aynı eseri Abdurrâhman b. el-Hüseyn b. Muhammed et-Taberî'ye (v.531/1137) nispet etmiştir.⁵²⁵

12- *el-İsrâf*⁵²⁶

Ebû Sa'd Muhammed b. Ahmed b. Ebî Yusuf el-Herevî'ye (v.518/1124) nispet edilmektedir. Hocası Ebû Âsım el-Abbâdî'nin (v.458/1066) *Edebü'l-kazâ* isimli eserine yazdığı şerhtir.⁵²⁷

13- *el-Mahsûl*⁵²⁸

Fahreddîn er-Râzî'nin (v.606/1210) fıkıh usulüne dâir eseri olan *el-Mahsûl* Âmidî ile beraber Kâdî Abdulcebbâr'ın *el-Umed*'i, Ebu'l-Huseyin el-Basrî'nin (v.436/1044) *el-Mutemed*'i, Cüveynî'nin *el-Burhân*'ı ve Gazâlî'nin *el-Mustasfâ*'sını mezc eden cem' ve ihtisar niteliğinde bir eserdir.⁵²⁹

14- *el-Müntehab*⁵³⁰

Müntehabü'l-Mahsûl ve *Hâsilü'l-mahsûl* diye de bilinen eser Fahreddîn er-Râzî'nin kendi eseri *el-Mâhsûl* için yazdığı muhtasar bir eserdir.⁵³¹

15- *el-Meâlim*⁵³²

⁵²¹ İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-ârifîn*, 1: 634; Zühaylî, *el-İmâm el-Cüveynî İmâmü'l-Harameyn*, 747; Ebu'l-Mehâsin Abdülvâhid b. İsmâil Rûyânî, *Bahru'l-Mezheb fi furû'ı mezhebi'l-İmâm eş-Şâfi'î*, thk. Ahmed İzzü İnâye ed-Dımaşkî (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 2002), 1: 17.

⁵²² Örneğin bkz. Timurtâşi, *el-Vüsûl*, 290.

⁵²³ İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtü's-şâfiyye*, 1:279-80; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, 2: 22.

⁵²⁴ Örneğin bkz. Timurtâşi, *el-Vüsûl*, 147.

⁵²⁵ İbnü's-Sübkî, *Tabakâtü's-şâfiyyeti'l-Kübrâ*, 7: 147; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, 2: 1129.

⁵²⁶ Örneğin bkz. Timurtâşi, *el-Vüsûl*, 157.

⁵²⁷ Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, 9: 30; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 4: 214.

⁵²⁸ Örneğin bkz. Timurtâşi, *el-Vüsûl*, 132, 214, 222, 235.

⁵²⁹ Hallâf, *İslam Hukuk Felsefesi*, 95-96; Muhammed b. Ömer b. el-Hüseyn Fahreedin Râzî, *el-Mahsûl*, thk. Tâhâ Câbir Feyyâz el-Alvânî (Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1997), 1: 27-28; Tuncay Başoğlu, *Fıkıh Usûlüünde Fahreddîn er-Râzî Mektebi* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2014), 48-49; Zuhaylî, *Merci'u'l-ulûmi'l-İslâmiyye*, 620.

⁵³⁰ Örneğin bkz. Timurtâşi, *el-Vüsûl*, 193.

⁵³¹ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, 2: 1615; Ferhat Koca, "el-Mahsûl" (Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi, 2003), 27: 392.

⁵³² Örneğin Bkz. Timurtâşi, *el-Vüsûl*, 214.

Fahredden er-Râzî'nin fıkıh, fıkıh usulü, hilaf, münazara ve cedel konularını içeren beş kitabı “*Meâlim*” adı altında toplanmıştır.⁵³³ Fıkıh usulüne dair olan bu eseri *el-Mahsûl* ile benzerlik göstermektedir.⁵³⁴

16- Edebü’-müfî ve’l-müstefî⁵³⁵

Bu eser İbnü’s-Salah eş-Şehrezûrî’ye (v.643/1245) nispet edilmiştir. Edebü’l-kâdî türünden olan eser fetvâ âdâbı ve şartlarını konu edinmektedir.⁵³⁶

17- el-Kâfiye/Mukaddimetü İbnü’l-Hâcib⁵³⁷

İbnü’l-Hâcib’e (v.646/1249) ait olan *el-Kâfiye* nahiv konularını içeren muhtasar bir mukaddimedir. Bu eser Sibeveyh’in (v.180/796) *el-Kitâb*’ı ve Zemahşerî’nin (v.538/1144) *el-Mufasssal*’ı ile birlikte arap dilinin meşhur üç kitabından biridir.⁵³⁸

18- el-Emâlî⁵³⁹

Şafî fakihî Ebû Muhammed İzzüddîn Abdülazîz b. Abdüsselâm b. Ebu’l-Kâsım es-Sülemî ed-Dımaşkî’ye (v.660/1262) aittir. Bu kitapta bazı Kur’ân-ı Kerim ayetlerinin tefsiri ile seçme hadisleri şerhe ve bazı fikhî meseleleri münakaşaya yer vermektedir.⁵⁴⁰

19- el-Ezkâr⁵⁴¹

Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî’nin (v.676/1277) 665(1266-67) yılında tamamladığı eserin tam adı *Hilyetü’l-ibrâr ve şî’âru’l-ahyâr fi telhîsi’d-de’avât ve’l-ezkârî’l-müstehabbe fi’l-leyl ve’n-nehâr*’dır. Nevevî bu eseri çoğu insanın karşılaştığı çeşitli durumlar ve ibadetlerle ilgili olan konulara dair hadisleri Buhârî ve Müslim’in *el-*

⁵³³ Kâtip Çelebi *el-Meâlim fi usûli’l-dîn*, *el-Meâlim fi usûli’l-fıkh*, *el-Meâlim fi’l-keâm* adında üç eser nispet etmektedir. Kâtip Çelebi, *Keşfü’z-zünûn*, 2: 1726-27.

⁵³⁴ İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-a’yân*, 4: 249; Hallâf, *İslam Hukuk Felsefesi*, 101; Metin Yurdagül, “*el-Meâlim*” (Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi, 2003), 28: 202-203; Başoğlu, *Fıkıh Usûlünde Fahreddin er-Râzî Mektebi*, 268-269.

⁵³⁵ Örneğin bkz. Timurtâşî, *el-Vüsûl*, 225.

⁵³⁶ M. Yaşar Kandemir, “İbnü’s-Salâh eş-Şehrezûrî” (Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi, 2000), 21: 199; İbnü’s-Salâh, *Edebü’l-müfî ve’l-müstefî*, thk. Muvaffak Abdullah Abdulkâdir (Medine: Mektebetü’l-ulûm ve’l-hikem, 2002), 5.

⁵³⁷ Örneğin bkz. Timurtâşî, *el-Vüsûl*, 287.

⁵³⁸ İbnü’l-İmâd, *Şezerâtü’z-zeheb*, 7:406; Ebû Amr Cemaleddin Osman b. Ömer b. Ebî Bekr İbnü’l-Hâcib, *el-Kâfiye fi ilmi’n-nahvi*, thk. Salih Abdülazim eş-Şâir (Kahire: Mektebetü’l-âdâb, 2010), 1: 4; İbrahim Yılmaz, “İbnü’l-Hâcib, Hayatı, Eserleri ve el-Kâfiye Adlı Eserinin İncelenmesi”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi- Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi*, 13 (1997): 482.

⁵³⁹ Örneğin bkz. Timurtâşî, *el-Vüsûl*, 226.

⁵⁴⁰ İsmail Paşa, *Hediyetü’l-ârifîn*, 1: 580; İzzüddîn b. Abdüsselâm, *Şeceretü’l-ma’ârifî ve’l-ahvâl ve sâlihu’l-akvâli ve’l-a’mâl*, thk. İyâd Hâlid et-Tabbâ’ (Dımaşk: Dâru’l-Tabbâ’, 1989), 21; Adnan Algül, *İzzüddîn b. Abdüsselâm’ın İslam Hukuk Bilimindeki Yeri ve Önemi* (Doktora Tezi, Gaziantep Üniversitesi, 2016), 30.

⁵⁴¹ Örneğin bkz. Timurtâşî, *el-Vüsûl*, 226.

Câmiu's-sahîh'i ile Ebû Dâvud, Tirmizî ve Nesâî'nin *es-Sünen*'lerini esas almak suretiyle oluşturmuştur.⁵⁴²

20- *Şerhu'l-Mühezzeb*⁵⁴³

Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî'ye (v.676/1277) ait olan eser Ebû İshâk eş-Şirâzî'nin *el-Mühezzeb* adlı eserinin şerhidir. Nevevî eserin Musarrât bölümüne kadar gelmiş ve eseri tamamlayamamıştır. Bu sebeple eserin kalan kısmı Tâkî Ali b. Abdü'l-Kâfî es-Sübki ile Allâme Mutî tarafından tamamlanmıştır.⁵⁴⁴

21- *er-Ravza*⁵⁴⁵

Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî'ye (v.676/1277) ait olan eser Râfî'nin Gazâlî'nin Şâfiî fikhına dair eseri *el-Vecîz*'e yazdığı eş-Şerhu'l-Kebîr'in muhtasarıdır. Bu eser üzerine yapılan çok sayıda şerh, haşiye, muhtasar ve talik türünden çalışma vardır.⁵⁴⁶

22- *el-İhkâm*⁵⁴⁷

Eş'arî kelamcısı ve fıkıh usulü âlimi Seyfeddîn Âmidî'ye (v.631/1233) nispet edilen eser el-Melikü'l-muazzam'a (624/1226) sunulmuştur. Mütakellimin usulüne göre yazılan eser Kâdî Abdulcebbar (v.415/1025)'in *el-Umed*'i, Ebu'l-Huseyin el-Basrî'nin *el-Mutemed*'i, Cüveynî'nin *el-Burhân*'i ve Gazâlî'nin *el-Mustasfâ*'sının hulasası olup aynı minval üzere yazılmıştır.⁵⁴⁸

23- *Muntehe's-sûl*⁵⁴⁹

Bu eser Seyfeddîn Âmidî'nin *el-İhkâm*'ının muhtasarıdır. Eser birçok kaynaktan *Muntehe's-sûl fî 'ilmi'l-usûl* adıyla Âmidî'ye nisbet edilmektedir.⁵⁵⁰ Memduhoğlu bu eserin fıkıh ilmini yeni öğrenenler için giriş niteliğinde bir çalışma olduğunu ifade etmektedir.⁵⁵¹ İhkâm'ın diğer bir muhtasarı İbnü'l-Hâcib olarak bilinen Ebû Amr

⁵⁴² İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtü's-şâfiyye*, 2: 156; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, 1: 688; Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref Nevevî, *el-Ezkâr*, thk. Muhyiddîn Mestû (Dımaşk: Dâru İbn Kesîr, 1990), 43.

⁵⁴³ Örneğin bkz. Timurtâşi, *el-Vüsûl*, 286, 226.

⁵⁴⁴ Zuhaylî, *Merci'u'l-ulûmi'l-İslâmiyye*, 523-524; İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtü's-şâfiyye*, 2: 156; İbnü'l-Attâr, *Tuhfetü't-Talibîn fî tercemeti'l-İmâm en-Nevevî*, thk. Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasan Âlü Selmân (Ürdün: Dâru'l-eseriyye, 2007), 80.

⁵⁴⁵ Örneğin bkz. Timurtâşi, *el-Vüsûl*, 224, 293.

⁵⁴⁶ Zuhaylî, *Merci'u'l-ulûmi'l-İslâmiyye*, 522; İbn Kâdî Şühbe, *Tabakâtü's-şâfiyye*, 2: 156; Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn ve 'umdetü'l-müttakîn*, thk. Zühayr eş-Şâviş (Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1991), 1: 5; İbnü'l-Attâr, *Tuhfetü't-Talibîn*, 78.

⁵⁴⁷ Örneğin bkz. Timurtâşi, *el-Vüsûl*, 130, 131, 166.

⁵⁴⁸ İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 7: 254; Emrullah Yüksel, "Âmidî, Seyfeddîn" (Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi, 1991), 3: 58; Ebu'l-Hasan Seyfeddîn Ali b. Muhammed b. Salim Âmidî, *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*, thk. Abdürrezzâk el-Afîfî (Riyad: Dâru's-sâmi'i, 2003), 16.

⁵⁴⁹ Örneğin bkz. Timurtâşi, *el-Vüsûl*, 131.

⁵⁵⁰ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 3: 294; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, 2: 1857; Yüksel, "Âmidî, Seyfeddîn", 3: 58.

⁵⁵¹ Adnan Memduhoğlu, "Çağın İyi Okuyan Bir Fakih Olarak Âmidî ve Sahabe İctihadı Konusundaki Yaklaşımı", *Seyfuddîn Âmidî Sempozyumu*, 2009, 438.

Cemâlüddîn Osman b. Ömer b. Ebî Bekir b. Yunus'a (v.646/1249) *Münteha's-sûl ve'l-emel fî 'ilmeyi'l-usûl ve'l-cedel* ismiyle nispet edilmiştir.⁵⁵²

24- Şerhul-Mahsûl⁵⁵³

Ebu'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs b. Abdurrahmân el-Mısırî el-Karâfî'ye (v.684/1285) ait olan eserin tam adı *Nefâisi'l-usûl fî şerhi'l-Mahsûl*'dür. Fıkıh usulü alanında mütekaddimîn ve müteahhirinden Mutezile, Ehli sünnet ve dört mezhep tarafından yazılan otuz kadar kitaptan yararlandığı bu eser Fahreddîn er-Râzî'nin (v.606/1210) *el-Mahsûl* 'ünün şerhidir.⁵⁵⁴

25- el-Furûk⁵⁵⁵

Ebu'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs b. Abdurrahmân el-Mısırî el-Karâfî (v.684/1285) *el-Furûk* adlı eserini fıkha dair telifi *ez-Zahîre*'sinde bulunan kaidelerin incelik ve farklarını birtakım ilaveler yaparak oluşturmuştur. Karâfî kısaca *el-Furûk* adıyla bilinen eseri *Envârü'l-burûk fî envâi'l-furûk* olarak isimlendirmiştir.⁵⁵⁶

26- Cem'u'l-cevâmi⁵⁵⁷

Şafî fakihi Ebû Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Alî b. Abdülkâfî es-Sübki'ye (v.771/1370) aittir. Muhtevâ olarak özünü Beyzâvî'nin *Minhâcü'l-vusûl*'ü ve İbnü'l-Hâcib'in *Muhtasarü'l-müntehâ*'sından almakla beraber birtakım ilaveler yaparak oluşturulan muhtasar bir eserdir.⁵⁵⁸

2.11. el-Vüsûl'de Zikredilen İstilahlar ve İsimler

Eserde çok sayıda kaynak, ıstılah ve isimlere yer verilmiştir. Çalışmanın bu kısmında Timurtâşî'nin eserde sıkça kullandığı ıstılah ve isimlere yer verilecektir.

2.11.1. el-Vüsûl'de Zikredilen Alimler İçin Kullanılan Bazı Kavramlar

Alimler kendisiyle şöhret bulduğu esere nispetle bazı isimlerle anılmıştır. Timurtâşî bazen alimlerin eserlerine yer verirken bazen de meşhur oldukları bu isimleri ile ilgili

⁵⁵² Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, 2: 1853; Hulusi Kılıç, "İbnü'l-Hâcib" (Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi, 2000), 21: 57-58.

⁵⁵³ Örneğin bkz. Timurtâşî, *el-Vüsûl*, 292.

⁵⁵⁴ Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, 1: 158; Ebü'l-Abbâs Şehabeddin Ahmed b. İdris b. Abdürrahim Karâfî, *Nefâisi'l-usûl fî şerhi'l-Mahsûl*, thk. Âdil Ahmed Abdülmecûd ve Ali Muhammed Muavvaz (b.y.: Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, 1995), 90-95.

⁵⁵⁵ Örneğin bkz. Timurtâşî, *el-Vüsûl*, 226.

⁵⁵⁶ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, 1: 186; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, 1: 158; Karâfî, *el-Furûk*, 71-72.

⁵⁵⁷ Örneğin bkz. Timurtâşî, *el-Vüsûl*, 139.

⁵⁵⁸ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, 1: 596; Ebü Nasr Taceddin İbnü's-Sübki, *Cem'u'l-cevâmi' fî ilmi usûli'l-fikh*, thk. Abdülmunim Halil İbrahim (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2003), 11.

konudaki görüşlerine atıfta bulunmuştur. Bu kısımda farklı kaynaklara müracat edilmek suretiyle müellifin bu eserde alimler için kullandığı isimlere yer verilecektir. Timurtâşî'nin *el-Vüsûl*'de yer verdiği kavramları şu şekilde sıralamak mümkündür:

1- Şeyhunâ/Mevlânâ

Bu isimle hocası İbn Nüceym'i kastetmektedir. Timurtâşî birçok yerde “*kâle şeyhunâ*/ hocamız dedi ki, *kâle şeyhunâ fi bahrihî-fi'l-bahri li-şeyhinâ / el-Bahru'r-râik* adlı eserinde hocamız dedi ki, *kâle şeyhuna fi kavâidihî-kavlü şeyhunâ fi eşbâhihî/ el-Eşbâh ve'n-nezâir* adlı eserinde hocamız dedi ki, “*mevlânâ fi fevâidihî/ efendimiz (hocamız) el-Fevâidü'z-Zeyniyye* adlı eserinde” ifadeleriyle İbn Nüceym'den nakilde bulunmuştur.⁵⁵⁹

2- Sâhibü'l-Bahr/ Sâhibü'l-Fevâid

Timurtâşî bu kavramla hocası İbn Nüceym'i kastedmektedir. Müellif *el-Vüsûl*'de nadiren *el-Bahru'r-râik* adlı eserine nispetle İbn Nüceym için *Sâhibü'l-Bahr* ismini zikretmektedir. Ayrıca *el-Fevâidü'z-Zeyniyye* eserine nispetle *Sâhibü'l-Fevâid* ismini de kullandığı görülmektedir.⁵⁶⁰

3- es-Seyyid

Ebu'l-Hasen Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerif el-Cürcânî el-Hanefî (v.816/1413) kastedilmektedir. Zeydî imamlardan Muhammed b. Zeyd'in (v.287/900) on üçüncü kuşaktan torunu olması sebebiyle bu ismi almıştır.⁵⁶¹

4- Sâhibü'l-Hidâye

Ebu'l-Hasan Burhânüddîn Alî b. Ebû Bekr b. Abdülcelîl el-Fergânî el-Merginânî (v.593/1197) için kullanılır. Hanefî mezhebinin en meşhur muhtasar metinlerinden olan *el-Hidâye* adlı eserine nispetle bu isim kullanılmaktadır.⁵⁶²

5- Sâhibü'l-Miftâh

Timurtâşî bu kavramla Ebû Yakub Sirâcüddîn Yûsuf b. Ebî Bekir b. Muhammed b. Alî el-Harizmî es-Sekkâkî'yi (v.626/1229) kastetmektedir. Sekkâkî'nin meşhur eseri *Miftâhu'l-ulûm* adlı eserine nispetle kullanılmaktadır.⁵⁶³

6- Musannif/ Sâhibü'l-Menâr

⁵⁵⁹ Örneğin bkz. Timurtâşî, *el-Vüsûl*, 119, 121, 167, 204, 227, 232, 247, 254, 263, 303, 308, 312, 316.

⁵⁶⁰ Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, 134-135; İbnü'l-Imâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 10: 523; Timurtâşî, *el-Vüsûl*, 168, 217.

⁵⁶¹ Şevkânî, *el-Bedru't-tâlî*, 1: 488; Timurtâşî, *el-Vüsûl*, 170.

⁵⁶² Zuhaylî, *Merci'u'l-ulûmi'l-İslâmiyye*, 489; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, 141; İbn Kutluboğa, *Tacü't-terâcîm*, 361.

⁵⁶³ Kuraşî, *el-Cevâhiru'l-mudiyye*, 2: 226; İbnü'l-Imâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 7: 215; Timurtâşî, *el-Vüsûl*, 323.

Ebu'l-Berekât Hâfizuddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd en-Nesefî'nin (v.710/1310) meşhur *Menâru'l-envâr* adlı eserine nispetle kullanılmıştır.⁵⁶⁴

7- Sâhibü'l-Kunye

Necmüddîn Muhtâr b. Mahmûd b. Muhammed ez-Zâhidî el-Gazmînî'nin (v.658/1260) fetvaya dair *Kunyetü'l-Münye* adlı eserine nispetle bu ismi almıştır.⁵⁶⁵

8- Sâhibü't-Temhîd

Çoğu zaman açıkça İsnevî'nin ismine yer veren Timurtâşî; birçok yerde İsnevî için *et-Temhîd* eserine nispetle bu ismi kullanmıştır.⁵⁶⁶

9- Sâhibü'l-Keşşâf

Mûtezilî alim Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Harizmî ez-Zemahşerî'nin (v.588/1144) *el-Keşşâf* adlı eserine nispetle zikredilmektedir.⁵⁶⁷

10- Sahibü't-Tenkîh

Hanefî fakihî Sadruşşerîa es-Sânî'nin *Tenkîhu'l-usûl* adlı eserine nispetle zikredilmektedir.⁵⁶⁸

11- Sahibü't-Telvîh

Sadeddin et-Teftazânî'nin (v.792/1390) *et-Telvîh ilâ Keşfi hakâiki't-Tenkîh* adlı eserine nispetle kullanılmaktadır.⁵⁶⁹

12- Fahru'l-İslâm

Ebu'l-Hasen Ebu'l-Usr Fahru'l-İslâm Alî b. Muhammed b. el-Hüseyin b. Abdülkerîm el-Pezdevî (v.482/1089) için kullanılmaktadır.⁵⁷⁰

13- Ebu'l-Yüsr

Sadru'l-İslâm Ebu'l-Yüsr Muhammed b. Muhammed b. el-Hüseyin b. Abdülkerîm el-Pezdevî'nin (v.493/1100) Ebu'l-Usr'un (482/1089) aksine kitaplarının kolay ve anlaşılır olması sebebiyle kullanılmaktadır.⁵⁷¹

14- El-Alâü't-Tercümânî/ Mecdüleimme et-Tercümânî

Alâuddîn Muhammed b. Mahmud b. Muhammed b. Hasan el-Harezmî et-Tercümânî (v.645/1247) için kullanılmaktadır.⁵⁷²

⁵⁶⁴ Kuraşî, *el-Cevâhiru'l-mudıyye*, 1: 270-71; Timurtâşî, *el-Vüsûl*, 140, 298.

⁵⁶⁵ İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 7: 215. Kuraşî, *el-Cevâhiru'l-mudıyye*, 259 (fihrist)

⁵⁶⁶ Timurtâşî, *el-Vüsûl*, 144, 147.

⁵⁶⁷ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 5:168; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, 6: 194; Timurtâşî, *el-Vüsûl*, 193.

⁵⁶⁸ Zuhaylî, *Merci'u'l-ulûmi'l-İslâmiyye*, 628; Timurtâşî, *el-Vüsûl*, 253.

⁵⁶⁹ İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-ârifîn*, 2: 429-30; Timurtâşî, *el-Vüsûl*, 295.

⁵⁷⁰ İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcîm*, 362; Timurtâşî, *el-Vüsûl*, 295, 220,265, 296, 321.

⁵⁷¹ Taşköprüzâde, *Miftahü's-saade*, 2: 185; Timurtâşî, *el-Vüsûl*, 222.

⁵⁷² Kuraşî, *el-Cevâhiru'l-mudıyye*, 2: 380, 385.

15- Nühâtü'l-Kûfe

Kûfe nahiv bilgileri tarafından geliştirilen okuldur. Ebû Cafer Muhammed b. Ebî Sâre er-Ruâsî (v.187/803) liderliğinde Kufe'de ortaya çıkan grup Kûfiyyûn olarak adlandırılır. Kufe dil okulunun usul ve esasları Ruâsî'nin talebelerinden *Kitâbü'l-Mesâdir*'in müellifi Ebu'l-Hasan Alî b. Hamzâ el-Kisâî (v.189/805) tarafından tespit edilmiştir. Kisâî ve öğrencisi Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ (v.207/823) en meşhurlarındandır.⁵⁷³

16- Basriyyûn

Basra'da Arap dil ve gramerini geliştirme amacıyla ortaya çıkan grubun kurucusu Ebu'l-Esved ed-Düelî (v.69/688) olarak kabul edilir. Halil b. Ahmed el-Ferâhidî (v.175/791) ve talebesi Sibeveyh (v.180/796) bu ekolün en meşhur isimlerindedir.⁵⁷⁴

17- Sâhibeyn

Bu ifadeyle İmam Muhammed ve Ebû Yusuf kastedilmektedir. Timurtâşî'nin eserde imamların görüşlerine atıfta bulunurken sıkça başvurduğu görülmektedir.⁵⁷⁵

18- Indesselâse/Ashâbunâ

Bu ifadeyle Ebû Hanife, Ebû Yusuf ve İmam Muhammed kastedilmektedir. Ashâbuna olarak zikredildiğinde ise Hanefiler kastedilir.⁵⁷⁶

19- Meşâyih

Hanefî hukuk geleneğinde hukuki önermeler temel-kurucu hükümler olan zâhîru'r-rivâye, yardımcı kurucu hükümler olan nâdiru'r-rivâye ve boşluk doldurucu hükümler olan vâkîât olarak üç kısma ayrılmıştır. Bu sonuncu hukuki önermelerde değişim ve gelişimini yöneten sonraki hukukçular meşâyih olarak isimlendirilirler.⁵⁷⁷

Timurtâşî'nin İsnevî'den yaptığı nakiller aracılığıyla alimler için kullandığı kavramlar şunlardır:

1- el-İmâm/ İmâmü'l-Haremeyn

Bununla Ebu'l-Meâlî Ruknüddîn Abdülmelik b. Yusuf el-Cüveynî (v.478/1085) kastedilmektedir.⁵⁷⁸

⁵⁷³ Şevki Dayf, *el-Medarisü'n-nahviyye* (Kahire: Dârü'l-Maârif, 1976), 153-154, 192; Tantâvî, *Neş'etü'n-nahv ve târihu eşheru'n-nuhât* (Kahire: Dârü'l-Ma'ârif, 1995), 115-119.

⁵⁷⁴ Dayf, *el-Medarisü'n-nahviyye*, 13; Tantâvî, *Neş'etü'n-nahv*, 27; Hulusi Kılıç, "Basriyyûn" (Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi, 1992), 5: 118.

⁵⁷⁵ Muhammed İbrahim el-Hafnâvî, *el-Fethu'l-mübîn fî halli rumûz-i ve mustalahâti'l-fukahâ ve'l-usûliyyîn* (Batanta: Külliyyetü's-şerîa ve'l-kanûn, ts.), 16; Timurtâşî, *el-Vüsûl*, 164, 190,197, 218, 282.

⁵⁷⁶ el-Hafnâvî, *el-Fethu'l-mübîn*, 16; Timurtâşî, *el-Vüsûl*, 131, 201.

⁵⁷⁷ Bedir, *Buhara Hukuk Okulu*, 100.

⁵⁷⁸ Timurtâşî, *el-Vüsûl*, 130, 133, 214; Muhammed b Süleymân el-Kürdi el-Medenî, *el-Fevâidü'l-medeniyye fîmen yüftâ bi-kavlihî min eimmeti's-Şâfi'iyye.*, thk. Bessâm Abdülvehhâb el-Câbî (Beyrut: el-Ceffân ve'l-Câbî, 2011), 375.

2- Sâhibü't-Tetimme

Şafî fakihî Ebû Sa'd Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Muhammed el-Mütevellî en-Nisâbü'rî'ye (v.478/1086) *Tetimmetü'l-İbâne* adlı eserine nispetle kullanılan bir kavramdır.⁵⁷⁹

2.11.2. *el-Vüsûl*'de Zikredilen Alimlerin İsimleri

Eserde kimi zaman eser ismi zikredilmeksizin alimlerin görüşü aktarılmıştır. Çalışmanın bu kısmında kitaplarının ismi zikredilmeksizin sadece görüşlerine atıfta bulunulmuş diğer alimlerin isimlerine yer verilecektir. Tespit edebildiğimiz ulema isimlerini şu şekilde sıralamak mümkündür:

- 1- **el-Basrî:** Ebû Saîd el-Hasen b. Yesâr el-Basrî (v.110/728)
- 2- **İbn Ebû Leylâ:** Muhammed b. Abdurrahman b. Ebî Leylâ (v.148/765)
- 3- **Ebû Hanîfe:** Numan b. Sâbit (v.150/767)
- 4- **Züfer:** Ebu'l-Hüzeyl Züfer b. el-Hüzeyl b. Kays el-Anberî el-Basrî (v.158/775)
- 5- **Mâlik:** İmam Mâlik b. Enes (v.179/795)
- 6- **el-Kisâî:** Ebu'l-Hasan Alî b. Hamza b. Abdullâh el-Kisâî el-Kûfî (v.189/805)
- 7- **eş-Şâfi:** Muhammed b. İdrîs eş-Şâfi (v.204/820)
- 8- **Hişâm:** Ebû Abdullah Hişâm b. Muâviye ed-Dârîr el-Kûfî (v.209/824)
- 9- **Yusuf b. Hâlid es-Semtî (189/804)**
- 10- **el-Ahfeş:** Ebu'l-Hasen Saîd b. Mes'ade el-Mücâşî el-Belhî el-Ahfeş el-Evsat (v.215/830 [?])
- 11- **Şeddâd:** Şeddâd b. Hakîm el-Belhî (v.220/835)
- 12- **Hişâm:** Hişâm b. Ubeydullâh er-Râzî el-Hanefî (v.221/836)
- 13- **İbn Semâa:** Ebû Abdullâh Muhammed b. Semâa b. Ubeydullâh et-Temîmî el-Kûfî (v.233/848)
- 14- **Ebu'l-Kâsım el-Saffâr:** Ebu'l-Kâsım el-Saffâr Ahmed b. İsmet el-Belhî el-Hanefî (v.236/947)
- 15- **Ebû Abdullâh es-Selcî:** Ebû Abdullâh Muhammed b. Şuca' es-Selcî el-Bağdâdî (v.266/880)
- 16- **el-Hassâf:** Ebû Bekr Ahmed b. Ömer b. Müheyr el-Hassâf eş-Şeybânî (v.261/875)
- 17- **el-Eş'arî:** Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail b. Ebî Bişr İshak b. Sâlim el-Eş'arî el-Basrî (v.324/935-36)

⁵⁷⁹ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 3: 134; el-Hafnâvî, *el-Fethu'l-mübîn*, 141; Timurtâşî, *el-Vüsûl*, 172.

18- Ebu'l-Hasen el-Kerhî: Ebu'l-Hasen Ubeydullah b. el-Hüseyn b. Dellâl el-Kerhî (v.340/952)

19- Ebû Câfer: Ebû Cafer Muhammed b. Abdullah b. Muhammed el-Belhî el-Hinduvânî (v.362/973)

20- Ebû Bekir er-Râzî: Ebû Bekir Ahmed b. Alî er-Râzî- Cessâs (v.370/981)

21- el-Ebherî: Ebû Bekir Muhammed b. Abdullâh b. Muhammed et-Temîmî el-Ebherî (v.375/986)

22- el-Fazlî: Ebû Bekr Muhammed b. el-Fazlî el-Kemerî el-Hanefî (v.381/[?])

23- İbn İsa: Ebu'l-Hasen Ali b. İsa b. el-Ferec b. Sâlih eş-Şirâzî el-Bağdâdî (v.420/1029)

24- Ebu'l-Alâ en-Nâsîhî: Ebû Muhammed Abdullah b. Hüseyin en-Nâsîhî en-Nisâbûrî (v.447/1055)

25- Şemsüleimme el-Halvânî: Ebû Muhammed Şemsüleimme Abdülazîz b. Ahmed el-Halvânî (v.452/1060[?])

26- Alî er-Râzî: Hüsâmeddîn Ali b. Ahmed el-Mekkî er-Râzî el-Hanefî (v.593/[?])

27- Ebû Hayyân: Ebû Hayyân Muhammed b. Yusuf Alî b. Yusuf b. Hayyân el-Endelüsî (v.745/1344)

28- es-Suyûtî: Ebu'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed b. el-Hudâyri es-Suyûtî eş-Şâfi (v.911/1505)

29- Kemal Paşazâde: Şemseddîn Ahmed Kemal Paşazâde (v.940/1534)

30- Bedî': Fahrüddîn Bedî' b. Ebî Mansur el-Arabî el-Kubaznî

31- Ebû Süfyân: Süfyân b. Sahnân

İsnevî vasıtasıyla görüşlerine atıfta bulunulmuş alimlerin isimleri şunlardır:

1- Süfyân b. Uyeyne: Ebû Muhammed Süfyân b. Uyeyne b. Meymûn el-Hilâlî (v.198/814)

2- Ebu'l-Hüseyn el-Basrî: Ebu'l-Hüseyn Muhammed b. Alî b. Tayyib el-Basrî (v.436/1044)

3- es-Saymerî el-Hanefî: Ebû Abdullah el-Hüseyn b. Alî b. Muhammed Cafer es-Saymerî (v.436/1045)

4- Ebu'l-Kâsım el-Kerhî: Ebu'l-Kâsım Mansûr b. Ömer b. Alî el-Bâğdâdî el-Kerhî eş-Şâfi (v.447/1055)

5- Kâdî Ebu't-Tayyib: Ebu't-Tayyib Tâhir b. Abdullah b. Tâhir et-Taberî (v.450/1058)

6- İbnü'l-Beyzâvî: Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. el-Abbâs el-Fârisî el-Beyzâvî eş-Şâfi (v.468/1076)

7- Ebû Muhammed et-Temîmî el-Hanbelî: Rızkullâh b. Abdülvehhâb et-Temîmî el-Bağdâdî (v.488/1095)

8- el-İsbîcâbî: Bahâeddîn Alî b. Muhammed el-İsbîcâbî (v.535/1140)

9- el-Bûşencî: İsmâil b. Abdülvâhid b. İsmâil b. Muhammed el-Bûşencî eş-Şâfî (v.536/1142)

10- er-Râfiî: Ebu'l-Kâsım Abdülkerîm er-Râfiî el-Kazvînî (v.623/1226)

SONUÇ

Fıkıh birikiminin ilkesel bir okunmaya tabi tutulması mezhep düşüncesinin teorik temellerinin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Mezhepler fikhî birikimlerinin ilkelerini belirlemek adına genel ve kuşatıcı prensipler ortaya koymak için girişimlerde bulunmuştur. Kavâid literatürü böyle bir girişimin sonucudur. Fıkıh alimleri tahrîc, tercih ve ta'lîl faaliyetlerinde kaidelere müracat etmiş ve ortaya çıkan yeni meselelerde ise kaidelerin meselelerle irtibatına işlevsel bir şekilde yer vermişlerdir. Kaideler usul ve fıkıh kaideleri olmak üzere iki farklı kategoride değerlendirilmiş ve kaideler açısından usul ve furu farklı iki branş olarak gelişim göstermiştir. Fıkıh kaideleri genellikle furu eserlerinde müstakil çalışmalara konu olurken usul kaidelerinin de usul eserlerine konu edilmesi bu branşlaşmanın bir sonucudur.

Hicrî IV. yüzyıl kavâid ile buna bağlı ilimlerin ve yeni yazım türlerinin ortaya çıktığı bir dönemdir. Bu yüzyılda mezhep birikimini asıllara irca etme ve ihtilaf merkezli yazım faaliyeti Hanefiler öncülüğünde olmuş bunu daha sonra diğer mezhepler takip etmiştir. Daha sonra gelen dönem kavâid edebiyatının spesifik bir boyut kazandığı ve furûk, eşbâh nezâir ile tahrîcü'l-furu gibi yeni türlerin müstakil eserlerde yerini aldığı yeni bir döneme bırakmıştır. Dolayısıyla kavâid literatürü farklı dönemlerde farklı türler üzerinden belli bir kıvama ve seviyeye gelmiştir. Kavâid edebiyatının bu olgunlaşmasının bir sonucu olarak ortaya çıkan tahrîcü'l-furu ale'l-usûl; usulün furu üzerindeki etkisini müstakil eserlerde belli bir tertip ve düzen içinde incelenmesini sağlamıştır. Bu doğrultuda tahrîcü'l-furu; usul kaideleri aracılığıyla tahrice imkân veren ilkeleri konu edinmektedir. Bu literatüre ait ilk eserler Şâfiî fakihler eliyle olmuş ve bunu diğer mezhepler takip etmişlerdir.

Tahrîcü'l-furu'ya ait eselerin oluşumunun uzun bir dönem içerisinde olduğu görülmektedir. Kavâid ilminin büyük ölçüde olgunlaştığı hicrî VII. yüzyılın ilk yarısında Zencânî'nin *Tahrîcü'l-furu ale'l-usûl* adlı eseriyle başladığı kabul edilmiştir. Zencânî'nin temsil ettiği bu literatürün tekâmülü dört yüz yılı aşkın bir süreye tekabül eder. İsnevî'nin telifinden sonra iki yüz yılı aşkın bir sürede bu alanda bir telif yoktur. Hanefîler açısından tahrîcü'l-furu' alanına olan katkıların daha geç bir dönemde olması Hanefî usulünün oluşumunda izlediği metodun etkisiyle ihtiyaç duyulmamış olmasındandır.

Hanefî fakihler fıkıh usulü kaidelerini fıkıh kitaplarından çıkartmışlar ve bu sebeple furu ile ilişkilendirme ihtiyacı duymamışlardır. İlk dönemlerde zihinlerinde mevcut olan

kaideleri müstakil eserlerde derlemişlerdir. Hanefi fakihlerin bu türden eserleri daha sonraki bir döneme bırakmış olmalarında usul kitaplarında bol örnekler kullanılması ve usulün örnekler çerçevesinde şekillenmiş olması etkili olmuştur. Dolayısıyla Hanefilere nispet edilen fukaha metodunun usul ve fûru irtibatı konusunda daha başarılı olduğu söylenebilir.

Kademeli dönüşüm gerçekleştiren kavaid edebiyatı ilm-i hilaf kitaplarında mukayeseli olarak ele alınmıştır. Hilaf ilminin kurucusu olarak kabul edilen Hanefi fakih Debûsî fikhın farklı alanlarına kaynaklık eden eserler vermiş ve birçok hanefi usulcüyü etkilemiştir. Tahrîcû'l-furu eserleri; mezheplerin meselelerde farklı sonuçlara varmasının temelinde usul kaidelerinin etkin olduğunu göstermesi itibariyle zengin örnekler barındırmaktadır. Bu sebeple bu eserler gerek mukayeseli gerekse mezhebî amaçlarla kaleme alınmış çalışmalardır. Debûsî'nin *Te'sîsü'n-nazar*'daki özel tasnifi dışarıda bırakıldığında Timurtâşî'nin araştırmamıza konu ettiğimiz eseri tahrîcû'l-furu literatüründe Hanefileri temsil eden bir çalışma olarak karşımıza çıkar.

Tahrîcû'l-furu eserleri zamanla kavaid ilminin yön değiştirmesinden dolayı müstakil bir yazım türü hüviyeti kazanamamış ve literatürdeki birkaç eserle sınırlı kalmıştır. Bu eserler kendi içinde bir tasnife tabi tutulduğunda Debûsî ve Zencânî'ye ait eserlerin furu eserlerinin sistematiğine Tilimsânî, İsnevî, İbn Lahhâm ve Timurtâşî'ye ait eserlerin ise fikh usulü eserlerinin sistematiğine sahip olduğu görülmektedir. Muhteva olarak değerlendirildiğinde Debûsî, Zencânî ve Tilimsânî'nin eserleri daha çok mezhepler arası mukayese özelliğine sahipken İsnevî, İbnü'l-Lahhâm ve Timurtâşî'nin eserlerinde mensup oldukları mezhep esas alınmıştır. Bu minvalde fikh usulü tertibi kullananlar da mezhebi unsur açısından tasnif edilebilirse de İsnevî'nin *et-Temhîd*'i haricindeki eserler daha sonra gelen mezheb fakihleri tarafından takip edilmemiştir. Bunda kavâid ilminin farklı yazım türüne intikalinin etkisi vardır.

Çalışmamızın birinci kısmında daha çok eserin muhtevası ile ilgili olarak tahrîcû'l-furu literatürünü tanıttığımız ve ikinci kısımda muhtevasına, kaynaklar ve ıstılahlarına yer verdiğimiz Timurtâşî'nin *el-Vüsûl ilâ kavâidi'l-usûl* adlı eserinin Şafî fakihlerinden Zencânî'nin eserinin yakaladığı başarıyı yakalayamamış olduğu aşıkardır. Büyük oranda *et-Temhîd*'in benzeri olan *el-Vüsûl* İsnevî'den nakillerle doludur. Timurtâşî İsnevî'nin *et-Temhîd*'de Şafî mezhebi için izlediği yöntemi Hanefi mezhebinin sistematiğine uyarlamıştır. Buna rağmen mezhebi tavır ve yöntem açısından kendine özgü birtakım özelliklere sahiptir. Timurtâşî, söz konusu eseri için bu anlamda bir özgünlük iddiasında

bulunmamış; aksine eserini talebeler ve araştırmacılar için usul ve furu irtibatını derli toplu veren ders notları mesabesinde muhtasar bir çalışma olarak takdim etmiştir.

KAYNAKÇA

- Abdülazîz Buhârî. *Keşfü'l-esrâr şerhu Usûli'l-Pezdevî*. 4 Cilt. Dâru'l-Kütübü'l-islâmî, ts.
- Akgündüz, Ahmet. "Debûsî". 9: 66-67. Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi, 1994.
- Akgündüz, Ahmet. "Dürerü'l-Hükkâm". Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi, 1994.
- Algül, Adnan. *İzzüddîn b. Abdüsselâm'ın İslam Hukuk Bilimindeki Yeri ve Önemi*. Doktora Tezi, Gaziantep Üniversitesi, 2016.
- Âmidî, Ebu'l-Hasan Seyfeddin Ali b. Muhammed b. Salim. *el-İhkâm fi usûli'l-ahkâm*. Thk. Abdürrezzâk el-Affî. 4 Cilt. Riyad: Dâru's-sâmi'î, 2003.
- Apaydın, H. Yunus. "el-Müstasfâ". Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi, 2006.
- Apaydın, H. Yunus. *İslam Hukuk Usûlü*. Ankara: Bilimsel Araştırma Yayınları (BİLAY), 2018.
- Apaydın, H. Yunus. "Sıbt İbni'l-Cevzi'nin 'İsarü'l-İnsaf' Adlı Hilafiyat Eseri Üzerinde Fukahanın Hadisler Karşısındaki Tavrı Açısından Bir İnceleme". *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 7 (1990): 133-160.
- Aslan, Mehmet Selim. "Günümüz Fıkıh Problemlerinin Çözümünde Tahrîc Yöntemi ve İşlevselliği = Takhrij Method and It's Functionality in Solving Today's Jurisprudential Problems". *İslâmî Araştırmalar (Dergi)* XXV/2 (2014): 108-135.
- Aslantürk, Ayşe Hümeysra. "Nesefî, Necmeddin". Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi, 2006.
- Atar, Fahrettin. "Abdülazîz el-Buhârî". Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi, 1988.
- Atıf Ahmad, Ahmad. *Structural Interrelations of Theory and Practise in Islamic Law, A Study of Six Works of Medieval Islamic Jurisprudence*. Leinden, 2006.
- Aydın, Hakkı. "Cassas ve Debûsî'nin Usûllerindeki Metodları". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 4 (2000): 11-60.
- Aydın, Hakkı. *Sivaslı Kemâleddîn İbn-i Hümâm ve Tahrîri*. Sivas: Kemaleddîn İbn-i Hümâm Vakfı, 1993.
- Aydın, Hüseyin. *Sadrüşşehîd Hüsameddin Ömer b. Abdülazîz el-Buhârî'nin "Umdetü'l-Müftü' Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili*. Yüksek Lisans, Erciyes Üniversitesi, 2014.
- Bâ Hüseyin, Yakub b. Abdülvehhâb. *el-Kavâidü'l-fikhiyye*. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1998.

- Bâ Hüseyin, Yakub b. Abdülvehhâb. *et-Tahricu inde'l-fukaha ve'l-usûliyyîn: (dirase nazariyye tatbikiyye te'siliyye)*. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1994.
- Bâbertî, Ekmeleddin Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd b. Ahmed. *el-Înâye şerhi'l-Hidâye*. 10 Cilt. b.y.: Dâru'l-Fikr, ts.
- Baktır, Mustafa. "Eşbâh ve Nezâir". Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi, 1995.
- Baktır, Mustafa. "İslâm Hukukunun Genel Prensipleri". *EKEV Akademi Dergisi* XII/34 (2008): 203-210.
- Baktır, Mustafa. "Kâide". Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi, 2001.
- Baktır, Mustafa. "Tireli İbni Melek, Hayatı, Eserleri ve Menar Şerhi". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi- Atatürk Üniversitesi İslâmi İlimler Fakültesi Dergisi*. 9 (1990): 40-66.
- Bardakoğlu, Ali. "Câmiu'l-fusûleyn". Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi, 1993.
- Başoğlu, Tuncay. *Fıkıh Usûlünde Fahreddîn er-Râzî Mektebi*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2014.
- Başoğlu, Tuncay. "Tahrîc". Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi, 2010.
- Bayder, Osman. "Hâkim eş-Şehîd'in 'el-Kâfi' Adlı Eserindeki Faaliyeti Üzerine". *Bilimname: Düşünce Platformu*. 29 (Şubat 2015): 245-261.
- Bedir, Murteza. *Buhara Hukuk Okulu: Vakıf Hukuku Bağlamında X-XIII. Yüzyıl Orta Asya Hanefi Hukuku Üzerine Bir İnceleme*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2014.
- Bedir, Murteza. "Kelâmcı ve Fıkıhçı Usul Geleneklerine İlişkin Bazı Eleştirel Mülâhazalar". *İslâm Araştırmaları Dergisi*. 29 (2013): 65-97.
- Bekdemir, Sezayi [Sezai]. "Sadrüşşeria'nın Usulcülüğü/Hukukçuluğu = Sadr al-Shariahes-sâni, His Being the Jurist". *Universal Journal of Theology (Dergi)* II/1 (2017): 74-84.
- Bilge, Mustafa. *İlk Osmanlı Medreseleri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1984.
- Bilmen, Ömer Nasûhî. *Hukuk-ı İslâmiyye ve Istilâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu*. 8 Cilt. İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1967.
- Bursalı, Mehmet Tâhir - A. Fikri Yavuz - İsmail Özen. *Osmanlı Müellifleri*. İstanbul: Meral yayınevi, ts.
- Cici, Recep. *Osmanlı Dönemi İslam Hukuku Çalışmaları: Kuruluştan Fatih Devrinin Sonuna Kadar*. Bursa: Arasta Yayınları, 2001.

- Cici, Recep. “Osmanlı Klasik Dönemi Fıkıh Kitapları”. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* III/5 (2005): 215-248-248.
- Cihan, Ravza. *İbnü'l-Hümmam'ın Fethu'l-Kadir Adlı Eserinin Metot ve Muhteva Açısından İncelenmesi (Kitabü'n-Nikah Örneği)*. Yüksek Lisans, Sakarya Üniversitesi, 2010.
- Cürcânî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî Seyyid Şerîf el-Hanefî. *el-Hâşiye ale'l-Mutavvel: Şerhu Telhîsü'l-Miftâhi'l-ulûm fi ulûmi'l-Belâga*. Thk. Raşid A'razî. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2007.
- Cürcânî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî Seyyid Şerîf el-Hanefî. *et-Ta'rîfât*. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1983.
- Cüveynî, İmâmü'l-Haremeyn. *el-Burhân fi usûli'l-fikh*. Thk. Salah b. Muhammed b. Uveyda. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1997.
- Cüveynî, İmâmü'l-Haremeyn. *Nihâyetü'l-matlab fi dirâyeti'l-mezheb*. Thk. Abdülazîm Mahmûd Dîb. 20 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Minhâc, 2007.
- Çavuşoğlu, Ali Hakan. “Tilimsânî”. *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 2012.
- Çırak, Hasan Hayri. *Mahmud b. Ahmed ez-Zencânî ve “Tahrîcü'l-Fürû'ale'l-usûl” (Mukayeseli İslâm hukuk usulü açısından önemi)*. Yüksek Lisans, Atatürk Üniversitesi, 1992.
- Çil, Mustafa. *Fıkıh Usulü Metnine Şerh Katkısı: Menâru'l Envar Çizgisi*. Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2018.
- Dayf, Şevki. *el-Medarisü'n-nahviyye*. Kahire: Dâru'l-Maârif, 1976.
- Debûsî, Ebû Zeyd. *Mukayeseli Hukuk Düşüncesinin Temellendirilmesi*. Trc. Ferhat Koca. Ankara: Ankara Okulu, 2002.
- Debûsî, Ebû Zeyd. *Te'sîsü'n-nazar*. Beyrut: Dâru İbn Zeydun, ts.
- Demir, Yıldız - Peşe, Ahmet M. *İslam Hukuku El Kitabı*. Ed. Tâlip Türcan. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2002.
- Demirel, Harun Reşit. *Ebû Ca'fer et-Tahâvi: Hayatı-Eserleri ve Meâni'l-Asâr ile Müşkilü'l-Asârı'ndaki Hadisciliği*. 1991.
- Demirkan, Tuğba. *Fetâvâ-yı Tatarhâniyye'nin fıkıh tarihindeki yeri (Aile hukuku örneği)*. Yüksek Lisans, Marmara Üniversitesi, 2007.
- Desuki, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b Ahmed b Arafe. *el-İmam Muhammed b. el-Hasan eş-Şeybani ve eseruhu fi'l-fikh*. Katar: Dârü's-Sekâfe, 1987.

- Dibak, Gassan. *Dirase ve tahkiku Kitâbi 'l-Vüsûl ilâ kavâidi 'l-usûl fî tahrici 'l-fûru' ale 'l-usul*. Câmîatu Dımaşk, 2004.
- Durmuş, İsmail. “Lügaz”. Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi, 2003.
- Ebû Yusuf. *İhtilâfu Ebî Hanîfe ve İbn Ebî Leylâ*. Hindistan: Lecnetü ihyâu'l-maârifî'n-nu'mâniyye, ts.
- Ebû'l-Ulâ Mardin. *Medenî Hukuk Cephesinden Ahmet Cevdet Paşa*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1942.
- el-Fârisî, Ebû Alî,. *el-Mesâilü 'ş-Şirâziyyât*. Thk. Hasan Hindâvî. 2 Cilt. Riyad: Künûzu İşbilyâ, 2004.
- Erdoğan, Mehmet. *Fıkıh ve Hukuk Terimleri*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2013.
- Fahreedin Râzî, Muhammed b. Ömer b. el-Hüseyn. *el-Mahsûl*. Thk. Tâhâ Câbir Feyyâz el-Alvânî. 6 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1997.
- Gazâlî. *İslam Hukuk Metodolijisi*. Trc. Yunus Apaydın. İstanbul: Klasik Yayıncılık, 1993.
- Gazzî, Ebu'l-Meâlî Muhammed el-. *Dîvânü'l-İslâm*. Thk. Seyyid Kesrevî Hasan. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990.
- Gözübenli, Beşir. “Hasan b. Ziyâd”. Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi, 1997.
- Güllük, İsmail. “Sosyal Olgu Fetva-İlişkisi: Ebu'l-Leys es-Semerkindî'nin en-Nevâzil Örneği”. *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*. 24 (2014): 71-92.
- Güman, Osman. *Nahiv-Fıkıh Usûlü İlişkisi (el-İsnevî Örneği)*. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2006.
- Güman, Osman. “Usulcü İle Fakih Arasındaki Fark Nedir?” *Usulcü İle Fakih Arasındaki Fark Nedir?* Erişim: 16 Mart 2019. <https://usulifikih.blogspot.com/2018/03/usulcu-ile-fakih-arasindaki-fark-nedir.html>.
- Güman, Osman - Sezer, Ayşe. “Osmanlı Hukuk Tarihinde Öncü Bir İsim: Timurtaş Üzerine Biyografik Bir İnceleme”. *Bilimname* 2019/37 (30 Nisan 2019): 857-887.
- Hâdimî, Muhammed b Muhammed Mustafa el-. *Mecâmi'ü'l-hakâ'ik ve'l-kavâid ve cevâmiü'r-ravâik ve'l-fevâid fî usuli'l-fikh ve'l-kavâidi'l-fikhiyye*. Thk. Halid Azizi. Dımaşk: Müessesetü'r-Risale, 2016.
- Hafnâvî, Muhammed İbrahim el-. *el-Fethu'l-mübîn fî halli rumûz-i ve mustalahâti'l-fukahâ ve'l-usûliyyîn*. Batanta: Külliyyetü'ş-şerîa ve'l-kanûn, ts.
- Hakkı, İzmirli İsmail. *İlm-i hilaf*. Malatya: Kubbealtı Yayıncılık, 2001.

- Hallâf, Abdulvahhâb. *İslam Hukuk Felsefesi*. Trc. Hüseyin Atay. Ankara, 1973.
- Hamevî, Ahmed b. Muhammed el-. *Gamzu uyûni'l-besâir şerhu Kitâbi'l-eşbâh ve'n-nezâir*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1985.
- Hamidullah, Muhammed. "Serahsî, Şemsüleimme". Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi, 2009.
- Heinrichs, Wolfhart. "Hukuku Yapılandırmak: Furûk Literatürü Üzerine Mülâhzalar". *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*. Trc. Necmettin Kızılkaya. 9 (2007): 235-246.
- Heyto, Muhammed Hasan. *el-İmâm eş-Şirâzî: hayâtühû ve ârâuhü'l-usûliyye*. Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1980.
- Hın, Mustafa Said. *İslam Hukukunda Yöntem Tartışmaları: Usuldeki Farklılığın Fakihlerin İhtilafındaki Rolü*. Trc. Halit Ünal. Kayseri: Rey Yayıncılık, 1993.
- İbn Âbidîn. *Reddu'l-muhtâr ale'd-dürri'l-muhtâr şerhi tenviri'l-ebşâr*. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1992.
- İbn Aşûr, Muhammed Tâhir. *İslam Hukuk Felsefesi*. Trc. Mehmet Erdoğan - Vecdi Akyüz. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2013.
- İbn Ebî Şerîf, Kemâleddîn. *el-Müsâmere şerhu'l-Müsâyere fi'l-akâidi'l-münciye fi'l-âhire*. Thk. Mahmud Ömer ed-Dimyâtî. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 2002.
- İbn Haldûn. *et-Ta'rîf bi İbn Haldûn ve rihletuhû garben ve şarken*. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-Lübnânî, 1979.
- İbn Hallikân. *Vefeyâtü'l-a'yân*. Thk. İhsan Abbas. Beyrut: Dâru Sâdır, ts.
- İbn Kâdî Şühbe, Ebu's-Sıdk Takıyyüddin Ebû Bekr b. Ahmed. *Tabakâtü'ş-şâfiyye*. Thk. Hafız Abdülalîm Hân. 4 Cilt. Beyrut: Âlimü'l-kütüb, 1407.
- İbn Kutluboğa, Ebu'l-Fidâ Zeynüddîn Kâsım es-Sûdûnî. *Tâcü't-terâcîm*. Thk. Muhammed Hayr Ramazan Yusuf. Dâru'l-kalem, 1992.
- İbn Manzur. *Lisanü'l-arab*. 3. Bs, 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1414.
- İbn Nüceym, Zeynüddin Zeyn b. İbrâhim b. Muhammed el-Mısrî el-Hanefî. *el-Eşbâh ve'n-nezâir*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1999.
- İbn Nüceym, Zeynüddin Zeyn b. İbrâhim b. Muhammed el-Mısrî el-Hanefî. *el-Fevâidü'z-zeyniyye fî mezhebi'l-Hanefiyye*. Thk. Muhammed Ruhayl Garâyibe. Ammân: Dâru'l-furkân, 1999.
- İbnü'l-Attâr. *Tuhfetü't-Talibîn fî tercemeti'l-İmâm en-Nevevî*. Thk. Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasan Âlü Selmân. Ürdün: Dâru'l-eseriyye, 2007.

- İbnü'l-Hâcib, Ebû Amr Cemaleddin Osman b. Ömer b. Ebî Bekr. *el-Kâfiye fî ilmi'n-nahvi*. Thk. Salih Abdülazim eş-Şâir. Kahire: Mektebetü'l-âdâb, 2010.
- İbnü'l-Hümâm. *et-Tahrîr fî usûli'l-fikh*. Kahire: Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1932.
- İbnü'l-Hümâm. *Fethu'l-Kadîr*. 10 Cilt. b.y.: Dâru'l-Fikr, ts.
- İbnü'l-Hümâm. *Zadü'l-fakîr*. Thk. Said Bektaş. Medine, Beyrut: Dâru's-sirâc, Dâru'l-beşâiri'l-islamiyye, 2013.
- İbnü'l-Imâd, Ebu'l-Felah Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed. *Şezerâtü'z-zeheb fî ahbâri men zeheb*. Thk. Mahmud el-Arnâvud. 11 Cilt. Dimaşk: Dâru İbn Kesîr, 1986.
- İbnü'l-Lahhâm, Ebu'l-Hasan Alaeddin Ali b. Muhammed b. Abbas Ba'li. *el-Kavâid ve'l-fevâidi'l-usûliyye ve mâ yeteallaku bihâ mine'l-ahkâmi'l-fer'iyye*. Thk. Abdülkerim el-Fazlî. Beyrut: Mektebetü'l-asriyye, 1998.
- İbnü's-Sââtî, Muzafferuddîn Ahmed b. Alî. *Bedî'u'n-nizâm: Nihâyetü'l-vüsûl ilâ ilmi'l-usûl*. Thk. Sa'd b. Garîr b. Mehdî es-Sülemî. 2 Cilt. Ümmü'l-Kurâ, 1985.
- İbnü's-Salâh. *Edebü'l-müftî ve'l-müstefî*. Thk. Muvaffak Abdullah Abdulkâdir. Medine: Mektebetü'l-ulûm ve'l-hikem, 2002.
- İbnü's-Sübkî, Ebû Nasr Taceddin. *Cem'u'l-cevâmi' fî ilmi usûli'l-fikh*. Thk. Abdülmunim Halil İbrahim. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2003.
- İbnü's-Sübkî, Ebû Nasr Taceddin. *Tabakâtü'ş-şâfiyyeti'l-Kübrâ*. Thk. Mahmûd Muhammed Tanahi - ve Abdülfettâh Muhammed el-Hulv. 10 Cilt. Kahire: İsa el-Bâbî el-Halebî, 1413.
- İbnü'ş-Şihne, Seriiyüddîn. *ez-Zehâiri'l-eşrefiyye fî elgâzi'l-hanefiyye*. Thk. Muhammed Hasan Muhammed Hasan İsmail eş-Şafî. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1998.
- İltaş, Davut. "Fıkıh Usulü Yazımında 'Kelamcılar Yöntemi ve Fakihler Yöntemi' Ayrışmasının Mahiyeti Üzerine". *Bilimname: Düşünce Platformu VII/XVII* (Şubat 2009): 65-95.
- İltaş, Davut. "Zencânî, Şehâbeddîn". *Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 2013.
- İltaş, Davut. "Zencânî'nin 'Tahrîcü'l-Fürû Ale'l-Usûl' İsimli Eseri Üzerine Bir Değerlendirme". *Bilimname: Düşünce Platformu V/13* (Şubat 2007): 67-109.
- İnanır, Ahmet. "İbn Kemal'in Tabakatü'l-Fukahası ve Değerlendirilmesi". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi- Atatürk Üniversitesi İslâmi İlimler Fakültesi Dergisi*. 37 (2012): 65-86.

- İsmail Habîb, Muhammed Bekr. “İlmu Tahrîcû'l-Fürû' ale'l-usûl”. *Mecelletü câmiati Ümmi'l-Kurâ li Ulûmiş-Şerîa ve dirâseti'l-İslamiyye*. 45 (1429).
- İsmail Paşa, Bağdatlı. *Hediyetü'l-ârifîn esmâü'l-müellifîn ve âsârü'l-musannifîn*. 2 Cilt. Tahran: Mektebetü'l-İslamiyye, 1947.
- İsnevî. *el-Kevkebü'd-dürrî fîmâ yeteharrecu ale'l-usûli'n-nahviyye mine'l-fürü'i'l-fikhiyye*. Thk. Muhammed Hasan Avvad. Ammân: Dâru Ammar, 1405.
- İsnevî, Ebu'l-Menakıb Şehabeddin Mahmûd b. Ahmed b. Mahmûd. *et-Temhîd fî tahrîci'l-fürü' ale'l-usûl*. Thk. Muhammed Hasan İsmail. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2009.
- İşpirli, Mehmet. “Kadıızâde, Ahmed Şemseddîn”. Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi, 2001.
- İzzüddîn b. Abdüsselâm. *Şeceretü'l-ma'ârifî ve'l-ahvâl ve sâlihu'l-akvâli ve'l-a'mâl*. Thk. İyâd Hâlid et-Tabbâ'. Dimaşk: Dâru'l-Tabbâ', 1989.
- Kallek, Cengiz. “Hilâl b. Yahyâ”. Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi, 1998.
- Kandemir, M. Yaşar. “el-Câmiu's-Sahîh”. Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi, 1993.
- Kandemir, M. Yaşar. “İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî”. Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi, 2000.
- Karaca, Mustafa. *ez-Zâhidî'nin el-Müctebâ Adlı Eserinin Kitabü'n-Nikâh Bölümünün Edisyon Kritiği ve Değerlendirilmesi*. Yüksek Lisans, Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2012.
- Karâfî. *Kitâbü'l-furûk: Envâü'l-burûk fî envâi'l-furûk*. Thk. Muhammed Ahmed es-Serrâc - ve Ali Cum'a Muhammed. 4 Cilt. Kahire: Dâru's-Selâm, 2001.
- Karâfî, Ebü'l-Abbas Şehabeddin Ahmed b. İdris b. Abdürrahim. *Nefâisü'l-usûl fî şerhi'l-Mahsûl*. Thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd - ve Ali Muhammed Muavvaz. 9 Cilt. b.y.: Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, 1995.
- Kâsânî, Ebû Bekr Alaeddin Ebû Bekr b. Mes'ud b. Ahmed el-Hanefi. *Bedâiu's-sanâi' fî tertîbi'ş-şerâi'*. Thk. Ali Muhammed Muavvaz - ve Âdil Ahmed Abdülmevcûd. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.
- Kâtip Çelebi. *Keşfü'z-zünûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*. 2 Cilt. Bağdat: Mektebü'l-müsennâ, 1941.
- Kavakçı, Yusuf Ziya. “ed-Debûsî Ebu Zeyd Abdullah”. *İslâm Medeniyeti Mecmuası (İslâm Medeniyeti) II/14 (1968): 25-27*.

- Kaya, Eyyüp Said. *Mezheblerin teşekkülünden sonra fikhî istidlâl*. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2001.
- Kehhâle, Ömer Rıza. *Mu'cemü'l-müellifîn*. 13 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-müsennâ, 1957.
- Keskin, Halenur. *Zencânî ve Tahrîcu'l-Furû' Ale'l-Usûl Adlı Eseri*. Yüksek Lisans, Marmara Üniversitesi, 2013.
- Kılıç, Hulusi. "Basriyyûn". Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi, 1992.
- Kılıç, Hulusi. "İbnü'l-Hâcib". Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi, 2000.
- Kızılkaya, Necmettin. *Hanefî Mezhebi Bağlamında İslam Hukukunda Külli Kâideler*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2013.
- Kızılkaya, Necmettin. *Hanefî Mezhebinde Kavâid İlmi ve Gelişimi*. Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2011.
- Kızılkaya, Necmettin. *Kâsânî'nin Bedâyi isimli eserinde Kavâid'in yeri*. Yüksek Lisans, Marmara Üniversitesi, 2005.
- Kirmânî, Rükneddîn Muhammed b. Abdürreşîd el-. *Cevâhiru'l-fetâvâ*. Thk. Salih Muhammed Salih en-Nuaymî. Ammân: Dâru Emced li'n-neşr, 2017.
- Koca, Ferhat. "el-Mahsûl". Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi, 2003.
- Koca, Ferhat. "el-Muhtasar". Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi, 2006.
- Koca, Ferhat. "Hanefî Mezhebinde Ebû Hanîfe ile Ebû Yusuf ve Muhammed Arasındaki Hukuki Görüş Farklılıkları". *EKEV Akademi Dergisi* VIII/18 (2004): 143-160.
- Koca, Ferhat. "İbnü'l-Hümâm". Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi, 2000.
- Koca, Ferhat. "Menârü'l-envâr". Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi, 2004.
- Köksal, A. Cüneyd. *Usûlü'l-fikh'in Mâhiyeti ve Gâyesi*. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2007.
- Köse, Saffet. "İsnevî". Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi, 2001.
- Kumbasar, H. Murat. "Taftazani (H.'22-'92/M.1322-1390)'nin eserleri". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi-Atatürk Üniversitesi İslâmi İlimler Fakültesi Dergisi*. 25 (2006): 145-160.
- Kuraşî, Abdulkâdir b. Muhammed b. Nasrullâh. *el-Cevâhiru'l-mudıyye fî tabakâti'l-hanefiyye*. 2 Cilt. Karaçi: Mir Muhammed Kütüphanesi, ts.
- Kurban, Yasin. "Medreselerde Temel Fıkıh Usûlü Eseri Olarak Okutulan 'Tenkîhu'l-Usûl ve Tavdîhu't-Tenkîh'". *Medrese Geleneği ve Modernleşme Sürecinde Medreseler (Uluslararası Sempozyum) II* (2013): 637-654.

- Leknevî, Ebu'l-Hasenat Muhammed Abdülhay b. Muhammed. *el-Fevâidü'l-behiyye fî terâcimi'l-hanefiyye*. Kahire: Matbâu's-Saâde, 1324.
- Ma'tûk, Sâlih Yusuf. *Bedreddîn el-Aynî ve eseruhû fî İlmi'l-hadîs*. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1987.
- Mâverdî, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habîb. *el-Hâvi'l-Kebîr fî fıkhi mezhebi'l-İmâmi's-Şâfi'î*. Thk. Ali Muhammed Muavvaz - ve Âdil Ahmed Abdülmevcûd. 18 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1999.
- Medeni, Muhammed b Süleymân el-Kürdi el-. *el-Fevâidü'l-medeniyye fîmen yüftâ bi-kavlihî min eimmeti's-Şâfi'iyye*. Thk. Bessâm Abdülvehhâb el-Câbî. Beyrut: el-Ceffân ve'l-Câbî, 2011.
- Memduhoğlu, Adnan. "Çağın İyi Okuyan Bir Fakîh Olarak Âmidî ve Sahabe İctihadı Konusundaki Yaklaşımı". *Seyfuddîn Âmidî Sempozyumu*. 2009. 435-450.
- Merverrûzî, Ebû Muhammed el-Hüseyin b. Ahmed. *et-Ta'lîka*. Thk. Muhammed Muavvaz - ve Âdil Ahmed Abdülmevcûd. 2 Cilt. Mekke: Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, ts.
- Mevsılî, Abdullah b. Mahmûd b. Mevdûd. *el-İhtiyâr li-ta'lîli'l-Muhtâr*. Thk. Şeyh Mahmûd Ebû Dakîka. 5 Cilt. Kahire: Matbaatü'l-Halebî, 1937.
- Muhammed Mahlûf, Muhammed b. Muhammed b. Ömer el-Müntesirî. *Şeceratü'n-nûri'z-zekiyye fî tabakâti'l-Mâlikiyye*. 2 Cilt. Lübnan: Dâru'l-kütübü'l-ilmîyye, 2003.
- Muhibbî, Muhammed Emin b. Abdullah ed-Dımaşkî. *Hulâsâtü'l-eser fî â'yâni'l-karni'l-hâdî aşer*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, ts.
- Mütevellî, Ebû Sa'd Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Me'mûn. *Tetimmetü'l-İbâne an ahkâmi füru-i'diyâne: min evveli kitâbi'l-icâre ilâ âhiri kitâbi'l-vakf*. Thk. İbtisâm bint bi'l-Kâsım b. Ayız Âl-i Semîr el-Karnî. b.y.: Dâru Leyne, 1428.
- Nedvî, Ali Ahmed. *el-Kavâidü'l-fıkhiyye*. Dımaşk: Dâru'l-kalem, 2011.
- Nesefî, Ebu'l-Berekât. *Kenzü'd-dekâik*. b.y.: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye-Dâru's-Sirâc, 2011.
- Nevevî, Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. Şeref. *el-Ezkâr*. Thk. Muhyiddîn Mestû. Dımaşk: Dâru İbn Kesîr, 1990.
- Nevevî, Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. Şeref. *Ravzatü't-tâlibîn ve 'umdetü'l-müttakîn*. Thk. Züheyr eş-Şâvîş. 12 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-islâmî, 1991.

- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref. *Tehzîbü'l-esmâ ve'l-lugât*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- Okiç, M. Tayyib. *Şemsü'l-eimme es-Serahsî'nin Şarhu's-siyeri'l-kebîr'inin Türkçe Tercümesi ve Mütercim Mehmed Münîb Ayintâbî'nin Diğer Eserleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1965.
- Okuyucu, Nail. "Tahrîcü'l-Furû Ale'l-Usûl Edebiyatı". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü Dergisi)*. 38 (Ocak 2010): 113-136.
- Öğüt, Salim. "Ebû Yusuf". Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi, 1994.
- Özbalıkçı, Mehmet Reşit. "Sîbeveyhi". Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi, 2009.
- Özcan, Tahsin. "Nâtîfi". Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi, 2006.
- Özdemir, Şeyma. *16. Yüzyılın Sonlarında Osmanlı İmparatorluğu'nda Parasal İstikrarsızlık ve Şemseddin Timurtâşî'nin Nükûd Risalesi*. Yüksek Lisans, Marmara Üniversitesi, 2017.
- Özel, Ahmet. *Hanefî fıkah alimleri*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2013.
- Özel, Ahmet. "İbn Nüceym, Zeynüddîn". Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi, 1999.
- Özel, Ahmet. "Timurtâşî, Muhammed b. Abdullah". Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi, 2012.
- Özen, Şükrü. "Furûk". Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi, 1996.
- Özen, Şükrü. *İlm-i hilâfin ortaya çıkışı ve Ebû Zeyd ed-Debûsi'nin Te'sisü'n-nazar adlı eseri*. Yüksek Lisans, Marmara Üniversitesi, 1988.
- Özen, Şükrü. "Osmanlı Döneminde Fetva Literatürü". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* III/5 [Türk Hukuk Tarihi Sayısı] (2005): 249-378.
- Özen, Şükrü. "Teftâzânî". Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi, 2011.
- Özkan, Mehmet. *Hanefî Mezhebi'ne Göre Uygulama Açısından İbâdet Konularındaki İçtihatlar*. Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi, 2006.
- Rûyânî, Ebu'l-Mehâsin Abdülvâhid b. İsmâil. *Bahru'l-Mezheb fî furû'ı mezhebi'l-İmâm eş-Şâfi'î*. Thk. Ahmed İzzü İnâye ed-Dimaşkî. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 2002.
- Sadrüşşeria, Ubeydullah b. Mes'ud b. Mahmûd el-Buhari el-Mahbubi. *et-Tavzîh fî halli ğavâmizi't-Tenkîh*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2014.
- Saritepe, Erdoğan. "Debûsî'nin Hayatı ve Eserleri = Life and Worsk of Al-Dabûsî". *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XIII/2 (2008): 143-169.

- Saritepe, Erdoğan. *Takvîmü'l-Edille Temelinde Debûsî'nin Delil Anlayışı*. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2007.
- Sekkâkî, Ebû Ya'kub Siraceddin Yusuf b. Ebû Bekr b. Muhammed es-. *Miftâhu'l-ulûm*. Thk. Naîm Zerzûr. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1987.
- Semerkindî, Alâüddîn. *Tuhfetü'l-fukahâ*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1984.
- Serahsî, Ebû Bekr Şemsüleimme Muhammed b. Ahmed b. Sehl. *el-Mebsût*. Ed. Mustafa Cevat Akşit. 30 Cilt. Beyrut: Dâru'l-ma'rife, 1993.
- Sîbeveyhi, Ebû Bişr Amr b. Osman b. Kanber el-Hârisî. *el-Kitâb*. Thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn. Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1988.
- Smyth, William - Kara, Ömer. "Bir Yorum Geleneğinde Tartışma: Sekkâkî'nin Miftâhu'l-Ulûm'unun Akademik Mirası". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü Dergisi)*. 47 (2014): 165-176.
- Suyûtî. *Tabakâtü'l-müfessirîn*. Thk. Ali Muhammed Ömer. Kahire: Mektebetü Vehbe, 1976.
- Suyûtî, Ebû'l-Fazl Celaledîn Abdurrahmân b. Ebû Bekr. *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1990.
- Şa'ban, Zekiyyüddîn. *İslam Hukuk İlminin Esasları (Usûlü'l-fikh)*. Trc. İbrahim Kâfi Dönmez. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012.
- Şâhîn, El-Müsâid Şâmil eş-. "el-Kavâidü'l-Usûliyye". *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*. 28 (2016): 241-261.
- Şevkânî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Muhammed el-Havlânî. *el-Bedru't-tâlî bi-mehâsin men ba'de'l-karnî's-sâbî*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.
- Şeybânî, Muhammed b. el-Hasen. *el-Asl*. 12 Cilt. Bursa: Dâru İbn Hazm, 2012.
- Şık, İsmail. *Mahmud b. Zeyd el-Lamişi'nin Kelam Anlayışı*. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2009.
- Şuşan, Ebû Firas Osman b Muhammed el-Ahdar. *Tahricü'l-fürû' ale'l-usul: dirase, tarihiyye ve menheciyye ve tatbikiyye*. Riyad: Daru Taybe, 1998.
- Tabbâ, Mustafa Osman et-. *İthâfü'l-eizze fî târîhi Gazze*. 4 Cilt. Gazze: Mektebetü'l-Yazıcı, 1999.
- Tâhir el-Buhârî. *Hulâsatü'l-fetâvâ*. Karaçi, t.y.
- Tahtâvî. *Hâşiyetü't-Tahtâvî ale'd-dürri'l-muhtâr*. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1994.

- Tahtavi, Ahmed b Muhammed b İsmail el-Hanefî. *Hâşiyetü't-Tahtâvî ale'd-Dürri'l-muhtâr şerhu Tenvîri'l-epsâr*. Thk. Ahmed Ferîd el-Mezîdî. 12 Cilt. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2017.
- Tantâvî. *Neş'etü'n-nahv ve târîhu eşheru'n-nuhât*. Kahire: Dâru'l-Ma'ârif, 1995.
- Taş, Aydın. *Muhammed b. el-Hasan eş-Şeybânî'nin hukuk anlayışı (Usul Anlayışı)*. Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi, 2003.
- Taşköprüzâde. *Miftahü's-saade ve misbahü's-siyade fî mevzuatı'l-ulum*. Thk. Kâmil Kâmil Bekrî - ve Abdülvehhâb Ebu'n-Nûr. 3 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Hadise, 1968.
- Telîlânî, Faysal b. Saîd. *İlmu Tahrîci'l-füru' ale'l-usûl: Nazariyyeten ve Tatbîkan*. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2014.
- Tilimsânî, Muhammed b. Ahmed. *Miftâhu'l-vüsûl ilâ binâi'l-füru' ale'l-usûl*. Thk. Muhammed Ali Ferkûs. Mekke: el-Mektebetü'l-Mekkiyye, 1998.
- Timurtâşî, Şemseddîn Muhammed b Abdullah b. Ahmed el-Gazzî. *el-Vüsûl ilâ kavâidi'l-usûl*. Thk. Muhammed Şerif Mustafa Ahmed Süleyman. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000.
- Timurtâşî, Şemseddîn Muhammed b Abdullah b. Ahmed el-Gazzî. *Fetâva't-Timurtâşî*. Thk. Abdullah Mahmud Ebu Hassan. 2 Cilt. Ammân: Dâru'l-feth, 2014.
- Timurtâşî, Şemseddîn Muhammed b Abdullah b. Ahmed el-Gazzî. *Muînü'l-müftî alâ cevâbi'l-müstefî*. Thk. Mahmud Şemseddin Emir el-Huzâî. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2009.
- Timurtâşî, Şemseddîn Muhammed b Abdullah b. Ahmed el-Gazzî. *Müs'ifetü'l-hükkâm ale'l-ahkâm*. Ammân: Darü'l-Feth, 2007.
- Timurtâşî, Şemseddîn Muhammed b Abdullah b. Ahmed el-Gazzî. *Risâletü Bezlû'l-mechûd fî tahrîri es'ileti tağayyüri'n-nukûd*. Thk. Hüsâ müddîn b. Musa Affâne. ts.
- Topgül, Enes. "Ebu Zeyd ed-Debusi'nin Sünnet/Hadis Anlayışı: Takvîmu'l-Edille Çerçevesinde Bir İnceleme". *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*. 17, İmam-ı Azam Ebu Hanife özel sayısı (2011): 75-104.
- Turan, Abdülbaki. "İbn Mâlik et-Tâî". Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi, 1999.
- Uzunpostalcı, Mustafa. "Burhâneddin el-Buhârî". Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi, 1992.
- Ünal, Halit. "Bedâiu's-sanâî". Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi, 1992.

- Yaman, Ahmet. “Bir Kavram Olarak ‘Fıkıh Kâideleri’ ya da İslam Hukukunun Genel İlkeleri”. *Marife: Bilimsel Birikim (Marife: Dini Araştırmalar Dergisi) I/1* (2001): 49-94.
- Yaman, Ahmet. “İslam Hukuk İlmi Açısından Makâsîd İctihadının ya da Teolojik Yorum Yönteminin İlkeleri Üzerine”. *Marife: Bilimsel Birikim (Marife: Dini Araştırmalar Dergisi) II/1* (2002): 25-52.
- Yaman, Ahmet. “Kenzü’l-dekâik”. Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi, 2002.
- Yaman, Ahmet. “Yeni Bir Kitap Dolayısıyla ‘Tahrîcü’l-Furû’ Kavramı Üzerine”. *Diyanet İlmi Dergi XXXII/4* (1996): 51-61.
- Yaşaroğlu, M. Kamil. “İbnü’l-Lahhâm”. Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi, 2000.
- Yaşaroğlu, M. Kamil. “Rükneddîn Kirmânî”. Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi, 2002.
- Yeşilyayla, Şeyma. *Suyûtî ve el-Eşbâh ve’n-Nezâir İsimli Eseri*. Yüksek Lisans, Yalova Üniversitesi, 2017.
- Yetkin, Hacer. *Debûsî’nin Hayatı, Eserleri ve Fıkıh Usulündeki Yeri*. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2016.
- Yığın, Adem. *Fukahâ Metoduna Göre Yazılan Fıkıh Usûlü Eserlerinin Temel Özellikleri*. Yüksek Lisans, Marmara Üniversitesi, 2004.
- Yılmaz, Ayşegül. *Fıkıh Usûlünde Husûn-Kubuh: El-Mu’temed ve el-Mustasfâ Karşılaştırması Işığında*. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2012.
- Yılmaz, İbrahim. “İbnu’l-Hâcib, Hayatı, Eserleri ve el-Kâfiye Adlı Eserinin İncelenmesi”. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi- Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi*. 13 (1997): 469-492.
- Yurdagül, Metin. “el-Meâlîm”. Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi, 2003.
- Yüksel, Emrullah. “Âmidî, Seyfeddîn”. Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi, 1991.
- Zebîdî, Muhammed Murtezâ. *Tâcü’l-arûs min cevâhiri’l-kâmûs*. Thk. Mecmûatün mine’l-muhakkikîn. 40 Cilt. Kahire: Dâru’l-Hidâye, ts.
- Zehebî, Şemseddîn Muhammed b. Ahmed. *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*. Thk. Şuayb el-Arnâvud - ve Hüseyin Esed. 3. bs., 29 Cilt. Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1985.
- Zemahşerî, Ebu’l-Kasım Carullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed. *el-Keşşâf an hakâyık-i gavâmizi’t-tenzîl*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kütübü’l-Arabî, 1407.
- Zencânî, Şihâbüddîn Mahmud b. Ahmed. *Tahrîcü’l-fürû’ ale’l-usûl*. Thk. Muhammed Edip Salih. 4. bs. Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1982.
- Zerkâ, Mustafa Ahmed. *el-Medhalu’l-fikhiyyü’l-âm*. Dımaşk: Dâru’l-Kalem, 2012.

- Zerkeşî, Ebû Abdullah Bedreddin Muhammed b. Bahadır b. Abdullah. *el-Mensûr fi'l-kavâidi'l-fikhiyye*. Thk. Muhammed Hasan İsmail. 2 Cilt. Kuveyt: Vizêratü'l-Evkâfi'l-Kuveytiyye, 1985.
- Zeyd, Salih b Abdülkerim b Ali. *Buğyetü't-tamâm fi tahkiki ve dirâseti müs'ifeti'l-hükkâm ale'l-ahkâm*. 2 Cilt. Riyad: Mektebetü'l-Maârif, 1996.
- Zirikli, Hayrettin. *el-A'lâm: K'amûsu terâcimi li-eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ*. 6.bs., 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-ilm li'l-Melâyîn, 1992.
- Zuhaylî. *Merci'u'l-ulûmi'l-İslâmiyye*. Dımaşk: Dâru'l-Ma'rife, ts.
- Zühaylî, Muhammed. *el-İmâm el-Cüveynî İmâmü'l-Harameyn*. Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 1992.

ÖZGEÇMİŞ

2008’de Erdemli Anadolu İmam-Hatip Lisesi’nden mezun olan Ayşe SEZER, 2011 yılında Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’ne kayıt yaptırdı. 2014 yılında geçiş yaptığı Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nden 2016 yılında mezun oldu. Aynı yıl Sakarya Üniversitesi İslam Hukuku bilim dalında yüksek lisansa başladı.